

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

**Pedagogická fakulta
Katedra geografie**

Blanka Pečená

**JIŽNÍ AFRIKA – UČEBNÍ TEXT
PRO 2. STUPEŇ ZŠ A NIŽŠÍ ROČNÍKY VÍCELETÝCH
GYMNÁZIÍ**

Diplomová práce

**Vedoucí práce: RNDr. Jiří Čekal Ph.D.
České Budějovice 2007**

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

Děkuji RNDr. Jiřímu Čekalovi Ph.D. za odbornou pomoc při zpracování této diplomové práce.

České Budějovice, 2. 5. 2007

.....

Anotace

Jižní Afrika – učební text pro 2. stupeň ZŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií

Cílem diplomové práce je návrh učebního textu o regionu „Jižní Afrika“ pro 2. stupeň základních škol a nižší ročníky víceletých gymnázií. Učební text vychází z platných vzdělávacích dokumentů a z didaktického hodnocení aktuálních učebnic a pracovních sešitů určených pro tyto typy škol, včetně jedné německé učebnice. Učební text doprovází i návrh pracovního sešitu, který by učební text doplňoval. Diplomová práce zahrnuje také metodiku didaktické analýzy učebnic a metodiku tvorby učebního textu.

Annotation

South Africa – didactic text for second level of the Primary Schools and lower classes of the long-term Grammar Schools

The object of this work is to propose the teaching text about the region of „South Africa“ for second level of the Primary Schools and lower classes of the long-term Grammar Schools. The teaching text is getting from valid education documents and didactic appreciation of the current textbooks and exercise books destined for the above mentioned types of schools, including one German textbook. The proposal of an exercise book, which support the teaching text, is added. There are also included methodics of didactic analysis of textbooks and methodics of creating teaching text in this thesis.

Obsah:

1. Úvod	6
2. Přehled literatury	7
3. Metodika diplomové práce	8
3.1 Metodika hodnocení učebnic	8
3.2 Metodika tvorby učebního textu	11
4. Hodnocení učebnic	19
4.1 Červinka, P., Braun, R.: Afrika, Austrálie a Antarktida.	19
4.1.1 Afrika	21
4.1.2 Jižní Afrika	23
4.2 Holeček, M., Janský, B., Tlach, S.: Zeměpis světa 1.	26
4.2.1 Afrika	28
4.2.2 Jižní Afrika	31
4.3 Voženílek, V., Demek, J.: Zeměpis 2 – zeměpis světadílů a oceánů (1).	33
4.3.1 Afrika	34
4.3.2 Jižní Afrika	38
4.4 Demek, J.: Mimoevropské světadíly.	42
4.4.1 Afrika	44
4.4.2 Jižní Afrika	48
4.5 Demek, J., Mališ, I.: Zeměpis pro 6. a 7. ročník ZŠ – Zeměpis světadílů.	51
4.5.1 Afrika	52
4.5.2 Jižní Afrika	54
4.6 Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P.: Zeměpis 7.	55
4.6.1 Afrika	57
4.6.2 Jižní Afrika	60
4.7 Lorenc, P.: Daleké světadíly a oceány.	61
4.7.1 Afrika	63
4.7.2 Jižní Afrika	66
4.8 Kühnlová, H.: Zeměpis světa, kontinenty.	68
4.9 Brucker, A., Filser, K.: Begegnungen 9.	70
5. Shrnutí hodnocení učebnic	72
6. Učební text	75

6.1	Učebnice	75
6.2	Pracovní sešit	87
7.	Závěr	102
8.	Seznam pramenů	104

1. Úvod

Pro svoji práci jsem si vybrala téma, které úzce souvisí s povoláním učitele. Dnešní trh nabízí mnoho učebnic a pracovních sešitů, které se kvalitativně liší. Jako jedna z základních kompetencí učitele se proto jeví schopnost orientovat se na trhu s učebnicemi a umět danou nabídku kriticky zhodnotit. Cílem této kompetence je, aby si pedagog dokázal vybrat kvalitní učebnici, která splňuje požadavky moderního způsobu výuky, klade důraz na žákovu aktivní tvůrčí činnost, na motivaci a zájem žáků a také na pestrost výukových metod a organizačních forem. Hlavním kritériem výběru by tedy měla být nejen kvalita obsahu učebnice, ale také její didaktické zpracování a soulad s pedagogickými dokumenty.

Cílem mojí diplomové práce je návrh vlastního učebního textu pro druhý stupeň základních škol a nižší ročníky víceletých gymnázií pro makroregionální oblast jižní Afriky. Výchozí pro tvorbu mého učebního textu bude didaktická analýza učebnic a pracovních sešitů dostupných na dnešním trhu, které mají v současné době platnou schvalovací doložku Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále MŠMT). S přihlédnutím k aktuálnímu zavádění ŠVP se pokusím ve svém návrhu zohlednit také hlavní principy RVP pro ZV.

První část svojí diplomové práce jsem tedy věnovala didaktickému hodnocení aktuálních učebnic a pracovních sešitů, věnujících se tématice Afriky. Pro inspiraci jsem zařadila didaktickou analýzu i jedné německé učebnice, při jejímž rozboru jsem si uvědomila rozdílnost pojetí „předmětu zeměpis“ v Německu a u nás, v České republice. Při didaktické analýze rozdělují pro zpřehlednění učebnici vždy nejprve na textové a mimotextové složky a v rámci nich hodnotím učebnici jako celek. Poté se věnuji rozboru kapitol popisujících celý africký kontinent. Největší pozornost přitom věnuji kapitolám o jižní Africe a Jihoafrické republice (pokud ji učební text samostatně vyčleňuje). U textových složek hodnotím především motivaci, celkovou strukturu a logickou návaznost textů, vzájemný poměr fyzicko-geografických a socioekonomických složek, vymezení makroregionů Afriky a přiměřenost textů věku žáků. U mimotextových složek posuzuji četnost a smysluplnost jejich zařazení, kvalitu grafického zpracování a přehlednost.

2. Přehled literatury

Teoretické literatury týkající se problematiky analýzy nebo tvorby učebnic je málo. V tomto směru nejcennější informace jsem získala z publikace *Valenta, M. (1997)*. V této publikaci jsem našla základní strukturní schéma učebnice, které jsem pro svoji analýzu použila. Autor se kromě vymezení pojmu učebnice, základních funkcí učebnic a struktury učebnic zabývá i problematikou stanovení obsahově formálního schématu učebnice. Bohužel celá tato publikace je konkrétně směřována k tvorbě učebnic dějepisu a občanské výchovy.

Problémem většiny učebnic bývá přiměřenost rozsahu a obsahu učiva, které by měl žák znát, což úzce souvisí s vymežováním tzv. základního učiva. Touto problematikou se mimo jiné zabývá *Průcha, J. (1998)*.

Dále jsem využila publikace *Kalhous, Z., Obst, O. (2003)*. Nejvíce jsem si všímala obecné kapitoly o učebnicích. Pozornost jsem věnovala i tématu didaktických zásad, jejichž dodržování jsem pojala jako jedno z mnoha kritérií, které jsem u učebnic hodnotila.

Dalším zdrojem informací pro mě byly také obhájené diplomové práce studentů katedry geografie Jihočeské univerzity *Cheikh-Mašková, T. (2005)*, *Božoň, P. (2002)*, *Urbanová, J. (2006)*.

Informace o aktuálních pedagogických dokumentech, zejména Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání, problematiku tvorby Školních vzdělávacích programů pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV a ŠVP ZV) a seznamy učebnic s platnou schvalovací doložkou jsem vyhledávala pomocí webových stránek MŠMT. Na těchto stránkách jsem našla také další zajímavé odkazy na *Metodický portál* a *Školský vzdělávací a informační portál*, které dále rozpracovávají myšlenky těchto nových pedagogických dokumentů a napomáhají jejich uvedení do praxe.

Jako příkladu výběru a rozpracování očekávaných výstupů a učiva vzdělávacího oboru Zeměpis (Geografie) z RVP ZV do podoby vzdělávacího obsahu vyučovacího předmětu Zeměpis v ŠVP ZV jsem využila publikaci autorů *Herink, J., Tlach, S. (2006)*.

Literatura, kterou jsem využila k tvorbě učebního textu a pracovního sešitu, by se dala rozdělit do několika skupin. První skupinou by byly aktuální pedagogické dokumenty: *Osnovy vzdělávacího programu ZŠ (aktualizace k 1. 9. 2006)* a *RVP ZV*. Druhým velkým okruhem byly mnou analyzované učebnice, pracovní sešity a metodické příručky, které mi pomáhaly především ve zpřesnění rozsahu učiva. Zajímavé rozšiřující informace a velké

množství fotografií jsem získávala z odborné literatury: *Votrubec, C. (1977)*, *Bateman, G., Egan, V. (2002)*, *Murray, J. (1994)*, *Kol. autorů (2004)*, *Anděl, J., Mareš, R. (1999)* a *Kol. autorů (1987)*, dále z encyklopedií: *Kol. autorů (2004)* a *Kol. autorů (2003)*, z internetových stránek: <http://www.afrikaonline.cz/>, <http://www.photo-gallery.cz/>, <http://www.divoch.net/>, <http://www.vesmir.cz/>, <http://www.kilimadnjaro.cz/>, <http://www.fotogalerie.sopka.cz/>, <http://www.bedekr.cz/> dále z populárně-naučné literatury: *Brewer, D., Clark, J., Horton, C. (1997)*. Využila jsem i CD-ROM *Růžička, J. (2007)*. K uvození kapitol jsem vybrala zajímavé a poutavé motivační úryvky z několika cestopisů o Africe: *Bárta, P. (1971)*, *Kinkorová, L., Drbohlav, P. (2005)*. Důležitými kartografickými materiály pro mě byly: *Školní atlas světa (Kolektiv autorů, 2007)* a *Obrysová mapa Afriky (Praha, Kartografie, 2005)*. K sestavení tabulky k učebnímu textu jsem využila aktuálních dat z internetových stránek <http://www.worldbank.org/>, k sestavení klimadiagramů zase internetové adresy <http://www.klimadiagramme.de/afrika/>. K sestavení slovníčku pojmů mi pomohla publikace *Vilímek, V. (1996)* a internetové encyklopedie <http://encyklopedie.seznam.cz/>

3. Metodika diplomové práce

3.1 Metodika hodnocení učebnic

Součástí mé přípravné práce bylo prostudování klíčového dokumentu Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV). Rámcový vzdělávací program vychází z obecných principů nové strategie vzdělávání, která zdůrazňuje klíčové kompetence, jejich provázanost se vzdělávacím obsahem a uplatnění získaných vědomostí a dovedností v praktickém životě. Podporuje také komplexní přístup k realizaci vzdělávacího obsahu, včetně možnosti jeho vhodného propojování, a předpokládá volbu různých vzdělávacích postupů, odlišných metod a forem výuky. Vzdělávací obsah základního vzdělávání je rozdělen do devíti vzdělávacích oblastí, které se dále člení na vzdělávací obory, jejichž stěžejní část tvoří vzdělávací obsah členěný na očekávané výstupy a učivo. Vzdělávací oblasti jsou dále doplněny průřezovými tématy (Osobnostní a sociální výchova, Výchova demokratického občana, Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, Multikulturní výchova, Enviromentální výchova, Mediální výchova). Tato průřezová témata reprezentují aktuální problémy současného i budoucího světa a pomáhají rozvíjet osobnost žáka především v oblasti postojů a hodnot. Obsah

průřezových témat je rozpracován do tematických okruhů. Každý tematický okruh obsahuje nabídku témat (činností, námětů). Výběr témat a způsob jejich zpracování v učebních osnovách ŠVP ZV je v kompetenci konkrétní školy. Základní školy musí do vzdělávání na 2. stupni zařadit všechna průřezová témata uvedená v RVP ZV, nemusí být však zastoupena v každém vyučovacím předmětu a nikoliv v každém ročníku. Povinností školy je, nabídnout žákům postupně všechny tematické okruhy jednotlivých průřezových témat.

Ve své práci jsem se soustředila především na vzdělávací obsah oboru zeměpis (geografie) v tomto dokumentu, zejména na očekávané výstupy, které prezentují soubor cílových kompetencí, které si má absolvent druhého stupně základní školy osvojit. Formulace těchto očekávaných výstupů jsou však příliš obecné. Z tohoto důvodu jsem jako inspiraci pro posuzování obsahu učebnic použila příklad výběru a rozpracování očekávaných výstupů a učiva vzdělávacího oboru Zeměpis (Geografie) z RVP ZV do podoby vzdělávacího obsahu vyučovacích předmětů Zeměpis v ŠVP ZV autorů: *Herink, J., Tlach, S., (2006): Základy zeměpisných znalostí.*

Při hodnocení učebnic a pracovních sešitů jsem postupovala zejména podle publikace *Valenta, M. (1997): Koncepce a tvorba učebnic. UPPF, Olomouc.* Pro zpřehlednění didaktické analýzy jsem postupně každou učebnici rozdělila na **textové** a **mimotextové** složky podle autorů *Valenta, M. (1997)* a *Kalhous, Z., Obst, O. (2003)*, které jsem hodnotila zvlášť. Textové složky tvoří základ učebnice a dělí se na texty základní, doplňující a vysvětlující. U **mimotextových** složek učebnic jsem hodnotila tabulky, grafy, mapy, ilustrace, fotografie, legendy, piktografické značky a využívání barevného odlišení (orientační aparát učebnice). Hodnotila jsem také přehlednost, přiměřenost a kvalitu zpracování mimotextových složek. U mapových příloh také kvalitu kartografického zpracování, všimla jsem si uvedení měřítka a názvu mapy, případně zpracování legendy. U fotografií jsem hodnotila jejich kvalitu a smysluplnost jejich zařazení. Tomuto základnímu hodnocení jsem podrobila každou učebnici jako celek.

V další části analýzy jsem se zaměřila na kapitoly o Africe, u kterých hodnotím zvlášť jejich motivační, expoziční a fixační části. K **motivačním** částem jsem ve svém hodnocení zahrнула, kromě motivaci specificky vyčleněných částí textů, také některé mimotextové složky (obrazovou přílohu, ilustrační materiály, fotografie a mapové přílohy) s motivačním charakterem. V hodnocení si všímám především četnosti a také vhodnosti jejich zařazení. U **expozičních** částí si všímám vzájemného poměru fyzicko-geografických a socioekonomických složek a celkové struktury kapitol. Hodnotila jsem i zařazení

problémově orientovaných témat a jejich zpracování. Všímám si i návaznosti na starší učivo (z minulých hodin nebo ročníků) a posilování mezipředmětových vazeb. Srovnávala jsem vymezení makroregionů Afriky v jednotlivých učebnicích i objem informací jednotlivých kapitol. U **fixačních** částí kapitol hodnotím vzájemný poměr mezi socioekonomickou a fyzicko-geografickou složkou. Sleduji zařazení problémově koncipovaných otázek a jejich poměr k otázkám schematicky a encyklopedicky pojatým. Všímám si i zařazení aktivizujících prvků (křížovky, osmisměrky,..), které svým charakterem výuku odlehčují. Hodnotila jsem i spolupráci s atlasem, popřípadě se slepými mapami. Dále jsem hodnotila i existující pracovní sešity, didaktickou úroveň jejich otázek a úkolů a celkovou provázanost s textem v učebnici.

V následujících částech analýzy jsem se zaměřila na **makroregion jižní Afriky** a jeho vymezení. Sledovala jsem i rozsah textu věnovaný Jihoafrické republice jakožto nejvyspělejšího státu, popřípadě i ostatním státům regionu. V těchto konkrétních učebních textech jsem kromě hodnocení výše uvedeného, srovnávala i objem informací v jednotlivých učebnicích. Během celého hodnocení jsem sledovala naplnění didaktických zásad (komplexního rozvoje osobnosti žáka, věcné správnosti, individuálního přístupu, spojení teorie s praxí, uvědomělosti a aktivity, názornosti, přiměřenosti, soustavnosti, trvalosti a operativnosti) podle *Kalhouse, Z., Obsta, O. (2003)*.

Hodnotit starší učebnice podle aktuálního pojetí RVP ZV by nebylo relevantní. Z tohoto důvodu se na starší učebnice víceméně pokouším pouze nahlížet z pohledu RVP ZV.

Za závěr hodnocení českých učebnic a pracovních sešitů jsem zařadila i hodnocení jedné německé učebnice. Tato učebnice mi zprostředkovala pojetí, které je velmi odlišné od toho v českých školách. Toto hodnocení německé učebnice tak posloužilo především jako zdroj inspirace pro tvorbu vlastního učebního textu.

Seznam hodnocených učebnic a pracovních sešitů:

Červinka, P., Braun, R., (2001): Afrika, Austrálie a Antarktida. Praha, Scientia.

Holeček, M., Janský, B., Tlach, S., (2005): Zeměpis světa 1. Praha, Česká geografická společnost.

Voženílek, V., Demek J., (2001): Zeměpis 2 - Zeměpis světadílů a oceánů (1). Olomouc, Prodos.

Demek, J. (2005): Mimoevropské světadíly. Praha, SPL – Práce.

Demek, J., Mališ, I., (2000): Zeměpis pro 6. a 7. ročník ZŠ – Zeměpis světadílů. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.

Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P., (2005): Zeměpis 7. Plzeň, Fraus.

Lorenc, P. (1997): Daleké světadíly a oceány. Praha, Moby Dick.

Kühlová, H. (2004): Zeměpis světa, kontinenty. Praha, Česká geografická společnost.

Brucker, A., Filser, K.,(1999): Begegnungen 9. München, Oldenburg.

3.2 Metodika tvorby a zpracování učebního textu

Následující část diplomové práce bude zaměřená na tvorbu návrhu vlastního učebního textu. Na začátku práce jsem se nejprve zamyslela nad celkovou strukturou učebnice, jejíž součástí by vytvořený text byl. V této fázi jsem se výrazně inspirovala strukturou učebnic, které jsem v první části práce analyzovala. Skutečností, které jsem u učebnic hodnotila kladně, jsem pro svou práci využila, naopak nedostatkům hodnocených učebnic se snažím vyhnout.

Protože v dnešní době je na školách běžnou praxí, že učebnice se žákům pouze půjčují, zdálo se mi vhodnější vypracovat **učební text**, do kterého by žáci nic nedoplňovali a nedopisovali. K tomuto účelu by žákům sloužil **Pracovní sešit**, na který by se jednotlivé části učebních textů odkazovaly. Učebnice tak bude snadněji použitelná pro více žáků po sobě a není proto nutné, aby každý žák měl svoji učebnici.

První částí učebnice by byl úvod, který by měl za úkol žáky jednak motivovat pro práci s učebnicí, ale také je seznámit s celkovou kompozicí a naučit je rozpoznat v textech učivo hlavní, rozšiřující apod. V tomto úvodu bych žákům pro jejich práci doporučila i konkrétní atlas – *Kolektiv autorů (2007): Školní atlas světa. Praha, Kartografie*. V tomto úvodu bych také zdůraznila, že učebnice bude žákům sloužit především jako informační zdroj. K opakování a procvičování látky budou mít žáci k dispozici pracovní sešit.

Pro první seznámení s Afrikou bych použila delšího motivačního textu, nejlépe na téma objevování tohoto kontinentu. Tento text by měl mít silný motivační náboj a mohl by žáky přivést k úvodní diskuzi s učitelem na téma: „*Co už víme o Africe*“. Rozvíjel a posilovat by také mezipředmětové vazby s dějepisem. Pět následujících kapitol by se věnovalo fyzicko-geografickým složkám kontinentu, charakterizujícím postupně polohu, rozlohu a členitost pobřeží, povrch, klima a vodstvo, rostlinstvo a živočišstvo, nerostné bohatství. Socioekonomickými složkami by se zabývali dvě kapitoly s názvem: „*Hospodářství*“ a

„*Obyvatelstvo*“. Všechny tyto obecné kapitoly by byly více orientovány na pochopení obecných zákonitostí a jevů (kladla bych důraz na jejich důsledné vysvětlování během výkladových textů), než faktograficky zaměřený popis. Následující části by se věnovaly jednotlivým makroregionálním oblastem. Pro každou makroregionální oblast bych vyčlenila dvě kapitoly, z nichž první by se věnovala fyzicko-geografické a socioekonomické charakteristice celé oblasti. Tato kapitola by byla orientovaná na aktivní práci s pracovním sešitem a s atlasem, popřípadě by se věnovala zajímavostem a zvláštnostem konkrétních regionů, na které v úvodních kapitolách nezbyl prostor. Druhá kapitola by se zaměřovala nejdůležitější státy jednotlivých oblastí. Během výkladových textů žáci naleznou odkazy na konkrétní úkoly v pracovním sešitě, které mají za úkol vypracovat. Poslední kapitola o Africe by měla název: „*Největší problémy Afriky*“ a stručně by shrnula nejzávažnější problémy celého kontinentu. Součástí učebnice by byly tabulky a také slovníček základních pojmů. Učebnici by nechyběly ani odkazy na jiné zdroje informací (knihy, cestopisy, encyklopedie, ale i internet).

Pracovní sešit bude především klást důraz na aktivní přístup ze strany žáků a na práci s atlasem a se slepými mapami. Tento pracovní sešit bude plnit fixační funkci, bude doplněn ale i hravými prvky, svým charakterem odlehčujícími učivo (didaktické hry – křížovky, doplňovačky, přesmyčky,...).

Vymezení obsahu a rozsahu učiva je problematické. Rámec vymezení, kterého jsem se ve svém textu držela, jsem hledala v pedagogických dokumentech *Osnovy vzdělávacího programu Základní škola (aktualizace k 1. 9. 2006)* a především *RVP ZV*. Učivo jsem zaměřila tak, abych pokryla rozsah učiva, předepsaného těmito platnými základními pedagogickými dokumenty. Protože tyto dokumenty mají dosti obecný charakter, konkrétním prvkem pro mne byl rozsah učiva uváděný většinou analyzovaných učebnic. Pro inspiraci jsem využila i publikaci autorů *Herink, J., Tlach, S. (2006): Základy zeměpisných znalostí*.

Dalším problémem, na který jsem narazila již v průběhu analýzy učebnic bylo rozdílné vymezení makroregionálních oblastí Afriky. Podle mého názoru, je pro úroveň základní školy zcela dostačující vymezení Afriky na tři makroregionální oblasti: severní, střední a jižní. Oblast jižní Afriky je při tomto rozdělení vymezena jedenácti státy (Angola, Botswana, Jihoafrická republika, Lesotho, Madagaskar, Malawi, Mosambik, Namibie, Svazijsko, Zambie, Zimbabwe). Tohoto vymezení se při tvorbě vlastního učebního textu budu držet i já.

Nyní se zaměřím na hlavní atributy návrhu učebního textu o jižní Africe.

Motivace

„Důležitou podmínkou pro úspěšné vyučování kterémukoliv předmětu, tedy i zeměpisu, je účinná psychologická příprava na osvojování nového učiva, která aktivizuje poznávací schopnosti žáků, soustřeďuje jejich pozornost a vyvolává chuť se učit. Tato psychologická příprava čili motivace (patřičné vzbuzení zájmu o konkrétní učivo) vytváří takové předpoklady, kdy se žáci stávají vnitřně daleko přístupnější a jsou schopni dobře porozumět nové učební látce a snadněji překonat všechny překážky, které se jim při tom postaví do cesty.“ (Šupka, J., Hofmann, E., 1990).

Motivující mohou pro žáky být jednak textové složky, sloužící jako jakési vstupy do tématu, stejně jako použitý obrazový materiál nebo mapové přílohy učebnice a její grafická úprava. Motivačně kladně na žáky působí i celková kompozice učebnice, pakliže je přehledná. A konečně motivačně mohou do jisté míry působit i fixační části textů. Těchto skutečností jsem se snažila ve svém návrhu učebního textu držet.

Na začátek kapitol jsem zařadila úryvky z cestopisů: *Dobry den, Afriko* (Bárta, P., 1971) a *V rytmu Afriky* (Kinkorová, L., Drbohlav, P., 2005). Motivující budou pro žáky i rozšiřující a zpestřující informace oddělené od výkladového textu modře podbarveným textovým polem. Tyto informace jsem čerpala z knihy *Planeta tajuplných světů* (kolektiv autorů, 1997) a z turistického průvodce *Jihoafriická republika* (Knemeyer, T., Knemeyer, B., 2004). Motivace jsem se snažila využít i během výkladového textu. Informace o Křovácích pochází z časopisu *Lidé a země* (číslo 3/1992, ročník XLI). Jiný motivační text z cestopisu *V rytmu Afriky* (Kinkorová, L., Drbohlav, P., 2005) jsem použila i jako vstup do debatního úkolu v pracovním sešitě.

Do svého učebního textu a stejně tak i do pracovního sešitu jsem zařadila několik fotografií, které jsem se snažila vybírat nejen podle jejich kvality a výpovědní hodnoty, ale i z hlediska jejich motivační funkce. Použité fotografie by měly být pro žáky především zajímavé a přitažlivé a vhodně by měly doplňovat příslušné texty. Samozřejmostí jsou jejich popisky, aby nedošlo ke snížení jejich informační a tím také motivující hodnoty. Fotografie jsem použila z několika zdrojů. Některé jsem neskenovala z encyklopedií, cestopisů a časopisů citovaných seznamu literatury, velkou část jsem čerpala z internetových stránek <http://www.photo-gallery.cz/fotogalerie>.

Expozice

Pro vypracování expozičních částí učebního textu bylo důležité nejprve stanovení osnovy, podle které by se výuka odvíjela. Při sestavování této osnovy jsem se inspirovala analyzovanou učebnicí *Zeměpis 7* (Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P., 2005). Rozsah informací jsem stanovila především na základě analýzy hodnocených učebnic, s ohledem na RVP ZV. Učební text jsem rozdělila do dvou hlavních kapitol: „*Jižní Afrika*“ a „*Na jihu kontinentu*“, která obsahuje dvě podkapitoly: „*Republika Jižní Afrika*“ a „*Ostatní státy jihu Afriky*“.

Polohu oblasti jsem ve výkladovém textu blíže nepopisovala, protože by se jednalo o opakování již známých skutečností z předcházejících kapitol, takže jsem tuto část pojala jako samostatnou činnost žáků. Celkovou polohu na kontinentu žákům přiblíží schematická mapa, na kterou navazují úkoly, umožňující lepší provázanost nového učiva s učivem starším. Žáci v nich mají podle mapy popsat polohu jižní Afriky, charakterizovat rozdíl mezi pánví a náhorní plošinou, vysvětlit pojem bezodtoková pánev a pomocí atlasu tyto pánve v Africe vyhledat. Posledním úkolem je popsat, kudy v jižní Africe prochází obratník Kozoroha. Při charakteristice **povrchu** jsem se soustředila především na popis jeho typických tvarů, tj. plošin a pánví. Navázala jsem informacemi o bezodtokové pánvi Kalahari a o poušti Namib. Zpestřující úryvek o poušti Namib obsahuje zajímavé informace, které také umožňují navázání mezipředmětové vazby s fyzikou (vliv Benguelského proudu na podnebí pouště). Poslední zmínka o povrchu patří Dračím horám.

Největší prostor mezi informacemi o **vodstvu** jsem věnovala řece Zambezi s Viktoriinými vodopády a přehradou Kariba. Druhou zmíněnou řekou byla řeka Orange. Za důležité jsem rovněž považovala jezero Malawi se kterým souvisí i následující úkol, ve které mají žáci objasnit vznik příkopové propadliny a vysvětlit, proč jsou jezera příkopových propadlin hluboká. K opakování a upevňování znalostí o poloze, povrchu a vodstvu jižní Afriky mají žáci k dispozici první tři úkoly v pracovním sešitě, v rámci nichž se dozví i o Davidu Livingstonovi a Dr. Emilu Holubovi.

Problematiku **podnebí** jsem se snažila maximálně zjednodušit a přizpůsobit věku žáků. Oblast jsem rozdělila do dvou základních podnebných pásů: subtropického a tropického, v rámci kterého jsem rozlišila pásmo střídavě vlhké a pásmo suché. Na závěr jsem se zmínila i o vlivu nadmořské výšky na podnebí, který už žáci znají z obecného fyzického zeměpisu. S tematikou podnebí souvisí v pracovním sešitě pátý úkol – srovnání klimadiagramů měst: Windhoek a Pretoria.

Informace o **přírodě** této oblasti jsem věnovala především popisu jednotlivých vegetačních pásem. Popsala jsem i o odlišnost fauny a flóry Madagaskaru. Na závěr jsem se zmínila o Krügerově národním parku.

V části textu o **nerostných surovinách** jsem zdůraznila především velké bohatství oblasti Měďného pásu ale i neexistenci významnějšího zpracovatelského průmyslu (kromě JAR). Konkrétní nerostné suroviny a oblasti jejich těžby si žáci osvojí za pomoci pracovního sešitu.

V charakteristice **obyvatelstva** jsem podstatnou část textu věnovala popisu Křováků. K tomuto účelu jsem použila i krátkého motivačního textu, který má žáky zaktivizovat a upoutat jejich pozornost. Zmínila jsem i národy Bantu, Khoiny, Malgaše i početnou skupinu přistěhovalců. Oblasti největšího zalidnění žáci poznají za pomoci pracovního sešitu a atlasu. Nakonec jsem krátce zmínila největší problémy celého regionu (AIDS, kriminalitu, vysokou nezaměstnanost a bídu černošského obyvatelstva). Blíže jsem tyto problémy nerozebírala, protože detailnější rozbor by byl předmětem poslední kapitoly celého tematického celku Afrika – „**Největší problémy Afriky**“.

V druhé kapitole s názvem „*Na jihu kontinentu*“ jsem se snažila vyzdvihnout nejdůležitější charakteristiky oblastí jižní Afriky. U republiky Jižní Afrika touto typickou charakteristikou je zcela jistě apartheid. Aby žáci tuto problematiku a především její příčiny dobře pochopili, věnovala jsem historii této oblasti (přes původní obyvatele až po búrskou válku) velkou část prostoru v rámci výkladového textu. Učinila jsem tak i proto, že tematika apartheidu může dobře posloužit i jako námět pro některá průřezová témata RVP ZV (např. Výchova demokratického občana, Multikulturní výchova). Tato část textu volně přechází k charakteristice pestrého složení obyvatelstva. Opět žákům připomínám přírodní bohatství a zdůrazňuji rozvinutý zpracovatelský průmysl. Žáky jistě zaujme zajímavost popisující Velkou jámu (Big Hole) u Kimberley. V zemědělství jsem žákům představila dva hlavní směry: tržní zemědělství s produkcí určenou na vývoz a domorodé zemědělství zásobující místní trh.

Ostatní země tohoto makroregionu popisují v druhé podkapitole. Soustředila jsem se především na to, aby žáci pochopili rozdíl ve vyspělosti mezi Republikou Jižní Afrika a ostatními zeměmi této oblasti. Vytvořila jsem dvě skupiny zemí. Angolu, Botswanu, Namibii, Zambii a Zimbabwe jsem představila jako země s převládajícím těžebním průmyslem a se zemědělstvím převážně samozásobitelského typu. Druhou skupinu států tvoří Malawi a Mosambik, u kterých jsem zmínila chudobu a primitivní typ

samozásobitelského zemědělství. Madagaskar jsem charakterizovala zvláště kvůli významné produkci koření na vývoz.

Fixace

Fixaci učiva slouží krátké otázky, vsunuté mezi výkladový text. Tyto otázky nejsou orientovány na prostou reprodukci faktů. Snažila jsem se otázky formulovat tak, aby žáci museli o dané skutečnosti přemýšlet a propojovat souvislosti, které již znají například z fyzického zeměpisu. Tyto otázky zároveň žáky vhodně aktivizují během výuky a odlehčují tak souvislejší text.

Největší přínos k fixaci učiva má Pracovní sešit. Při tvorbě otázek a úkolů do pracovního sešitu jsem se inspirovala publikacemi: *Kapitoly z didaktiky geografie* (Kühlová, H., 1999) dále *Didaktika sekundární školy* (Kalhous, Z., Obst, O., 2003) a ověřovací sbírkou úloh v publikaci *Základy zeměpisných znalostí* (Herink, J., Tlach, S., 2006). Inspirací pochopitelně byla i analýza fixačních částí mnou hodnocených učebnic, ale především pracovních sešitů.

Při koncipování otázek a úkolů do pracovního sešitu jsem se snažila zařadit typy zadání, ve kterých by žáci co nejvíce pracovali s atlasem a slepou mapou, do které by si důležité pojmy zakreslovali. Další prioritou pro mě bylo, aby úkoly v pracovním sešitě nevyžadovaly od žáků jen prostou reprodukci znalostí, ale aby se při jejich řešení žáci dostali na úroveň porozumění, ale i aplikace, analýzy a syntézy svých vědomostí a znalostí i z jiných předmětů - např. matematiky (tvorba sloupcového grafu, hodnocení klimadiagramů).

Zařadila jsem i odlehčující prvek v podobě křížovky. Zkusila jsem do pracovního sešitu zařadit i jednu poměrně netradiční formu výuky, jakou je debatní klub. Diskuze žáků na sporné a problematické téma rozvíjí jednak jejich komunikační dovednosti, umožňuje jim učit se logicky argumentovat a především naslouchat a vnímat názory jiných lidí. Pro uvození tohoto úkolu jsem použila motivační text z knihy, který bude žáky jistě zajímat. Problematiku pytláctví jsem se snažila nastínit i z jiné strany a to z pohledu chudých lidí, pro které jsou ohrožení živočišné často zdrojem potravy. Navrhovala bych, aby si žáci tuto „přípravnou část“ pro diskuzi přečetli doma a zároveň si i promysleli argumenty pro i proti. Ve škole by se pak rozdělili na dva týmy, které by mezi sebou asi deset minut diskutovaly. Učitel by mohl souhlasná a nesouhlasná stanoviska zapisovat na tabuli. Aby se žáci učili problematiku vidět i z druhé strany, role týmů by se posléze vystřídalily.

Mapy

Podle mého názoru, by atlas měl být jednou ze základních pomůcek při výuce zeměpisu. Z tohoto důvodu jsem celý svůj učební text směřovala ke spolupráci s konkrétním atlasem: *Kolektiv autorů (2007): Školní atlas světa. Praha, Kartografie*, který je v této době aktuální. Tento atlas obsahuje kromě obecně zeměpisných map také velké množství map tématických a velice se mi líbí, že každý světadíl je v něm nejprve reprezentován motivačním úvodem s fotografiemi a krátkým úvodním textem. V přílohách žáci naleznou i aktuální přehledy států a závislých území (k roku 2005). Můj výkladový text i úkoly v pracovním sešitě tak často doprovází odkazy na konkrétní stranu v atlase.

V učebním textu jsem použila jednu mapu vymezení makroregionu jižní Afriky a to na úvod učiva o tomto regionu. Tuto mapu jsem našla na internetových stránkách <http://encyklopedie.seznam.cz> pod heslem „jižní Afrika“ a protože mému vymezení regionu vyhovovala, do svého textu jsem ji použila.

Slepé mapy, které jsem použila v pracovním sešitě jsem skenovala z volně prodejné Obrysové mapy Afriky, kterou jsem upravila pouze posunutím okrajů (oříznutím) tak, aby znázorňovala jen oblast jižní Afriky. Měřítko mapy zůstalo zachováno.

Grafy a tabulky

Data o ročních chodu průměrných měsíčních teplot a o celkových měsíčních úhrnech srážek jsem získala z internetové adresy <http://www.klimadiagramme.de> a zpracovala jsem je do podoby jednoduchých a přehledných klimadiagramů.

Tabulku v příloze svého učebního textu jsem zpracovala za pomoci dat Světové banky z internetové adresy <http://web.worldbank.org>.

Slovníček

V kvalitní zeměpisné učebnici by také neměl chybět slovníček základních pojmů použitých v textu. Z tohoto důvodu bych ho do své učebnice také zařadila. Slovníček, který jsem vytvořila a zařadila mezi přílohy svého textu se týká jen vybraných pojmů z makroregionu jižní Afriky.

Cizí slova a pojmy, které se v mém textu vyskytovaly jsem abecedně seřadila a pomocí *Zeměpisného slovníčku* (Vilímek, V., 1996) a internetové encyklopedie <http://encyklopedie.seznam.cz> vyhledala jejich významy.

Odkazy na jiné zdroje informací

Moderní učebnici by samozřejmě podobné odkazy chybět neměly, hlavně proto, aby žáci měli možnost vyhledávat si některé zajímavé nebo aktuální informace sami. Přitom se zdokonalují ve své kompetenci k učení a v kompetenci k řešení problémů, jejichž součástí je i vyhledávání a třídění informací.

Do svých odkazů na jiné zdroje informací jsem zařadila především tituly, které jsou adekvátní věku a vyspělosti žáků druhého stupně základní školy. Uvedené zahraniční internetové stránky (FAO, WHO, OSN, Worldbank,...) bych doporučila učitelům především k aktualizaci rychle se měnících dat.

Grafická úprava učebního textu

Protože celková grafická úprava textu je stejně důležitá jako kvalita její textové složky, snažila jsem se text upravit tak, abych se vyvarovala přílišné pestrosti, která by v konečném výsledku působila spíše nepřehledně. Jednotlivé části výkladového textu jsem odlišila menšími barevně odlišenými podnadpisy (povrch, podnebí, vodstvo, ..). Motivační texty jsou psány pouze kurzívou. Důležité pojmy jsem zvýraznila tučným písmem. Zajímavé a rozšiřující informace umísťuji do textového pole, které je zvýrazněno světle modrým podbarvením textu. Otázky, úkoly a odkazy na konkrétní práci s pracovním sešitem či atlasem jsem umístila za jednoduché odrážky a zvýraznila modrým písmem velikosti 10. Popisky fotografií jsou písmem stejné velikosti, ale zelenou barvou. Poslední částí kapitol je „*Shrnutí učiva*“, které jsem zvýraznila tučným písmem. Ve stejném jednoduchém barevném pojetí je vypracován i pracovní sešit.

4. Hodnocení učebnic

4.1 Červinka, P., Braun, R., (2001): Afrika, Austrálie a Antarktida.

Praha, Scientia.

TEXTOVÉ SLOŽKY

V úvodu učebnice se dočteme, že se jedná o učebnicový pracovní sešit. Dětem je dovoleno tuto učebnici spoludotvářet, což podporuje výrazně rozvoj jejich samostatné tvořivé práce. Poznámka pro učitele uvádí, že učebnice je úmyslně napsána ve větším rozsahu. Rozdělení učiva na hlavní, doplňující či učivo k samostudiu autoři ponechali na učiteli.

Kapitolám věnujícím se jednotlivým regionům předchází úvod do regionálního zeměpisu. Jeho první dvojstrana je věnována obecnému popisu fyzicko-geografických složek, druhá popisu společensko-hospodářských složek.

Nejvíce kapitol je věnováno Africe (12). Z toho sedm kapitol popisuje přírodní a společensko-hospodářské složky celé Afriky, tři se věnují jednotlivým makroregionům, jedna kapitola Jihoafrické republice a kapitola poslední, slouží k celkovému opakování Afriky.

Všechny kapitoly v učebnici mají jednotnou grafickou úpravu, každé z nich je věnována jedna dvoustrana, kterou uvozuje krátký text, představující jakýsi vstup do tématu. Tyto krátké úvody bohužel neplní motivační funkci, často obsahují pouze důležité údaje o daném území. Následující část klade silný důraz na aktivní přístup ze strany žáka a na práci s mapou či tabulkami. Žáci často zakreslují do slepé mapy důležité údaje. Někdy se k této části také připojuje i opakování pojmů obecného zeměpisu, takže nové učivo dobře navazuje na staré. Výkladová část textu je rozčleněna na odstavce a důležité pojmy jsou odlišeny tučným písmem. Výklad zakončuje shrnutí základního učiva, následuje výčet pojmů, které mají děti umět najít na mapě. Posledními částmi kapitol jsou opakovací a upevňovací úkoly. Otázky a úkoly mají pestrá zadání, objevují se osmisměrky, doplňovačky, spojování pojmů, křížovky, přesmyčky a podobně. Celý tento blok plní především fixační funkci.

Na závěr učebnice je zařazena dvoustrana určená k opakování všech probraných regionů. Poslední částí učebnice jsou tabulkové přehledy jednotlivých kontinentů (počty

obyvatel, největší města a zeměpisné rekordy). Učebnici nechybí ani slovníček základních pojmů.

K této učebnici je zpracována i krátká **Metodická příručka pro učitele**, která učitele nesvazuje předepsanými postupy, ale spíše shrnuje zkušenosti autorů učebnice, kteří jsou učiteli zeměpisu na základní škole. Příručka jednak popisuje základní strukturu učebnice, ale především nabízí učitelům několik příkladů práce s učivem. Učitelům jsou nabídnuty tři různé „modely“ hodin zeměpisu z hlediska různých forem výuky. V prvním modelu se objevuje partnerská činnost žáků ve dvojicích v rámci opakování na začátku hodiny na téma „*Podnebí Afriky*“. Druhý model aplikuje skupinovou formu výuky (výuka v odděleních) na téma „*Vegetace Afriky*“. Třetí model přibližuje učitelům i netradiční a originálně pojatý typ výuky, ve kterém žáci po dvojicích vedou sami závěrečnou hodinu na téma „*Opakování Austrálie, Oceánie, Antarktidy a oceánů*“. V rámci těchto „modelů“ jsou učitelé upozorněni na výhody těchto forem výuky, stejně tak ale i na možná úskalí. Nechybí ani rady, jak zajistit správnou organizaci těchto méně tradičních forem.

Důležitými částmi příručky jsou také metodické rozборы všech kapitol učebnice, které obsahují i náměty na diskuze se žáky a výsledky úkolů a cvičení. V této metodické příručce učitelé naleznou také odkaz na konkrétní školní atlas světa. Na konci metodické příručky učitelům slouží i krátký seznam doporučené literatury.

MIMOTEXTOVÉ SLOŽKY

Pod úvodem do učebnice nalezneme vysvětlení tří piktografických značek, které děti provází celou učebnicí. Je to „otazník“ znamenající opakovací a upevňovací úkoly, „ukazující prst ruky“ označuje pojmy, které by žáci měli umět najít na mapě a „vykřičník“ značící shrnutí základního učiva. Tyto značky jsou výstižné a vtipně nahrazují dnes ještě hojně používané výrazy: „Zapamatujte si“, „Otázky a úkoly“ nebo „Najdi na mapě“. Svou výrazností přispívají k dobré orientaci v textu.

Vstupní krátký text kapitoly je doplněn dvěma černobílými obrázky typickými pro daný region. Bohužel ne vždy jsou tyto kresby vhodně zvoleny a v některých případech je těžké odhadnout, co vlastně zobrazují.

Téměř ve všech kapitolách slouží žákům mapa daného regionu. Úkolem žáků je do map zakreslovat a zanášet údaje, jejichž správnost si poté mají zkontrolovat v atlase. Tímto způsobem se látka dobře vizuálně fixuje. Mapy jsou dostatečně velkého formátu. Bohužel ani v jednom případě se u těchto map neobjevuje měřítko a název, což mělo zřejmě

posloužit k jejich zjednodušení. Učebnice je graficky velmi přehledná, i když používá minimum odlišovacích znaků (jen dva druhy písma, žádné podbarvení textu apod.)

V učebnici najdeme velké množství zajímavých fotografií, zobrazujících přírodní i kulturní krajiny, obyvatele jednotlivých oblastí i výjevy z jejich každodenního života. Bohužel některým fotografiím chybí popisy, čímž jejich didaktická hodnota klesá. Celkově oceňuji množství a pestrost fotografického materiálu. Na poslední straně učebnice najdeme slepou mapu celé Afriky formátu A4, kterou si žáci mohou okopírovat a pomocí ní procvičovat svoje znalosti.

4.1.1 AFRIKA

Autoři rozdělili Afriku do tří hlavních makroregionálních oblastí: „*Severní Afrika*“, „*Tropická Afrika*“ a „*Jižní Afrika*“. Každému makroregionu vyčlenili jednu kapitolu. Makroregion jižní Afriky je vymezen jedenácti státy: Angola, Botswana, Jihoafrická republika, Lesotho, Madagaskar, Malawi, Mosambik, Namibie, Svazijsko, Zambie, Zimbabwe. Jihoafrické republiky věnovali samostatnou kapitolu, jakožto nejvyspělejšímu státu kontinentu.

Motivace

Silně motivující částí kapitol jsou hlavně slepé mapy a k nim začleněné úkoly, které zároveň velmi dobře plní i fixační funkci. Myslím si, že úvodní texty, by mohly mít větší motivační náboj – na tomto místě by byla silná motivace nejvhodnější.

Motivačně dobře působí velké množství fotografického materiálu, který se nevyhýbá ani citlivým tématům hladomoru (fotografie dítěte z oblasti Sahelu trpícího podvýživou), občanských válek (fotografie obětí) nebo typickým kontrastům mnohých afrických velkoměst – rozdílem mezi moderní výstavbou a chatrčemi chudých obyvatel.

Expoziční část

První kapitola představuje žákům polohu a významné prvky horizontální členitosti Afriky. Děti si zopakují orientaci na mapě a zeměpisné souřadnice – vyhledávají postupně všechny nejzašší body afrického kontinentu, které zakreslují do mapy. Dozví se o Suezské šíji a Gibraltarském průlivu. Zmíněny jsou Kapverdy, Kanárské ostrovy, Somálský

poloostrov, Madagaskar a další ostrovy (Seychely, Réunion, Mauritius, Zanzibar). Zmíněno je také pěstování koření v této oblasti. U této kapitoly oceňuji zvláště aplikaci starého učiva u určování zeměpisných souřadnic nejzažších bodů kontinentu, práci s tabulkami a slepou mapou.

Druhá kapitola je rozdělena na dva odstavce. První z nich popisuje povrch a k jeho vizualizaci slouží mapa, do níž mají žáci zakreslit významné vysočiny a nížiny. Druhý odstavec se krátce zmiňuje o nerostném bohatství. Bohužel v učebnici už dále žádnou návaznost na nerostné bohatství Afriky nenajdeme.

V kapitole o podnebí si žáci nejdříve zopakují pojmy „podnebí a podnební činitelé“ a rozdíl mezi oceánským a kontinentálním podnebím. Jejich úkolem je podle polohy Afriky určit, které klimatické pásy se na jejím území nacházejí. Afrika je rozdělena na čtyři podnebná pásma: rovníkové pásmo, tropické vlhké pásmo, oblast tropických pasátů a subtropy. Žáci jsou také informováni i o vlivu nadmořské výšky a mořských proudů na podnebí.

Kapitolu o vodstvu uvozuje opět opakování pojmů a zakreslování významných moří, zálivů a průlivů do mapky. Ocenila bych především zpestřující část textu o stavbě Suezského průplavu. Dále jsou zmíněny nejvýznamnější řeky a je vysvětlen rozdíl v jejich vodnosti. Nechybí ani popis největších jezer.

„*Vegetace a zvířena*“ je název další kapitoly. V úvodu žáci opakují známé pojmy a opět zakreslují do mapky vegetační pásy dle atlasu. Následují popisy jednotlivých vegetačních pásem (tropický deštný les, savana, poušť, polopoušť, pás středomořské vegetace).

Velice oceňuji zařazení kapitoly „*Afrika – zástupce chudého jihu*“. Tato kapitola se zaměřila na ekonomické problémy zemí Afriky (zmiňuje i pojem Africká unie), na válečné konflikty a jejich dopad na ekonomiku zemí. Dalším tématem jsou i ekologické problémy, především postup pouští. Podle mého názoru zde není vhodně vysvětlena souvislost mezi pojmy „Sahel“ a „dezertifikace“. Není opomenut ani problém nemocí (hlavně AIDS, spavé nemoci a malárie). Autoři se nezapomněli zmínit ani o vysoké ekonomické závislosti afrických zemí.

Kapitola „*Obyvatelstvo a sídla*“ obsahuje krátký historický úvod, kde si žáci zopakují poznatky z dějepisu. Většina textu pojednává hlavně o rasovém složení Afriky. Velká část se zabývá nerovnoměrnostmi osídlení a evropskou kolonizací. Dobře je vysvětlen pojem „kojenecká úmrtnost“. Na konec jsou zmíněna největší africká velkoměsta.

Fixace

Fixační úlohu plní již úvodní cvičení na začátku každé kapitoly. Žáci opakují známé pojmy z obecného zeměpisu a konkrétní údaje pak zakreslují do mapy. Oceňuji v tomto směru dobrou provázanost starého učiva s novým. Velice se mi líbí nápad se zakreslováním údajů do mapy. Žáky tato činnost výborně motivuje pro práci s atlasem a učivo se silně vizuálně fixuje.

Další fixační částí kapitol jsou opakovací a upevňovací úkoly na konci výkladového textu. Velice se mi líbí rozmanitost úkolů. Žáci vyhledávají pojmy v atlase, pracují s tabulkami na konci učebnice, spojují pojmy s logickou či zeměpisnou souvislostí. Nechybí ani otázky vyžadující delší souvislé odpovědi („*Který klimatický pás má nejvíce srážek a kde se v Africe rozkládá?*“). Líbí se mi i problémově koncipované otázky („*Vysvětlete, proč má kratší Kongo více vody než podstatně delší Nil?*“). K opakování slouží i křížovky, osmisměrky a přesmyčky. U kapitoly „*Afrika – zástupce chudého jihu*“ je k opakování zařazena křížovka skrývající pojmy z fyzického zeměpisu Afriky. Je to škoda, protože k této kapitole se vysloveně nabízí například diskuze nebo referáty žáků na vhodně zvolená témata určená k přemýšlení nad řešením problémů v Africe, včetně toho, co by mohli sami žáci pro věc udělat (akce typu „*adopce na dálku*“ nebo „*adoptuj panenku a zachrániš dítě*“).

K opakování celého kontinentu slouží jedna opakovací kapitola. V této kapitole je deset různých úkolů, které jsou poměrně rozsáhlé. Žáci při plnění těchto úkolů opakují především fyzicko-geografickou složku Afriky, hlavní státy a jejich města, polohu hlavního poledníku a rovnoběžek na africkém kontinentu. Žádný z úkolů se bohužel netýká socioekonomické složky nebo hlavních problémů Afriky.

4.1.2 JIŽNÍ AFRIKA

„*Region jižní Afriky představují především původní britské a portugalské kolonie, které od šedesátých let dvacátého století získávaly samostatnost.*“ To je text uvozující kapitolu o jižní Africe a ani v tomto případě nemá příliš velký motivační náboj. Tento text doprovází dva černobílé obrázky, jakožto atributy jižní Afriky – moucha tse–tse a tradiční obydlí Křováků.

Další část textu pozornost žáků upoutá zcela jistě. Je to krátký opakovací úkol, ve kterém mají žáci z pěti vět vyškrtat ty nepravdivé. Vedle vět jasných a pro žáky

srozumitelných („*Nejj jižnějším bodem Afriky je mys Dobré naděje.*“) zde jsou i věty nevhodně formulované („*Celou oblast jižní Afriky prostupují hory, přičemž nejvyšší z nich jsou Dračí hory.*“).

Celý makroregion jižní Afriky je znázorněn na slepé mapě. Podle mého názoru by ale byla vhodnější mapa celé Afriky, kde by oblast jižní Afriky byla vhodným způsobem zvýrazněna tak, aby byla zjevná její poloha na kontinentu. Také této mapě chybí měřítko i název.

Výkladový text začíná odstavcem popisujícím fyzicko-geografickou složku oblasti. Zmíněna je poušť Namib, jezero Malawi, poušť Kalahari, řeky Orange a Zambezi s Viktoriinými vodopády a Dračí hory. Druhý odstavec popisuje obyvatelstvo jižní Afriky od Křováků přes bantuské kmeny a holandské Búry. Autoři se také zmiňují o původu slova Búrové. Další částí výkladu je odstavec o nerostném bohatství jihu Afriky a hlavních oblastech jeho výskytu. V další části textu je popsána absence zpracovatelského průmyslu (kromě JAR), avšak oproti zemím Sahelu, výhodnější výchozí pozice států díky nerostnému bohatství. V části věnované zemědělství je popsáno plantážnické pěstování tabáku, kukuřice, citrusů, bavlníku a cukrové třtiny. Z živočišné výroby potom chov ovcí a skotu. Autoři této učebnice nezapomněli ani na ostrov Madagaskar a jeho obyvatele Malgaše. V posledním odstavci se děti dozví o občanských válkách, za příklad je vybrána Angola. Vysvětlení důvodů občanských válek ale chybí.

V učivu k zapamatování jsou zdůrazněny nerostné suroviny, absence zpracovatelského průmyslu a plantážnictví. Následuje souhrn zeměpisných pojmů, které mají děti umět najít na mapě. Tyto pojmy zahrnují z velké části názvy států a jejich hlavních měst. Zbytek tvoří hlavně pojmy fyzicko-geografické složky.

Upevňovací a opakovací úkoly jsou dva. V prvním z nich mají žáci podle mapy zjistit, jak se jmenuje průliv mezi Madagaskarem a pevninou. Tento úkol je jednoduchý a pro žáky nezajímavý. Žáci by si alespoň mohli průliv zakreslit do „svých“ map v učebnici. Druhým úkolem je doplňovačka na africké názvy. Doplňovačka je dobrým nápadem, ale měla by skrývat jednoduché a známé názvy, které by si žáci jen rychle oživil v paměti. V doplňovačce jsou ale názvy jako například „Zanzibar“. Tento název není pro žáky příliš známý a doplňovačka tak může být složitým a časově náročným úkolem. Učivo doprovází dvě fotografie: přehrada Cariba na řece Zambezi a těžba mědi v Zambii.

JIHOAFRICKÁ REPUBLIKA

Výkladový text kapitoly začíná základními údaji o rozloze, počtu obyvatel a hlavním městě. Tento typ úvodu opět neplní motivační funkci. Úvod zpestřují dva černobílé obrázky. Z prvního obrázku není zřejmé, co vlastně zobrazuje a na druhém je „lesní zebra“ okapi, která je ale typickým býložravcem tropického deštného pralesa ve střední Africe. Ani jeden z těchto obrázků nebyl vhodně zvolen.

Na úvod mají děti v rámci opakování do slepé mapy doplnit názvy sousedních států Jihoafrické republiky, hlavní město Pretorii a Kapské město. Po těchto úkolech se slepou mapou žáci doplňují vynechaná slova v textu o přírodních podmínkách území JAR. Tímto způsobem vhodně zopakují již získané vědomosti a zkoncentrují svoji pozornost na učivo.

Text pokračuje popisem nerostného bohatství a oblastmi jeho těžby. Autoři píší o prvenství Jihoafrické republiky na světě v těžbě řady surovin, neuvádí ale, o které se konkrétně jedná. Další část textu popisuje JAR jako zemi s rozvinutým zpracovatelským průmyslem. Dále se žáci dozví o zemědělství, o pěstovaných plodinách a o dobře rozvinuté dopravní síti. V dalším odstavci se text soustřeďuje na obyvatelstvo. Dobře je popsáno rasové složení obyvatelstva a rasismus, což největší vnitřní problém Jihoafrické republiky. Celý odstavec popisuje víceméně podřadné postavení černošské většiny obyvatelstva, zmíněny jsou i první demokratické volby v roce 1994. Pojem „apartheid“ v textu nenajdeme (je ale popsán ve slovníčku pojmů) stejně jako jméno prezidenta Nelsona Mandeli. Poslední část výkladu zmiňuje důležitá města: Pretorii, Kapské město, Johannesburg a Durban. Žáci mají za úkol všechna tato města zakreslit do slepé mapy (Pretorii a Kapské město ale už zakreslené mají, což bylo úkolem na začátku textu).

K pojmům, které mají žáci umět najít na mapě jsou přiřazeny i pojmy: Port Elizabeth, Transvaal, Natal, Kapsko, Oranžsko. Zařazení těchto pojmů považuji za zbytečné, zvláště když ve výkladové části o nich žádná zmínka není.

V opakovací a upevňovací úkoly jsou tři. První z nich je vypočítat hustotu zalidnění Jihoafrické republiky a porovnat ji s Českou republikou. Počítat hustotu zalidnění JAR žáci nemusí, tento údaj je součástí tabulek na konci učebnice. V druhém úkolu mají žáci zjistit časový rozdíl mezi Jihoafrickou a Českou republikou, takže si zopakují princip práce s mapou časových pásem. Posledním úkolem je vyškrtat v osmisměrce 31 afrických názvů. Tento úkol je hodně časově náročný a některé názvy nejsou pro žáky snadné. Myslím si, že mnoho žáků úkol ani nedokončí. Osmisměrka je zpestřujícím prvkem, ale bylo by vhodnější, kdyby byla menší a s jednoduššími, známějšími názvy.

4.2 Holeček, M., Janský, B., Tlach, S., (2005): Zeměpis světa 1. Praha, Česká geografická společnost.

TEXTOVÉ SLOŽKY

V úvodu se žáci i učitelé dozví, jak s touto učebnicí pracovat. Autoři zde seznámí žáky s hlavními částmi kapitol. Napoví, jak rozeznat základní a rozšiřující učivo, upozorní na shrnutí učiva nebo na motivační úvod či zajímavost. Na konec jsou žáci nabádáni k tomu, aby textům v učebnici porozuměli a snažili se je pochopit. Při práci s učebnicí mají mít stále po ruce školní atlas světa, aby uměli vyhledat oblasti, o kterých se v textu dočtou.

Každé kapitole v učebnici je věnována jedna dvoustrana. I v této učebnici je nejvíce kapitol věnováno Africe (celkem deset). Fyzicko-geografické a socioekonomické složky Afriky popisuje sedm kapitol. Zbývající tři kapitoly pak člení Afriku na tři hlavní makroregionální oblasti: severní Afriku, střední Afriku a jižní Afriku. Dalšími velkými oddíly učebnice jsou: „Světový oceán“, „Polární oblasti“ a „Austrálie a Oceánie“. Na konci učebnice je vyčleněna jedna kapitola na opakování všech tematických okruhů.

Učebnici uzavírají rozsáhlé a dobře zpracované tabulkové přehledy, zahrnující všechna hlavní témata učebnice. U Afriky nalezneme kromě klasického přehledu států také přírodní rekordy. Do přehledů jsou zahrnuty i největší národní parky, těžby surovin a zemědělská produkce. Slovníček pojmů součástí učebnice v tomto případě není.

Učivo je v učebnici členěno podle jednotného schématu. Každá kapitola začíná krátkým motivačním textem, který je odlišen kurzívou a od výkladového textu oddělen čarou. Ve všech případech se jedná o velice zajímavé a poutavé úryvky z cestopisů a knih o Africe.

Výkladový text je členěn do odstavců. V textu jsou některé důležité pojmy zvýrazněny tučně nebo kurzívou. Dalšími odlišenými částmi textu jsou na závěr zařazené odstavce s podbarveným pozadím. Texty s šedivým podbarvením víceméně souvisí s výkladovým textem (také na něj bezprostředně navazují) a mají rozšiřující charakter. Tyto rozšiřující texty mohou posloužit například při výuce v nižších ročnících víceletého gymnázia nebo při vyšší hodinové dotaci hodin zeměpisu. Touto částí končí samotný výkladový text. Další část textu je tučně zvýrazněná a představuje shrnutí učiva kapitoly. Po tomto shrnutí následuje úsek žlutě podbarveného textu, který má zpestřující charakter a popisuje různé zajímavosti, u některých kapitol se v tomto místě objevuje i souvislost s jinými předměty (přírodopisem, dějepisem). Posledními částmi kapitol jsou části nazvané: „Zopakujme si!“

a „Otázky a úkoly“. Část nazvaná: „Zopakujme si!“ má specifický charakter. Někdy se vztahuje k právě probrané kapitole, jindy se vrací k poznatkům, se kterými se žáci seznámili již v minulých ročnících či v jiných vyučovacích předmětech. Nejednotnost této části se mi zdá nevhodná.

Úplně poslední částí kapitol jsou: „Otázky a úkoly“. Zadání úkolů jsou sice poměrně jednotvárná (osmisměrek, doplňovaček nebo jiných zpestřujících prvků je málo), ale velkým kladem je, že odpovědi na otázky vyžadují logické myšlení. Jen v málo případech je odpověď na otázku nějaký encyklopedický pojem.

Na webových stránkách nakladatelství je učitelům k dispozici aktuální **Metodická příručka**, vztahující se ke třetímu vydání této učebnice. Cílem této příručky je především pomoci méně zkušeným učitelům. Pro zkušenější je pak dobrým zdrojem inspirace. Příručka jednak popisuje celkovou strukturu učebnice, ale její hlavní část je věnována jednotlivým kapitolám učebnice. Učitelům přináší mnoho dodatečných informací k učivu, čímž jim usnadňuje práci. U metodických poznámek k jednotlivým kapitolám jsou začleněny i rozpracované zeměpisné školní výstupy, které představují rozpracování očekávaných výstupů (vědomosti a dovednosti) v RVP ZV do ŠVP ZV. Tyto rozpracované školní výstupy tak mohou učitelům pomoci při vytváření vlastních učebních osnov zeměpisu v ŠVP ZV na své škole. Závěrečné kapitoly příručky obsahují řešení vybraných otázek a úkolů z jednotlivých kapitol. Nechybí ani doporučení na konkrétní činnosti v průběhu výuky a doporučené informační zdroje a podklady, které mohou učitelé ve výuce využívat. V této příručce autoři také doporučují učitelům k učebnici konkrétní pracovní sešit – *Künhlová, H. (2004): Zeměpis světa, kontinenty.*

MIMOTEXTOVÉ SLOŽKY

V obsahu na začátku učebnice naši pozornost upoutají specifické, barevně odlišené značky, přiřazené k jednotlivým tématickým okruhům učebnice a jejich kapitolám. Například u tématického celku „Světový oceán“, všechny kapitoly provází modrý delfín, u tématického celku „Afrika“ je touto značkou hnědý lev, apod. Tyto značky usnadňují orientaci v učebnici, protože barevně odlišují levé horní rohy jednotlivých stránek. Jen málo učebnic má tak výrazný prvek orientačního aparátu učebnice (*dle D. D. Zujeva 1986*).

Součástí kapitol jsou kreslené obrázky (křovácká žena, diamantový důl...), mapy, ale i blokdiagramy (Východoafrická příkopová propadlina), klimadiagramy a také velké množství kvalitních fotografií. Mapám chybí sice měřítko a názvy, zato jejich obsah je

vždy pečlivě vysvětlen v jejich popisu. Stejně tak dobře jsou popsány a vysvětleny klimadiagramy, blokdiagramy i ostatní ilustrační materiál. Fotografie jsou zpravidla většího formátu a důkladně popsány jsou vždy. V učebnici bohužel nenajdeme ani jednu slepou mapu, která by dětem posloužila v rámci procvičování nebo ověřování znalostí.

4.2.1 AFRIKA

Jak již bylo zmíněno, i v této učebnici je Afrika rozdělena do tří oblastí: severní Afrika, střední Afrika a jižní Afrika. Jižní Afrika zahrnuje opět jedenáct států: Angola, Botswana, Jihoafrická republika, Lesotho, Madagaskar, Malawi, Mosambik, Namibie, Svazijsko, Zambie, Zimbabwe. Jihoafrické republice samostatná kapitola vyčleněna není.

Motivace

Nejvíce motivující jsou pro děti nesporně úvodní úryvky z cestopisů a knih o Africe, které velmi intenzivně působí na jejich fantazii. Pozitivně působí na koncentraci žáků a upoutávají snadno jejich pozornost. Díky těmto úryvkům se děti „podívají“ k Viktoriinným vodopádům, do deštného pralesa, ke Kilimandžáru nebo stráví jeden všední den s africkým rolníkem.

Pro zvědavější žáky jsou určeny žlutě podbarvené části textů s množstvím zajímavých informací. Hlavně chlapce pak jistě zaujme schematický nákres dolu na zlato nebo obrázek práce kopáčů v diamantovém dole v roce 1870.

Expoziční část

V první kapitole s názvem: „*Pohled na mapu světadílu*“, se žáci dozví vše, co se týká polohy a rozlohy Afriky. Uvedena je poloha důležitých rovnoběžek a hlavního poledníku. Výklad pokračuje popisem členitosti pobřeží. Coby rozšiřující učivo je vysvětlena malá členitost pobřeží a uvedeny jsou také některé další ostrovy.

Druhá kapitola má název: „*Od nížin k věčnému sněhu*“ a popisuje reliéf Afriky. Zmiňuje náhorní plošiny, pánve a horská pásma. Rozšiřující část popisuje systém příkopových propadlin s typickými jezery. Vznik příkopových propadlin je srozumitelně, a díky použitému blokdiagramu i názorně, vysvětlen.

Následuje kapitola s názvem: „*Po obou stranách rovníku*“. Tato kapitola se v první části týká podnebí Afriky a rozložení klimatických pásů. Afrika je rozdělena do dvou hlavních podnebných pásů: tropického a subtropického. V rámci tropického pásma autoři rozlišují tři subtypy, a to: rovníkové podnebné pásmo, tropické střídavě vlhké podnebné pásmo a tropické suché podnebné pásmo. Druhá část kapitoly je věnována vodstvu. Popisuje africké řeky Kongo a Nil, a srovnává jejich vodnost. Zmiňuje se o jezeru Ukerewe. V rozšiřující části učiva se děti dozví o vlivu nadmořských výšek na podnebí v jednotlivých částech Afriky, o bezodtokých oblastech, o řekách Niger a Zambezi, a o jezerech Tanganika a Čad. Oceňují zařazení klimadiagramů tří africký měst. Žáci se jim učí porozumět a vyčíst z nich co nejvíce informací. Velmi se mi líbí fotografie suchého říčního koryta (vádí) v libyjské části Sahary.

Další kapitola se věnuje rozmístění geografických šířkových pásů a má název: „*Pouště i pralesy*“. Popsány jsou tropické deštné lesy (včetně popisu základních výškových pater), savany, pouště a polopouště. Zmíněna je Sahara a Kalahari a oázy v pouštích. V rozšiřující části textu jsou zachyceny negativní vlivy člověka na přírodní prostředí a vysvětleny pojmy dezertifikace a Sahel.

Na předcházející část dobře navazuje další kapitola s názvem: „*Království divočiny*“. Poukazuje na nerovnoměrné rozmístění živočišných druhů v Africe. Popisuje bohatství druhů tropického deštného lesa a savan. V rozšiřujícím učivu se zmiňuje o oblasti Madagaskaru (autoři vysvětlují i pojem endemit). V textu se nezapomíná ani na problematiku ochrany přírody včetně hrozby pytláctví. K doplnění textu o ochraně přírody je použita mapa národních parků Afriky. Líbí se mi zpestřující část textu, ve které se žáci dozví o podzimních tazích našich ptáků na území Afriky.

Kapitola s názvem: „*Dary přírody*“ se týká nerostných surovin a energetických zdrojů. V rozšiřujícím učivu se děti seznámí s „*Měděným pásem*“. Autoři nezapomněli k bohatství přírodních zdrojů přiřadit i množství dřeva rovníkových lesů. Rozšiřující část také žáky seznámí se základními vztahy mezi přírodním bohatstvím afrických států a jejich ekonomickou úrovní. Zmíněna je také absence zpracovatelského průmyslu. Jako zajímavost se lze dočíst o „*zlatých horečkách*“ a o světových rekordech v hloubce dolů. Velmi se mi líbí schematický náčrt dolu na zlato a obrázek diamantového dolu.

V poslední kapitole s názvem: „*Lidé v Africe*“ se autoři věnují rasovému složení obyvatelstva. Popisují černochoy a jejich různé kmeny (Pygmeje, Křováky), dále zmiňují Araby, Berbery a přistěhovalce. V další části textu se dočteme o nerovnoměrnosti v rozložení obyvatelstva a o oblastech nejhustěji a nejřidčeji osídlených. Dozvíme se také o

zvyšujícím se počtu obyvatel. Rozšiřující část textu pak popisuje ve zkratce hlavní historické mezníky Afriky. Zmíněn je zde pojem „kolébka lidstva“, dále období otroctví a kolonizátorství až po období osamostatňování kolonií. Tato část textu výrazně posiluje mezipředmětové vazby zeměpisu s dějepisem. Jako zajímavost se děti mají šanci dozvědět o cestovatelích Emilu Holubovi a Antonínu Stecherovi.

Všechny zmíněné kapitoly jsou zpracovány velice pečlivě. Výkladové texty jsou sice poměrně dlouhé, mají ale důsledně promyšlenou logickou výstavbu a jsou informačně zcela vyčerpávající.

Fixace

Fixační částí kapitol je jednak oddíl s názvem: „*Zopakujme si!*“ a také „*Otázky a úkoly*“. Otázky se v některých kapitolách vrací ke staršímu učivu, jindy opakují právě probranou kapitolu. Při tvorbě těchto otázek autoři příliš fantazie sice nevyužili, ale otázky jsou z didaktického hlediska koncipovány dobře. Po dětech se požaduje odpověď s vysvětlením – například: „*Jak vzniká příkopová propadlina?*“ nebo: „*Jak vznikají srážky?*“. V části: „*Otázky a úkoly*“, se úkolů objevuje početně více. Typem zadání se otázky příliš neliší od předcházejících. Nalezneme zde i několik doplňovaček, osmisměrek a otázky na přiřazování pojmů. Líbí se mi úkol, který je na konci první kapitoly o Africe. Zadání úkolu je následující: „*Obkreslete z mapy světa obrysy Afriky a Jižní Ameriky a vystříhnete je. Zkuste, jak do sebe při přiblížení přes Atlantský oceán zapadají.*“ Myslím si, že když si děti tento úkol vyzkouší, jednoduchým způsobem si zopakují teorii o pohybu litosférických desek a zároveň se tato látka dobře vizuálně fixuje. Na některé otázky budou žáci hledat odpovědi složitěji a nejspíše jim budou muset pomoci závěry formulovat učitelé (například otázka: „*Jak podnebí ovlivňuje velikost a vzhled živočišných druhů?*“). Důležitou součástí mnoha otázek je práce s atlasem, a to jak s fyzicko-geografickou mapou, tak s mapami tématickými. V jednom z úkolů se žáci mají pokusit, podle zadaných číselných údajů, sestavit graf růstu počtu obyvatel a porovnat jej s údaji o Evropě. Forma zadání úkolů není nejpestřejší, ale velice se mi líbí, že jejich vyřešení, může dětem opravdu objasnit příčiny některých skutečností nebo lehce rozvinout diskuzi na problémové téma.

K zopakování všech tématických okruhů učebnice slouží úplně poslední kapitola. Otázky jsou zde celkově lépe koncipované. Například místo otázky typu: „*Který oceán odděluje Afriku od Ameriky a který od Austrálie?*“ je otázka položena takto: „*Jak byste charakterizovali polohu Afriky?*“. Takto položená otázka vede děti k logickému myšlení a

k tvorbě souvislých odpovědí. Nutí je také odlišovat podstatné od méně důležitého. Líbí se mi i některé problémově koncipované úkoly. Například otázka: „*Kam směřují stíny 22. prosince v Káhiře, v Kapském městě, v Darwinu a v Sydney?*“, která navazuje na učivo z předchozího ročníku. Nejvíce bych však chtěla ocenit poslední úkoly, které jsou koncipované tak, že žáci mají podle fotografie oázy v poušti odpovědět na několik otázek, například: „*Proč budovy nemusí mít šikmé střechy jako u nás?*“ nebo: „*Kterým stromům se zde nejvíce daří? Jak se nazývají jejich plody? Ochutnali jste je?*“ apod. Dětem přitom není sděleno, že se jedná o oázu a je tedy na nich, jestli poznají, odkud fotografie pochází. Na základě jedné fotografie tak žáci musí popsat, co vidí a odvodit i další souvislosti. Další fotografií s podobným zadáním je savana v Africe a plující ledová kra. Zařazení těchto úloh je velice originální. Vzbudí jistě u dětí zájem a současně rozvíjí tvořivé myšlení.

4.2.2 JIŽNÍ AFRIKA

Kapitolu o jižní Africe s názvem: „*Nejjihnější Afrika*“ uvozuje krátký motivační text z knihy, který velice brilantně popisuje atmosféru u Viktoriiných vodopádů. Celkově velmi oceňuji zařazování těchto ukázek „krásné“ literatury. Kromě zjevných motivačních účinků přispívají i k prohlubování slovní zásoby dětí. V úvodu této kapitoly pozornost žáků jistě upoutá také obrázek křovácké ženy. Pod ním žáci naleznou krátký text obsahující základní informace o Křovácích. Tato kapitola je velice hezky motivačně zpracovaná.

Výkladový text začíná informacemi o podnebí jihu Afriky. Další odstavec pojednává o obyvatelstvu žijícím na tomto území (původním i přistěhovalcích). Text také žákům vysvětluje, co přistěhovalce do této oblasti tolik přitahovalo, a to přírodní zdroje. Nechybí ani zmínka o tom, že část ze surovin se v této oblasti i zpracovává. Následuje stručný popis zemědělství. Podle mého názoru chybí alespoň krátká zmínka o hlavních plodinách. Další odstavec textu hodnotí celkovou úroveň zemí této oblasti. Většina zemí je hodnocena jako málo rozvinuté, pouze Jihoafrická republika jako jedna z vyspělých zemí světa.

Další část této kapitoly se věnuje Jihoafrické republice. Žáci se dozví o velkém nerostném bohatství, které umožnilo rozvoj průmyslu. Nechybí ani zmínka o rozsáhlé výrobě elektřiny a vyspělém zemědělství. Text také popisuje rasovou nerovnoprávnost mezi bělošskou menšinou a černošskou většinou. Tento problém je, dle mého názoru, popsán velmi obecně a může se tak stát, že děti zcela nepochopí jeho vážnost. Popis Jihoafrické republiky končí výčtem důležitých měst: Johannesburgu a Kapského města.

Tato učebnice (jako jedna z mála) kromě Jihoafrické republiky stručně popisuje i některé jiné státy jižní Afriky. V rozšiřující části textu žáci získají některé informace o Angole a Mosambiku. Dozví se také o získání nezávislosti Namibie v roce 1990. Nezapomnělo se ani na Madagaskar. Zmíněna je jeho větší blízkost Asii ve smyslu přírodním a z hlediska národnostního složení. Zmíněni jsou i Malgaši.

V části textu popisujícím zajímavosti se děti mohou dočíst o Krügerově národním parku v Jihoafrické republice. S tímto zpestřujícím odstavcem souvisí i jedna ze tří fotografií doprovázejících tuto kapitolu - stádo zeber u napajedla v Krügerově národním parku.

Předposlední částí kapitoly je sedm otázek a úkolů. Zadání nejsou opět příliš pestrá. Tato část je hodně zaměřená na faktografii. Otázky typu: „*Kterými státy prochází obratník Kozorooha?*“ nebo: „*Které nerostné suroviny se těží v jižní Africe?*“ jsou pro děti nudné a nerozvíjející. Musím ale ocenit úkoly související s vyhledáváním v atlase, díky nimž si žáci znovu zopakují některé pojmy fyzicko-geografické sféry, o kterých ve výkladovém textu neslyšeli (Dračí hory, Zambezi).

Poslední částí kapitoly jsou otázky a úkoly určené k opakování celé Afriky. Zařazení této opakovací části do kapitoly o jižní Africe je ovšem diskutabilní. Podle mého názoru by bylo vhodnější závěrečnému opakování vyčlenit samostatnou kapitolu. Všech úkolů je dohromady osmnáct. Z velké části jsou určeny k práci s mapou v atlase. Děti pomocí těchto úkolů zopakují polohu Afriky, všechny přírodní složky krajiny, rasové a náboženské složení obyvatelstva, nerovnoměrnost v osídlení a nejdůležitější státy. Celé opakování je sice zevrubné, bohužel ale dosti nudné. Téměř celá tato opakovací část je složena z otázek typu: „*Ukaž na mapě hlavní města států:....*“ nebo: „*Které plodiny se v Africe pěstují?*“. Případné zařazení nějaké doplňovačky nebo křížovky by bylo pro žáky vhodným aktivizujícím prvkem.

Celou kapitolu doplňují fotografie a mapa oblasti jižní Afriky. Na fotografiích jsou Dračí hory, Kapské město a zebry v Krügerově národním parku. Mapka států jihu Afriky zobrazuje i polohu této oblasti na světadílu a také polohu obratníku Kozorooha. Podle mého názoru by mohla být většího formátu. Ve velikosti, ve které je vytištěna nelze například přečíst název státu Malawi. Mapě chybí i měřítko a název.

4.3 Voženílek, V., Demek J., (2001): Zeměpis 2 - Zeměpis světadílů a oceánů (1). Olomouc, Prodos.

TEXTOVÉ SLOŽKY

Úvod učebnice autoři napsali přímo pro žáky. Děti se dozví, že se jim dostává do rukou učebnice, která je nejen seznámí s tím, kde leží který stát, ale že zároveň poznají rozmanitost přírody, dozví se o problémech různých koutů světa, zjistí příčiny a odhalí možnosti jejich řešení. Děti se mohou těšit na to, že se stanou cestovateli i objeviteli pro ně dosud neznámých krajin. Jsou také upozorněny na existenci pracovního sešitu souvisejícího s touto učebnicí, v němž naleznou spoustu zajímavých otázek a úkolů. Velice si tohoto typu úvodu cením. Když si ho žáci přečtou, tak podle mého názoru již prošli úvodní motivační fází, která je velmi důležitá.

Učebnice je rozčleněna na sedm základních tématických celků, v tomto pořadí za sebou jdoucích: Atlantský oceán, Afrika, Indický oceán, Tichý oceán, Austrálie a Oceánie, Severní ledový oceán, Arktida a Antarktida. Posloupnost těchto tématických okruhů není náhodná, ale vychází z regionální návaznosti (v Tichém oceánu se nachází,....břehy světadílu omývají oceány...apod.).

Počet kapitol jednotlivých tématických celků se liší podle objemu látky. Tradičně nejvíce prostoru v učebnici zaujímá tématický celek Afrika. První rozsáhlá kapitola popisuje přírodní podmínky celého kontinentu. Tato část pokračuje učivem o socioekonomických složkách. V této učebnici autoři Afriku rozdělili na čtyři základní oblasti: severní, střední, východní a jižní. Následují tedy geografické charakteristiky těchto oblastí.

Poslední částí učebnice jsou rozsáhlé přílohy. První částí příloh jsou „*Africká nej...*“ (v tabulkových přehledech nejdelší řeky, nejvyšší hory a činné sopky, největší ostrovy, největší jezera a nejznámější národní parky). Druhou částí jsou „*Australská a oceánská nej...*“ se stejnou tematikou. Další součástí příloh jsou seznamy internetových adres a doporučené literatury. Zařazování těchto částí by mělo být pro učebnici zeměpisu standardem. Pro žáky bude tato část učebnice přínosem, zvláště, když bude obsahovat odkazy na české webové stránky.

Každou kapitolu uvozuje motivační text psaný kurzívou. Některé tyto texty nemají vysloveně motivační charakter, často jsou spíše informační. Další částí textu je modře

podbarvený oddíl s názvem: „*Co už víme...*“ a jak název napovídá, slouží ke krátkému heslovitému připomenutí už známých skutečností nebo pojmů. Následuje výkladový text členěný na odstavce. V textu jsou ještě důležité pojmy zdůrazněny tučně. Na závěr výkladového textu je zařazený modře podbarvený opakovací oddíl s názvem: „*Zapamatujte si...*“, ten žákům ještě jednou připomene důležitá fakta a pojmy z právě probrané kapitoly. Poslední částí kapitoly jsou vždy: „*Otázky a úkoly...*“, sloužící k prohloubení a fixaci učiva.

K této učebnici je vypracován **Pracovní sešit** a existuje také **verze učebnice s komentářem pro učitele**. V učitelské verzi učebnice jsou barevně odlišené glosy, které obsahují různé náměty, poznámky, odkazy na odbornou literaturu nebo na mezipředmětové vztahy. Tyto glosy tak poslouží při přípravě učitele na hodinu, ale především usnadňují učiteli okamžitou reakci během výuky.

MIMOTEXTOVÉ SLOŽKY

Tato učebnice nás na první pohled zaujme svým moderním vzhledem a jemným barevným provedením. Každou kapitolu zpestřují velice kvalitní fotografie, tabulky, kreslené obrázky, schémata či grafy. Zvlášť bych chtěla vyzdvihnout vysokou kvalitu zpracování map. Žádné mapě v učebnici nechybí název ani grafické měřítko. Tématické mapy jsou téměř „atlasové“ kvality, se zřetelným barevným odlišením a se zakreslenými hlavními rovnoběžkami (obratníky, rovníkem). Otázkou ale zůstává, jestli takto kvalitně zpracované mapové přílohy učebnice nebudou žáky méně motivovat pro práci s atlasem. Velice oceňuji zařazování družicových snímků, které přináší žákům netradiční pohled na zemský povrch. Přestože se v dnešní době se zařazováním těchto příloh v učebnicích ještě moc neseťkáváme, v blízké budoucnosti se to stane samozřejmou součástí každé moderní učebnice zeměpisu. Proto je jistě přínosem, že si žáci mohou na jejich zařazování a vzhled pomalu zvykat. Slepé mapy v učebnici nenajdeme a to z prostého důvodu – jsou totiž součástí pracovního sešitu.

4.3.1 AFRIKA

V této učebnici je Afrika netradičně rozdělena na čtyři makroregionální oblasti: severní, střední, východní a jižní Afriku. Oblast jižní Afriky zůstala vymezena stejně, jako u předchozích učebnic. Zahrnuje státy: Angolu, Botswanu, Jihoafrickou republiku, Lesotho,

Madagaskar, Malawi, Mosambik, Namibii, Svazijsko, Zambii a Zimbabwe. Samostatná kapitola je věnována Jihoafrické republice.

Motivace

Motivační funkci by měli plnit již zmíněné úvodní části kapitol. V některých případech mají ale spíše informační charakter a děti tolik nezaujmou. Žákům se budou určitě líbit četné fotografie, ale já bych nejvíce ocenila množství mapových příloh a kvalitu jejich zpracování. Dobrodružné povahy jistě zaujme popis výstupu na Kilimandžáro z deníku cestovatele, včetně fotografií a schématického nákresu jeho výškové stupňovitosti.

Také *pracovní sešit* je obohacen zajímavými motivačními úryvky z cestopisných knih, zeměpisných časopisů a článků. Děti se dočtou o cestě Suezským průplavem, o dobrodružném putování nekonečným tropickým pralesem, o dobrodružství, která prožívali zámořští objevitelé nebo o náhodném nálezu dosud největšího objeveného diamantu „Star of South Africa“ v Jižní Africe.

Expoziční část

K obecnému popisu Afriky stačily autorům jen tři kapitoly. První z nich se zaměřuje na popis přírodních podmínek. V první části textu se děti dozví o rozloze Afriky a o její malé členitosti pobřeží. Dále text popisuje moře a oceány obklopující Afriku. Zmíněna je Suezská šíje, postrádám zmínku o Gibraltarském průlivu. Tato první část textu je podle mého názoru nedostatečně informačně zpracovaná.

Část kapitoly pojednávající o povrchu je zpracována dobře. Výklad se nesoustředí jen na popis důležitých povrchových útvarů, ale jednoduchou formou vysvětluje pohyb Somálské litosférické desky vůči Africké desce, a tím také vznik příkopových propadlin. Zmíněna jsou jezera Malawi a Tanganika. Objevuje se zde také rozdělení Afriky na „nízkou“ a „vysokou“. K této části výkladu dětem slouží mapa litosférických desek a mapa povrchu Afriky. Líbí se mi také mapa pánví, které jsou dětem zdůrazňovány jako nejtypičtější znak povrchu Afriky.

Další část textu popisuje nerostné bohatství. Děti se v podstatě dozví jen to, že Afrika má bohaté zásoby nerostných surovin a že k největším na světě patří ložiska zlata, uranových rud a diamantů. Další důležité nerostné suroviny autoři už v textu nezmiňují

stejně jako nejdůležitější oblasti těžby, žáci mají ale k dispozici tématickou mapu hospodářství, ze které tyto informace mohou vyčíst.

Dále následuje popis podnebí. Znovu je zde připomenuto rovnoměrné rozložení afrického kontinentu vůči rovníku a to, že se téměř celý kontinent rozkládá v teplém teplotním pásu. Myslím si, že pojem „teplý“ by bylo v tomto případě vhodnější nahradit přesnějším pojmem „tropický“. Dále je v textu vysvětleno, jak směrem od rovníku k obratníkům ubývá srážek. Popsáno je také subtropické podnebí nejsevernější a nejjižnější části kontinentu. Autoři se nezapomněli zmínit ani o vlivu suchého severovýchodního pasátu a vlhkého jihovýchodního pasátu na pobřeží. Stručně je i popsána výšková stupňovitost „vysoké“ Afriky. Blíže je pak rozpracována v kapitole o východní Africe. K této části textu dětem dobře slouží jednak mapa zachycující podnebí a vodstvo, ale také tabulky průměrných měsíčních a ročních teplot a srážek šesti vybraných afrických stanic, které reprezentují popisované podnebné oblasti. Poloha každého z těchto měst je zobrazena na jednoduché obrysové mapce Afriky tak, aby žákům byla jeho poloha na kontinentu a vůči rovníku a obratníkům jasná. Líbí se mi názornost tohoto zpracování, ale myslím si, že by v tomto případě bylo lepší než tabulky srážek a teplot, uvést klimadiagramy těchto oblastí, s kterými se bude dětem určitě lépe vizuálně pracovat.

U části věnované vodstvu jsou na prvním místě zmíněny rozsáhlé bezodtoké pánve. Vhodnější by v tomto případě bylo použít označení „bezodtoková oblast“, protože pojem „pánve“ už autoři používali v části textu o povrchu Afriky a k tomuto účelu použili i mapu zobrazující všechny povrchové pánve. Podle mého názoru si děti, je-li používán tento termín pro oba účely, mohou plést bezodtokové oblasti s povrchovými pánvemi. Z řek autoři popisují Nil a Kongo (i rozdíl v jejich vodnosti), dále Niger a Zambezi. Z afrických jezer se dočteme o Viktoriině jezeře, Malawi a Tanganice. Děti se dozví i o vysychajících korytech řek (autoři neuvádí pojem „vádí“) a o občasných slaných jezerech.

V části textu popisujícím rostlinstvo a živočišstvo Afriky je nejdříve připomenut rozdíl mezi šířkovou pásmovitostí a výškovou stupňovitostí a tento rozdíl je aplikován na „nízkou“ a „vysokou“ Afriku. Poté jsou vzpomenuta základní geografická šířková pásma.

Druhá kapitola se jmenuje „*Minulost a současnost obyvatel Afriky*“. Začíná popisem Afriky jako černého kontinentu, dále popisuje typické znaky černé rasy. Zmiňuje se o obyvatelích bílé rasy na severu Afriky, evropských přistěhovalcích a jejich míšencích. Nechybí ani zmínka o početné skupině Asiatů na jihu Afriky. Afrika je představena jako světadíl s největším přírůstkem obyvatelstva na světě a také s velice nerovnoměrným rozložením obyvatelstva. Další část textu popisuje žákům koloniální minulost s některými

její důsledky. Dalším větším tématem kapitoly je náboženství v Africe, a to jak místní náboženství, tak i šíření islámu a křesťanství. Současná Afrika je dětem popsána jako kontinent rozvojových zemí (kromě JAR). Velká část textu této kapitoly se zabývá hrozbou AIDS. Popisuje původ a šíření nemoci a také její účinky na imunitní systém. Velmi oceňuji zařazení kapitoly tohoto typu do učebnice. Líbí se mi, že se děti dozví například nejen o koloniální minulosti Afriky, ale i o jejích neblahých důsledcích, které výrazně zasahují až do dnešní doby. Učebnice tak klade důraz především na aktuální problémy kontinentu.

Třetí kapitola popisuje život lidí v Africe, především rozdíl mezi životem na venkově a ve městech. Při popisu života na venkově se výkladový text soustředí na zemědělství a pěstované plodiny. Zdůrazněny jsou také negativní přírodní podmínky, které v jednotlivých oblastech zemědělství ztěžují. Žáci mají k tomuto textu k dispozici kreslený obrázek hlavních plodin tropické Afriky. Tento obrázek ale není příliš dobře zpracován. Jamy, batáty a maniok jsou si na něm navzájem vzhledově velmi podobné. Problémy života velkoměst jsou charakterizovány především rychlou a nekontrolovatelnou urbanizací a růstem chudinských čtvrtí na okrajích. Součástí této kapitoly je tabulka deseti největších afrických měst s počtem jejich obyvatel. Žáci se tak například mohou dozvědět, že egyptská Káhira má přibližně stejný počet obyvatel jako celá Česká republika.

Fixace

V úvodu každé kapitoly žáci naleznou modře podbarvený oddíl s názvem: „*Co už víme...*“, který v krátkosti žákům zopakuje souvislosti a pojmy, které znají z předchozích hodin (nebo i ročníků) zeměpisu. Toto oživení starých poznatků usnadňuje navázání na nové učivo, a tím se nové učivo lépe fixuje.

K zopakování právě probraného učiva dětem slouží v závěru kapitoly taktéž stejně modře podbarvený oddíl s názvem: „*Zapamatujte si...*“. V něm děti naleznou stručný obsah kapitoly shrnutý do pár vět a vystihující nejdůležitější poznatky.

Poslední oddíl každé kapitoly nese název: „*Otázky a úkoly...*“. Žáci zde naleznou několik otázek, které jsou převážně problémově koncipované. Otázky z učebnice jsou pro děti někdy sice náročné („*Porovnejte, jak se liší život našich a afrických zemědělců.*“), ale jsou převážně určeny ke spolupráci s učitelem. Slouží tak k navázání oboustranné komunikace a k formulování názorů. Otázky nebo úkoly určené k opakování faktografie se buď u kapitol nevyskytují vůbec, nebo jen velmi málo.

K fixaci učiva přispívá nejvíce **Pracovní sešit**. Na úvod každé opakovací kapitoly je zařazen motivační text. V tomto pracovním sešitě děti odlehčenou zábavnou formou opakují každou kapitolu. Zadání otázek a úkolů jsou pestrá. Žáci mají k dispozici velkou spoustu doplňovaček a křížovek. Objevují se úkoly na seřazování nebo třídění pojmů dle stanovených kritérií, doplňování vynechaných slov do vět nebo chybějících údajů do tabulek. Velice oceňuji i úkoly směřované na práci se slepou mapou, kterou žáci doplňují. Za nevhodné ale považuji zařazení úkolů na poznávání obrysů ostrovů a souostroví. Domnívám se, že pro žáky je takovéto zadání obtížné, zvláště liší-li se měřítko zobrazení jednotlivých ostrovů. Také didaktická hodnota takových zadání není, podle mého názoru, vysoká. Ve většině případů jsou ale otázky a úkoly z pracovního sešitu pro děti zábavné, jednoduché a srozumitelné. Mohou žákům sloužit jako domácí úkoly nebo jako opakování a příprava na hodinu.

4.3.2 JIŽNÍ AFRIKA

Úvodní část kapitoly považuji v tomto případě spíše za informativní než za motivační. Tato část popisuje změny, které nastaly příchodem Evropanů v 15. století na území jižní Afriky.

Další částí textu je oddíl „*Co už víme...*“. Dětem tato část opět připomene, některé pojmy a souvislosti, které už znají. K tomuto úvodu mají žáci v učebnici k dispozici mapu této oblasti, zobrazující jednak státy spadající do oblasti jižní Afriky (bez Svazijska a Lesotha), ale také nerostné bohatství. Oceňuji, že mapě nechybí název, měřítko a zobrazen je i obratník Kozoroha. Líbí se mi i letecký snímek pouště Namib, na kterém jsou patrné písečné přesypy, dosahující až k pobřeží.

Výkladový text je rozdělen na dvě části. První z nich nese název: „*Příroda*“ a druhá „*Hospodářství*“. V části popisující přírodní prostředí se děti dozví o řece Zambezi a Viktoriiniých vodopádech, o pánvi Kalahari, zmíněny jsou také Dračí hory a poušť Namib. Žákům je jednoduchou formou vysvětleno, jak je možné, že písečné přesypy pouště Namib dosahují až k pobřeží Atlantiku. K lepšímu pochopení příčin odlišností východního a západního pobřeží dětem dobře poslouží příčný řez jižní Afrikou s převládajícími větry. Tento příčný řez zachycuje také vegetaci a typ zemědělské činnosti v příslušných oblastech (Namib, okrajová pohoří, Kalahari, náhorní plošina, Dračí hory, východní pobřeží). Pro žáky bude možná těžší celý tento obrázek pochopit, ale k tomu jim jistě pomůže i poměrně

dlouhý komentář s podrobným popisem jednotlivých částí. Další část textu popisuje subtropické podnebí v oblasti jižně od obratníku Kozoroza.

Celé této části textu bych vytkla snad jen to, že ačkoliv má text popisovat přírodu této oblasti, v části o poušti Kalahari se zmiňuje i o Khoinech. Také zmiňuje hustě obydlené části jihu Afriky. Podle mého názoru takovéto prolínání může žáky zmást. Je-li celá kapitola rozdělena na nějaké logické úseky (příroda, hospodářství) mělo by se toto rozdělení dodržet a nebo text vůbec nedělit.

Druhá část kapitoly se věnuje hospodářství. Připomíná dětem bohaté zásoby nerostných surovin. Upozorňuje také na to, že hospodářství jihoafrických států je závislé na příjmech z těžby a vývozu surovin.

Otázky a úkoly jsou u této kapitoly jen čtyři. Otázky opět směřují spíše k logickému porozumění přírodních jevů v oblasti jižní Afriky, než k opakování faktografických poznatků. Žáci musí rozdílit mezi východním a západním pobřežím jižní Afriky zcela pochopit, aby mohli tyto úkoly úspěšně splnit.

Obrazová příloha kapitoly obsahuje také fotografii Viktoriiniých vodopádů, chlapce z kmene Khoinů a fotografii potomků původních obyvatel jižní Afriky. Za postraní čarou vymezující okraje textu je fotografie Emila Holuba a pod ní krátký text, ve kterém se děti dočtou o jeho cestách Afrikou.

JIHOAFRICKÁ REPUBLIKA

Jihoafrické republice autoři věnovali samostatnou kapitolu. Úvodní text žákům přiblíží především historii oblasti, a to od založení zásobovací stanice pro lodě v roce 1652, přes búrské války až po získání samostatnosti v roce 1961. Popsán je i další vývoj tohoto státu, především politika apartheidu a první svobodné volby v roce 1994. Tento typ úvodu sice není motivační, ale vývoj událostí popisuje přiměřeně věku dětí, aniž by některé důležité souvislosti byly opomenuty. V rámci opakování je úkolem dětí si připomenout množství nerostných surovin, se kterými tato oblast disponuje, a také smíšené obyvatelstvo.

Dále už pokračuje samostatný výkladový text. První dva odstavce popisují nejvýznamnější města Jihoafrické republiky a složení obyvatelstva. Z měst autoři vybrali kromě Pretorie, Johannesburgu a Kapského města i Durban.

Další oddíl textu se věnuje hospodářství. Autoři se nejvíce věnovali popisu těžby nerostných surovin. Detailně je popsána těžba zlata, ostatní suroviny jsou jen zmíněny.

Následující část výkladu popisuje zemědělství Jihoafrické republiky, které je rozděleno na dva hlavní směry: tržní hospodářství s vysokými výnosy produktů určenými na vývoz a tradiční místní trh. Vyjmenovány jsou i některé zásadní plodiny obou typů zemědělství.

Poslední část se zabývá průmyslem. V textu je zdůrazněno především to, že JAR na rozdíl od ostatních afrických zemí vytěžené suroviny i zpracovává. Zmíněna je výroba automobilů, letadel, lodí, zbraní, elektroniky, chemikálií, textilu a strojů na vysoké technické úrovni.

Otázky a úkoly jsou celkem čtyři. Opět nejsou směřovány na faktografii (otázky tohoto typu jsou především v pracovním sešitě), ale nutí žáky o dané problematice přemýšlet a formulovat svoje názory („*Co znamenala pro obyvatele politika apartheidu a jak ovlivňovala jejich běžný život? Co je na politice apartheidu odsouzeníhodného?*“).

Děti mají k dispozici několik fotografií. V úvodu kapitoly je obrázek Nelsona Mandeli, o kterém se děti i dočtou, že je držitelem Nobelovy ceny míru za boj proti apartheidu. Díky další fotografii se děti podívají do moderní čtvrti Johannesburgu. Další fotografie zprostředkuje žákům pohled na obyvatele Jihoafrické republiky (Indy a černochoy). Poslední fotografie dokumentuje výrobu zlatých cihel jako běžného výrobku v JAR. Žáci mají možnost se seznámit i s vlajkou státu, která je zobrazena v začátku výkladového textu. Fotografie jsou kvalitní a vzhledem k textu kapitoly i vhodně zvolené.

PROBLÉMY SOUČASNÉ AFRIKY

Poslední částí tématického celku „Afrika“ je kapitola s názvem: „*Problémy současné Afriky*“. Zařazení této kapitoly jako úplně poslední, je podle mého názoru logičtější, než její zařazení mezi ostatní kapitoly obecného popisu celé Afriky.

Úvodní text dětem připomene, že Afrika nejsou jen pozoruhodné krajiny s exotickými zvířaty nebo pestrá směsice lidí s osobitou kulturou, ale také miliony hladovějících lidí, rozšiřující se poušť nebo děti, které neznají školu. Je důležité, aby si žáci uvědomili, že tyto problémy se nedaří řešit tak rychle a úspěšně, jak by bylo třeba. Některé z těchto problémů žákům tato kapitola přiblíží.

Na začátku žáci opět opakují některé pro ně už známé souvislosti, například, že většina afrických zemí je rozvojových, že mají nízkou úroveň vzdělání a málo rozvinuté hospodářství. Dále, že Afrika je světadíl s největším přírůstkem obyvatelstva a její obyvatelé trpí nedostatkem potravin, pitné vody a lékařské péče. Připomenuty jsou také války a ozbrojené konflikty.

Celý výkladový text je rozdělen na několik oddílů. Každý jednotlivý oddíl popisuje jeden dílčí problém Afriky. Těchto oddílů (problémů) je celkem šest. První oddíl zaměřený na chudobu afrických států. Stručně se zamýšlí nad jejími důvody a důsledky. Autoři učebnice také žákům stručně vysvětlují pojem „hrubý domácí produkt“. Aktuální situaci dokládá tabulka deseti nejchudších zemí světa (států s nejnižším HDP na jednoho obyvatele za rok 2000). Z deseti států v této tabulce je devět států afrických.

Dalším tématem kapitoly je zvyšování počtu obyvatel Afriky. Děti se dozví, že podle odhadů se počet obyvatel v roce 2020 zřejmě zdvojnásobí. Autoři také žákům objasní, jaké důsledky tento jev má. Pro představu o celkové situaci žákům slouží opět tabulka, zobrazující deset zemí světa s nejrychleji rostoucím počtem obyvatel v letech 1990 – 2000. Z těchto deseti zemí je šest zemí afrických.

Další oddíl textu dětem popisuje nízkou úroveň vzdělání afrického obyvatelstva. Autoři uvádí procento ngramotnosti obyvatelstva v Somálsku a v Nigeru, u Nigeru uvádí také průměrnou délku školní docházky, kterou srovnávají s průměrnou délkou docházky v České republice.

Dalším velkým problémem je nedostatečná zdravotnická péče. Text popisuje nedostatek lékařů, léků i informací. Děti se dozví o problémech s hygienou, nedostatku pitné vody a s tím souvisejícím šířením nemocí. Text zmiňuje i některé nemoci (malárii, spavou nemoc, malomocenství i AIDS. Autoři poměrně detailně popisují nedostupnost lékařské péče, pitné vody i počet nakažených virem HIV. Zdůrazněna je i zahraniční humanitární pomoc.

Podstatná část textu se zabývá také problémem soužití různých ras a politickou a náboženskou nesnášenlivostí obyvatel. Největší problémy jsou připisovány Zimbabwe, Jihoafrické republice, Namibii a Ugandě. Detailně autoři popsali situaci v Nigérii. Na závěr této části kapitoly se žáci dočtou, jak vážné jsou důsledky těchto sporů.

Ekologické problémy jsou posledním tématem, kterému se kapitola věnuje. S katastrofou Sahelu se žáci měli možnost již seznámit v kapitolách věnovaných střední Africe, proto tato část kapitoly popisuje především kácení tropických deštných lesů a problémy související s turistikou (především pytláctví).

„Otázek a úkolů“ je pět. Jejich řešení si v podstatě vynutí rozvinutí diskuze mezi dětmi a učitelem. Všechny jsou opravdu „problémově koncipované“ a jejich řešení zůstane nejspíše v rovině úvah. Velice si cením otázek typu: „*Jak by se dala co nejrychleji zvýšit vzdělanost obyvatelstva?*“ nebo: „*Jak by se daly problémy Afričanů postupně řešit? Zkuste stanovit, co je třeba řešit nejdříve.*“ Podle mého názoru jsou to právě tyto otázky, které děti

„vtáhnou“ do problémů Afriky. Navíc jim dají určitou důležitost a v neposlední řadě je rozvíjena empatie žáků a ochota někomu pomoci.

Fotografií je u této kapitoly několik. První dvě znázorňují humanitární pomoc v podobě základních potravin a léků. Další fotografie žáky zavede do africké školy uprostřed vyučování. Následují dvě fotografie týkající se zdravotnictví, je to jednak africká nemocnice v Lambaréné v Gabonu a kmenový náčelník, který je v afrických vesnicích mnohdy jediným „lékařem“. Předposlední fotografie zobrazuje zničený tropický deštný les. Některé fotografie nezobrazují typické atributy příslušných problémů a proto si myslím, že nebyly vhodně zvoleny (nemocnice v Gabonu, humanitární pomoc, kmenový náčelník).

4.4 Demek, J. (2005): Mimosvetské svĕtadíly. Praha, SPL – Práce.

TEXTOVÉ SLOŽKY

Předmluva této učebnice je také určena přímo žákům. Děti se v ní dozví, s čím vším je učebnice seznámí. Mají to být přírodní poměry a život lidí ve vzdálených mimosvetských svĕtadílech. Žákům je v této předmluvě také objasněn způsob práce s učebnicí a orientace v ní. Vlastní učební text autor v této předmluvě rozdělil na základní učivo (vytištěné tučně) a rozšiřující učivo a zajímavosti (v základním textu odlišené kurzívou a nebo označené ikonou „*Nĕco navíc*“). Na závĕr každé kapitoly je vĕdy zařazeno shrnutí učiva s ikonou „*Pamatuj si*“. Autor žákům připomíná, že musí také pracovat s atlasem, mapami a obrázky v učebnici, aby si učivo lépe zapamatovali.

Struktura obsahu učebnice není příliš přehledná. Zřetelnĕ jsou od sebe oddĕlenĕ tématické celky (Asie, Afrika, Amerika, Austrálie, Oceánie, Antarktida), již ménĕ zřetelnĕ jsou odlišenĕ oddĕly od jednotlivých kapitol a podkapitol. Stejný dojem nepřehlednosti budí i rozlišení těchto oddĕlů v samotné části učebních textů.

Podle objemu látky se liší rozsah jednotlivých kapitol. Nejvíce kapitol je věnováno tématickému celku „*Amerika – nejprotáhlejší svĕtadíl*“. Afriku autor rozdělil na pĕt oblastí, které odpovídají zároveň pĕti oddĕlům. Popisu jednotlivých oblastí předchází nejprve kapitoly a podkapitoly popisujících fyzicko-geografické a socioekonomické složky krajiny. Poslední kapitolou celého tématického celku je „*Afrika – shrnutí*“.

Na konci učebnice najdeme krátký „Závěr“, kterým autor naposledy promlouvá k žákům. Upozorňuje je na rychle a neustále se měnící současný svět, z čehož vyplývá, že informace uvedené v této učebnici, nemusí být stále aktuální. Další částí příloh učebnice je „Přehled států světa“ (podle OSN z roku 2005). V těchto přehledech děti naleznou rozlohu, hlavní město a počty obyvatel, ale také přírůstek a úbytek obyvatelstva (v %). Součástí jsou i přehledy kolonií a závislých území.

Na poslední straně učebnice je seznam pramenů použitého obrazového materiálu. Nápaditým způsobem je také využita předsádka učebnice. Na začátku učebnice na ní jsou přehledně uspořádaná vybraná „nej...“ jednotlivých kontinentů. Takto zpracované přílohy podle mého názoru plně vyhovují představám o moderní učebnici zeměpisu.

MIMOTEXTOVÉ SLOŽKY

K přehlednosti učebnice kladně přispívají použité, barevně odlišené ikony, které žáky provází učebnicí. Jsou celkem tři: černá „hlava nad otevřenou knihou“ označuje rozšiřující učivo (mimo výkladový text) nebo nějakou zajímavost, zelená „otevřená kniha“ učivo, které už děti znají a mají si ho zopakovat. Poslední ikonou je červený „uzel na kapesníku“, který značí učivo určené k zapamatování.

Dalším výrazným znakem této učebnice je velké množství a pestrost obrazového materiálu. Oceňuji kvalitní zpracování map. Bohužel mapy nemají názvy a většině z nich (především tématickým mapám) chybí i měřítko.

Fotografií je v učebnici mnoho, některé jsou ale horší kvality (u některých nelze rozpoznat co zobrazují, jiné jsou v určitých partiích zcela rozostřené). Oceňuji ale zařazování leteckých a družicových snímků. Velice se mi líbí kreslené obrázky zachycující přechody v krajině (například změna krajiny od pouště přes trnitou savanu, suchou savanu a vlhkou savanu až po tropický deštný les nebo na jiném obrázku, přechod od skalnaté pouště přes šterkovou až po písčnou). Všechny krajiny jsou zachyceny v jednom kresleném obrázku, pod kterým jsou tyto dílčí typy zdokumentovány na fotografiích. Kvalitní zpracování mají i schematické obrázky (například rozšiřování pevniny naspáváním materiálu na šelf v Japonsku apod.) a blokdigramy. Tabulky mají sice v celé učebnici jednotnou formu a grafickou úpravu, ale jejich přehlednosti by jistě prospělo i vnitřní členění řádků a sloupců. Grafů je v učebnici málo.

Žádnou slepou mapu, která by dětem sloužila například v rámci opakování, autor do učebnice nezařadil. Na zadní předsádce učebnice žáci naleznou přehlednou, rozkládací

politickou mapu světa včetně přehledu počtu republik a monarchií v jednotlivých kontinentech. Zadní strana rozkládací předsádky a zadní strana učebnice jsou věnovány fotografiím nejvyšších vrcholů všech kontinentů. Součástí těchto fotografií jsou i popisy těchto vrcholů a některé další informace (o výstupech na ně apod.).

4.4.1 AFRIKA

V této učebnici je nezvyklé členění Afriky na jednotlivé makroregionální oblasti. Oproti předchozím učebnicím je vymezení všech oblastí zcela jiné. Autor Afriku rozdělil na pět oblastí: severní („*Svět islámu*“), západní („*Od polopouště k tropickým deštým lesům*“), střední („*Tropická Afrika*“), jižní („*Krajiny zlata a diamantů*“) a východní („*Krajina hor, jezer a sopek*“).

Stejně nezůstalo v tomto případě ani vymezení oblasti jižní Afriky. Z jedenácti států vymezení některých předchozích učebnic, zůstalo jen pět a to: Botswana, Jihoafrická republika, Lesotho, Namibie a Svazijsko.

Motivace

Nějakou specificky motivační část textu v učebnici nenajdeme. Motivaci se blíží některé rozšiřující části kapitol, které jsou ve výkladovém textu zvýrazněny kurzívou, mimo výkladový text je označuje černá ikona hlavy nad otevřenou knihou. Většinou mají ale spíše informační charakter. Motivačně kladně na děti bude jistě působit kompozice učebnice, která je velmi pestrá, s bohatým doprovodným materiálem.

Expoziční část

První z kapitol obecného popisu žáky seznámí s polohou, rozlohou a členitostí pobřeží Afriky. Tato kapitola začíná rozšiřujícím textem, ve kterém se žáci dozví o původu slova „Afrika“. Informace o členitosti pobřeží autor oddělil od výkladového textu kurzívou, což značí, že se jedná o učivo rozšiřující. Oceňuji, jak je vysvětlen pojem „šíje“ (v souvislosti se Suezskou šíjí). V průběhu celé této první kapitoly jsou žáci nabádáni ke spolupráci se Školním atlasem světa, kde vyhledávají oceány a moře omývající břehy Afriky nebo průběh hlavních rovnoběžek přes africký kontinent. Z předchozích ročníků si žáci mají zopakovat mnoho pojmů, které usnadní navázání na učivo nové.

Druhá kapitola má název „*Příroda Afriky*“. V první části textu se ale autor zabývá popisem povrchu Afriky, což je pro žáky matoucí. V textu je tučně zvýrazněná souvislost s Gondwanou. Dále jsou popsány charakteristické tvary povrchu a jejich vznik. Celý tento text o typech povrchů je pro děti rozšiřující. Rozdělení Afriky na „nížkou“ a „vysokou“ je v textu zvýrazněno tučně. Zmíněny jsou také konkrétní pánve a Kilimandžáro. Další odstavec popisuje nerostné bohatství. Poté výkladový text pokračuje popisem podnebí Afriky. Afrika je představena jako nejteplejší světadíl, jehož území je poměrně rovnoměrně rozložené kolem rovníku, s čímž souvisí i rozložení podnebných pásů. Afrika je rozdělena na tropický a subtropický podnebný pás. V rámci tropického pásma jsou rozlišeny i oblasti s různým množstvím srážek. Velice srozumitelně je vysvětleno ubývání srážek se zvyšující se zeměpisnou šířkou. V průběhu textu jsou krátké úkoly, ve kterých si žáci mají zopakovat, co ví o pasátech, monzunech a oceánských proudech. V tomto směru bych ocenila dobrou návaznost na učivo fyzického zeměpisu ze šestého ročníku. Dále text popisuje vliv pasátů na severní část Afriky a na východní pobřeží. Popsán je také charakter subtropického podnebí a autor nezapomněl ani na vliv výškové členitosti povrchu. Další část textu rozděluje Afriku do úmoří jednotlivých oceánů a na bezodtokové oblasti. Z řek autor zmiňuje Nil, u kterého se žáci dozví i kdy má nejvyšší průtok a proč v průběhu roku průtok kolísá. Kongo, Niger a Zambezi jsou jen zmíněny, stejně jako jezero Tanganika. Výkladový text pokračuje popisem rostlinstva a rozložení jeho šířkových pásů v Africe

Další kapitolou jsou: „*Lidé v Africe*“. Toto téma obsahuje nejdříve obecný popis lidských ras v Africe a poté pokračuje šesti dalšími menšími podkapitolami. V úvodní části se děti nedozví jen o základním rozdělení na negroidní a europoidní rasu a jejich míšence, ale i to, že v Africe existuje velké množství národů a kmenů, jejichž příslušníci hovoří velkým množstvím jazyků. Pro představu je popsána situace v Nigérii. Zmíněn je také velice odlišný jazyk používaný na Madagaskaru. První z menších podkapitol popisuje náboženskou situaci v Africe. Autor dětem představuje tradiční náboženství afrických kmenů i expanzi islámu a křesťanství do této oblasti. Druhá podkapitola má název: „*Lidé na venkově*“. Popisuje život lidí žijících se zemědělstvím a pastevectvím. V této části textu se také žáci dozví o pro zemědělství většinou nepříznivých podmínkách, dočtou se o plodinách typických pro jednotlivé oblasti pěstování. Jako zajímavost jsou představeny dvě typické plodiny Afriky: batáty a maniok. Líbí se mi, že autor nezapomněl zmínit problém přepásání, stejně jako brzkou vyčerpanost půd tropického deštného lesa a nutnost vesničanů stěhovat svá pole, čímž se původní les mění na druhotná společenstva. Výklad pokračuje rozdělením afrického zemědělství na dva základní směry: primitivní

samozásobitelské a velké farmy, které pěstují plodiny na vývoz. Žáci se dozví i o rybolovu na pobřeží či podél jezer a řek. Následuje podkapitola: „*Lidé ve městech*“. Zaměřuje se především na popis situace v afrických velkoměstech a také na důvody urbanizace, její proces a problémy s tím spojené. Žáci se dozví o největších afrických velkoměstech a nejrychleji rostoucích městech. Ani v jedné z kapitol autor nezmínil velice důležitá fakta, a sice nerovnoměrnost osídlení. Zmínku o oblastech hustého či řídkého zalidnění v učebnici nenajdeme. Další podkapitola má název: „*Doprava v Africe*“. V ní se žáci dozví o koloniálním budování železnic, ale i o současném stavu (s chybějícím transkontinentálním spojením a s problémem různých rozchodů kolejnic v různých státech). Následující podkapitolu autor nazval: „*Hlad v Africe*“. Tato podkapitola je podle mého názoru zpracovaná zcela nedostatečně. Na začátek dává autor žákům za úkol s pomocí atlasu světa zjistit jména afrických států, kde mají obyvatelé nedostatek potravin. První a zároveň poslední informací, kterou žáci v této podkapitole dostanou, je tato: „*Nezřídka v Africe dochází z různých příčin k hladomoru.*“ Není tu ani zmínka o jaké příčiny se jedná, o oblastech výskytu hladomoru ani o možnostech jeho řešení. Myslím si, že právě tohle téma lze velice úspěšně využít pro problémově zaměřenou výuku nejen regionální geografie, ale i některých průřezových témat RVP ZV. Proto považuji za důležité, věnovat tématům tohoto charakteru větší pozornost. Poslední z podkapitol je: „*Koloniální minulost Afriky*“. Žáci se dozví, že světadíl byl téměř celý do poloviny dvacátého století pod koloniální nadvládou, jejíž neblahé důsledky se projevují i do dnešní doby. Není ale vůbec vysvětleno, z jakého důvodu je průběh hranic takovým problémem. „*Afrika je světadíl s největším počtem chudých rozvojových zemí, v nichž žije mnoho národů a kmenů hovořících množstvím navzájem odlišných jazyků. Afričané vyznávají mnohá náboženství a často se střetávají v krutých válkách.*“ Tohle je další odstavec výkladového textu, který příliš nesouvisí s koloniální nadvládou. Jedná se o popis současného stavu afrických zemí v na sebe absolutně nenavazujících souvislostech. Stejně tak nepochopitelné se mi zdá zařazení posledního odstavce, který se týká nemoci AIDS.

Myslím si, že tento výkladový text v některých fázích významně postrádá logickou posloupnost. V některých oddílech textu je autor příliš detailní a jinde zase chybí zásadní informace obecného charakteru.

Fixace

Myslím si, že úkolů k opakování a prohlubování učiva je v učebnici celkově málo. Jsou zařazeny vždy na konci hlavních kapitol. U kapitoly s názvem: „*Příroda Afriky*“ jsou tyto úkoly jen čtyři. Jejich zadání je jednotvárné a ani příliš nerozvíjí tvůrčí schopnosti či logické myšlení žáků. První z úkolů je najít nejjižnější a nejsevernější bod Afriky a stanovit jejich zeměpisné souřadnice. Druhým úkolem je najít na mapě řeku Nil, popsat průběh jejího koryta a typy krajín, kterými protéká. Tento úkol má zajisté vyšší didaktickou hodnotu, ale mohl by být doplněn ještě o srovnání průtoků Nilu s Kongem. Třetím úkolem, je popsat podle mapy v učebnici jednotlivé typy krajín v Africe. Posledním úkolem je, aby žáci sledovali zprávy, týkající se Afriky z denního tisku a televize a poznamenávali si je. S těmito novinkami pak mají ostatní žáky seznámit v hodinách zeměpisu. Nezdá se mi vhodné po dětech chtít sledovat pravidelně byť jen nějakou dobu denní tisk a zprávy v televizi a podle mého názoru i kdyby děti tyto zprávy sledovaly, snadno jim může zpravodajství z Afriky uniknout, pakliže neznají všechny státy tohoto kontinentu.

Ke kapitole: „*Lidé v Africe*“ žákům slouží devět opakovacích otázek. Bohužel i v tomto případě platí to stejné, co u předchozích. Úkoly sice vyžadují spolupráci s atlasem, což oceňuji, ale rozvíjející nejsou. Hojně se opakují otázky vyžadující hledání určitého pojmu na mapě. Například: „*Najděte na mapě, kterými státy probíhá nultý poledník*“ nebo „*Které oceány a moře omývají Afriku? Podle mapy uveďte tři významné průlivy*“. Některé otázky vyžadují jen mechanické odpovědi, například: „*Ke kterým lidským rasám náleží obyvatelé Afriky? Která rasa je v Africe nejvíce zastoupená?*“ nebo: „*Která náboženství vyznávají obyvatelé Afriky?*“.

K zapamatování učiva žákům slouží text na konci obou hlavních kapitol. Tyto části jsou označeny ikonou „uzel na kapesníku“. Toto shrnutí znovu popisuje nejdůležitější poznatky či pojmy, které by si žáci měli zapamatovat. K poslednímu zopakování celého učiva je v učebnici zařazeno shrnutí o Africe. Tento text zabírá něco přes půl strany. Opakují se v něm nejdůležitější poznatky o Africe, postrádá ale bohužel opět logickou posloupnost.

4.4.2 JIŽNÍ AFRIKA

Úvodní text pojednává o příchodu prvních Evropanů na jih Afriky v patnáctém století a zakládání jejich osad. Zmiňuje vytlačení původního obyvatelstva do nehostinné polopouště Kalahari jako důsledek příchodu Evropanů na toto území. Text dále pokračuje popisem búrských válek a založení britských kolonií. Tato část textu je zpracovaná stručně, ale výstižně. Měla by být považována ale spíše za rozšiřující učivo s mezipředmětovou vazbou na dějepis a tudíž psána kurzívou.

Text pokračuje třemi krátkými úkoly pro žáky. Děti mají s pomocí atlasu zjistit, které oceánské proudy tečou podél pobřeží jižní Afriky, na mapě sledovat tok řek Zambezi, Limpopo a Orange a zjistit, do kterých úmoří patří. Mají také najít řeku Cubango a zjistit, kam ústí a co se s ní děje. Posledním úkolem je najít Viktoriiny vodopády a řeku na které jsou. Spolupráce s atlasem je v tomto směru kvalitní, pro upevnění by si žáci mohli například některé z těchto pojmů zakreslit do slepé mapy.

Výklad pokračuje tučně zvýrazněným textem, popisujícím povrch jihu Afriky, zejména pánev Kalahari, náhorní rovinu a její východní okraj zvaný veld, Dračí hory, poušť Namib. Objevuje se i zdůvodnění písečných přesypů dosahujících až po březní čáru. Další část výkladu zpestřuje část s rozšiřujícím učivem, která se věnuje různým způsobům adaptace živočichů a rostlin na klima pouště Namib a posiluje tak mezipředmětové vazby s přírodopisem.

Následuje jeden krátký úkol pro děti, ve kterém mají pomocí atlasu najít nejjižnější bod Afriky a zjistit, jak se jmenuje. Tento úkol považuji za dobrý nápad, především svým umístěním mezi výkladovou část, protože takto umístěný jistě poslouží k aktivizaci žáků. Výkladový text pokračuje popisem podnebí. Tučně zvýrazněn je průběh obratníku Kozoroha. Autor nezapomněl zmínit ani vliv jihovýchodního pasátu na podnebí této oblasti.

Dále je do výkladového textu vsunuta rozšiřující část, která popisuje život několika druhů zvířat na travnatých pláních. Tento text nepovažuji za příliš vhodně zvolený, protože není nijak poutavý a děti se v něm dozví jen to, čím se které zvíře živí.

Následující odstavec je psaný tučně a týká se rasového složení obyvatelstva. Zmíněni jsou černoši, bílí evropští přistěhovalci a asijské přistěhovalci. V posledním odstavci jsou popsáni ještě Sanové a Khoinové. Poslední částí výkladového textu této kapitoly je opět rozšiřující část textu, která dětem více přiblíží kmen Hotentotů.

Celou tuto kapitulu doprovází několik kvalitních fotografií, které jsou i dobře zvolené. Pět z těchto fotografií zobrazuje přírodní krajinu: Dračí hory, písečné přesypy v poušti Namib, skalnaté oblasti tamtéž, pouštní rostlinu Welwitschii, a nakonec pohled do savany. Žáci mají možnost díky fotografickému materiálu poznat i kmen Khoiňů a Sanů. Poslední fotografií je vesnice v Botswaně.

V této kapitole je poměrně dobře zpracovaná část popisující fyzicko-geografické poměry. Doporučovala bych jen rozvinout více text o nerostném bohatství. Oceňuji i pestrou skladbu fotografií.

JIHOAFRICKÁ REPUBLIKA

„Jihoafrická republika – nejbohatší stát Afriky“ je název podkapitoly věnované JAR. V první větě je tato republika představena jako nejbohatší republika celé Afriky, i přesto že je většina černošského obyvatelstva chudá.

Vsunuty jsou dva krátké úkoly. V první z nich mají žáci nalézt v tabulkách na konci učebnice rozlohu a počet obyvatel Jihoafrické republiky. Autor ale nedodal, co mají žáci s tímto údajem dělat. Tento úkol rozhodně nepovažuji ze vhodně zvolený. Určitě není úkolem žáků zapamatovat si tyto číselné údaje, a pakliže žáci alespoň tyto údaje nesrovnají s údaji nějakého jiného, jim známého území (například České republiky), neslouží tento úkol ničemu. V druhém úkolu mají žáci z atlasu zjistit, v jakém teplotním pásu leží jižní část světadlu. Hned v následující větě jim tuto informaci ale sám autor prozrazuje. Popis podnebí začíná následovně: *„Republika leží převážně v mírném teplotním pásu v jižním cípu Afriky. Severní část státu se vyznačuje subtropických podnebím, které k jihu k mysu Dobré naděje přechází v mírné subtropické podnebí s dešti v zimě.“* Celé tohle sdělení je přinejmenším zavádějící. Jihoafrická republika zcela určitě *„převážně v mírném teplotním pásu“* neleží. Myslím si, že pro žáky druhého stupně ZŠ by stačila informace, že její oblast spadá převážně do subtropického podnebného pásu.

Další odstavec textu rozebírá rasové složení obyvatelstva. Tučně jsou zvýrazněné hlavní tři skupiny obyvatelstva: původní černé a bílé a žlutí přistěhovalci. Následující text je rozšiřující a podrobněji dělí obyvatelstvo: černochoy na Sany, Khoiňy a bantuské národy (většinou Zuluové), bílé přistěhovalce na Nizozemce, Angličany, Francouze a Němce. Myslím si, že tohle členění je zbytečně detailní. Skutečnost, že obyvatelstvu Jihoafrické republiky se říká duhový národ si děti také mohou ověřit díky použitým fotografiím.

Některé zachycující různé skupiny černošského obyvatelstva, jiné bílé Afrikánce a také obyvatele indického původu. Další výklad se soustředí na popis úředních jazyků.

Následující odstavec popisuje JAR jako stát s velkými zásobami nerostných surovin a s rozvinutým průmyslem. Zmíněna je těžba diamantů a zlata. Těžbou zlata se zabývá i další rozšiřující odstavec, v němž se žáci dozví i o nejhlubších dolech na světě a o možnosti přímého zkoumání zemské kůry v těchto místech. Z dalších nerostných surovin je popsáno naleziště diamantů u města Kimberley, dále těžba uranových rud, uhlí a fosfátů. Ke zpestření poznatků o těžbě jsou zařazeny i fotografie: důl na zlato, jehož okolí tvoří nepřehlédnutelné haldy vytěžené hlušiny, druhá fotografie zachycuje Velkou jámu (Big Hole) v Kimberley. Poslední z fotografií je velice výrazná a zobrazuje diamanty.

Zemědělství autor rozdělil do dvou hlavních směrů: tržní hospodářství na vývoz a tradiční zemědělství zásobující místní trh. Zmíněny jsou i jednotlivé druhy plodin.

Část textu věnovaná průmyslu popisuje jednak jeho strukturu, ale především uvádí příznivé podmínky vedoucí k jeho rozvoji (dostatek surovin, levná pracovní síla, dobrá silniční síť).

Další část popisuje velká či důležitá města v Jihoafrické republice (Pretorii, Johannesburg). Kapské město je popsáno blíže. Žáci se dozví, že je nejstarším městem Jihoafrické republiky a také důležitým přístavem. Popsána je i známá Stolová hora nad městem. V tomto směru se mi velice líbí propojenost výkladového textu s fotografií Kapského města v dolní části stránky. Na této fotografii je Kapské město z úhlu, ze kterého jsou Stolová hora a přístav dobře vidět.

Fixační částí učiva je především cvičení na konci kapitoly. Dva úkoly ze čtyř jsou zaměřeny pouze na procvičení paměti žáků. Problémově koncipovaný je úkol, ve kterém mají žáci vysvětlit, ve kterých měsících je v Jihoafrické republice léto a vysvětlit, proč tomu tak je. V tomto úkolu dochází ke kvalitnímu propojení fyzického a regionálního zeměpisu. Posledním úkolem pro žáky je vybrat z několika zvířat (slon, lev, tygr, zebra, žirafa, vlk, levhart, hyena) ta, která nežijí v savaně. Tento úkol by děti mohl zaujmout a zároveň je bavit.

4.5 Demek, J., Mališ, I., (2000): Zeměpis pro 6. a 7. ročník ZŠ – Zeměpis světadílů. Praha, Státní pedagogické nakladatelství.

TEXTOVÉ SLOŽKY

Úvod k této učebnici je psán tučným písmem a je nepřehlédnutelný. Na jeho začátku je žákům popsáno, čemu se učebnice bude věnovat. Regionální geografie světadílů je má seznámit s přírodními poměry a s životem lidí v zemích naší planety. Další část úvodu popisuje základní strukturu učiva jedné kapitoly. Podle této struktury učivo určené na jednu vyučovací hodinu začíná vždy několika úkoly. Učební text je rozdělen na základní a rozšiřující učivo, které je zvýrazněno kurzívou. Autoři nabádají žáky, aby se soustředili na základní učivo a to zejména na tučně vytištěné části, zároveň ale doufají, že žáky zaujme i rozšiřující učivo. Důležité poznatky a zajímavosti autoři uvádějí zvlášť. Velkou pozornost mají žáci věnovat cvičením na závěr učiva každé kapitoly. S jejich pomocí by si měli nové učivo procvičit a tím také lépe zapamatovat. Samozřejmostí by mělo být používání Školního atlasu světa. Zvlášť upozorňují autoři na opakování na konci učiva o jednotlivých světadílech. Přestože k učebnici náleží i poměrně rozsáhlý pracovní sešit, je součástí učebnice i závěrečné opakování všech světadílů. Žáci jsou také upozorněni na nejednotnost názvosloví zeměpisných jmen a na výslovnost cizích zeměpisných jmen, kterou naleznou v rejstříku Školního atlasu světa.

Struktura učebnice je přehledná. Učebnice je rozčleněná na pět hlavních tématických celků, jejichž rozsah se liší podle objemnosti témat. Nejvíce kapitol autoři věnovali tématickému celku „Evropa“. Tématický celek „Afrika“ je členěn na šest kapitol. První z nich popisuje obecně fyzicko–geografické a socioekonomické podmínky Afriky. Každá ze zbylých pěti kapitol se věnuje jednomu makroregionu.

Další nedílnou součástí učebnice jsou i tabulkové přehledy států všech kontinentů se základními ukazateli. Předposlední tabulka popisuje „světová nej...“ Poslední tabulka zahrnuje přehled evropských měn. Poslední textovou částí učebnice je slovník základních pojmů.

MIMOTEXTOVÉ SLOŽKY

Na této učebnici nás na první pohled upoutá využití její přední a zadní předsádky. Na přední předsádce jsou dvě mapy a to: rozložení teplotních pásů na Zemi a základní podnebné pásy Země. Na zadní předsádce jsou znázorněny šířkové pásy Země. Všem třem mapám chybí měřítko. Oceňuji především jejich přehlednost, ale i skutečnost, že nechybí základní rovnoběžky (rovník, obratníky, polární kruhy), jejichž zvýraznění je v souvislosti s rozložením teplotních či podnebných pásů důležité.

Rychlé orientaci v učebnici by napomohla barevně zvýrazněná horní střední část každé stránky. Bohužel jsou stránky všech kapitol zvýrazněny stejnou modrou barvou. Vhodné by bylo, jednotlivé tématické celky od sebe barevně rozlišit tak, aby tento prvek mohl dobře plnit svůj úkol.

Myslím si, že obrazového materiálu je v učebnici málo. Líbí se mi profily různých území (typy oáz, tropický deštný les, Velká příkopová propadlina..). Tyto profily jsou velice zdařilé a žáci si mohou díky nim lépe představit prostorovou situaci zobrazovaných území. Většina fotografií nemá vhodnou velikost, jsou malého formátu. Mapám chybí názvy i měřítko, popsány jsou ale vždy. Grafů je v učebnici málo a tabulku zde (kromě tabulkových příloh na konci učebnice) nenajdeme žádnou.

4.5.1 AFRIKA

V této učebnici je Afrika rozdělená, navzdory poměrně jednoduchému a v některých pasážích i zkrácenému výkladu, na pět oblastí: severní Afriku, Saharu, střední Afriku, jižní Afriku a východní Afriku. Oblast jižní Afriky je vymezena podobně jako ve většině učebnic, a to jedenácti státy: Angola, Botswana, Jihoafrická republika, Lesotho, Madagaskar, Malawi, Mosambik, Namibie, Svazijsko, Zambie, Zimbabwe.

Motivace

Tato učebnice působí motivačně velice slabě. Žádné oddíly textu, které by se specializovaly na motivační funkci v učebnici ani v pracovním sešitě nenajdeme. Příliš motivující není ani množství a kvalita obrazového materiálu. Celkově lze tedy konstatovat, že po motivační stránce je tato učebnice jednou z nejhůře zpracovaných na dnešním trhu.

Expoziční část

Obecná kapitola o Africe začíná třemi krátkými úkoly. Děti v nich mají s atlasem vymezit polohu Afriky pomocí zeměpisných souřadnic, dále zjistit, které oceány a moře kontinent omývají a kterými státy prochází rovník. U těchto úkolů oceňuji spolupráci s mapou a návaznost na učivo o zeměpisných souřadnicích.

Výkladový text začíná popisem polohy, která navazuje na úvodní úkoly. Děti se dozví rozlohu celé Afriky a průměrnou nadmořskou výšku. V dalším odstavci jsou popsány litosférické desky a systém příkopových propadlin s jezery. Příkopové propadliny jsou bohužel jen popsány. Jejich vznik není vysvětlen ani náznakem. Zmíněna je také sopečná činnost na zlomech a s tím související vznik Kilimandžára. Text pokračuje informacemi o podnebí Afriky. Bez jakékoliv souvislosti text dále navazuje informací, že Nil je nejdelší africkou řekou. Nic víc o vodstvu se děti v této kapitole již nedozví. Povrch Afriky je popsán jako poměrně plochý, díky čemuž jsou šířkové vegetační pásy uspořádány rovnoběžně s rovnoběžkami. Zpestřující informací pro děti je, že nejstarším ekosystémem na Zemi jsou deštné pralesy v povodí Konga. Dále je popsána obecně koloniální minulost Afriky. Tučně je zvýrazněn text pojednávající o získávání nezávislosti afrických států a o dnešních následcích kolonialismu. Zmíněny jsou také všechny hlavní faktory brzdící rozvoj chudých afrických zemí, přesto tato část textu není vhodně zpracovaná. Velice často totiž chybí vysvětlení jevů. Následuje poslední část výkladového textu, kterým je odstavec určený k shrnutí učiva v několika větách.

Fixace

K fixaci slouží otázky na konci kapitoly. Jsou jen dvě. V první z nich děti pracují s tabulkami na konci učebnice. Jejich úkolem je, podle těchto tabulek vytvořit pořadí afrických zemí podle rozlohy a počtu obyvatel. Tento úkol bych hodnotila jako špatně koncipovaný. Pro žáky je příliš zdlouhavý a nezábavný. Žáci si z něj zapamatují jen informaci o největším a nejlidnatějším státu Afriky. Zvídavějším možná utkví v paměti i státy nejmenší či nejméně lidnaté. Ke stejnému výsledku by žáci došli, i kdyby měli za úkol, sestavit pořadí tří největších, nejmenších, nejméně a nejvíce zalidněných zemí. Druhý úkol je více problémově koncipovaný a od žáků vyžaduje prvky analýzy problému. Děti se v něm mají pokusit shrnout, zda kolonialismus přinesl Africe více výhod nebo nevýhod.

Opakovací a upevňovací funkci plní v tomto případě především **pracovní sešit**. K zopakování obecných kapitol je v sešitě početně hodně úkolů, které jsou rozděleny menšími podnadpisy na tři oddíly: geografická poloha, příroda a lidé v Africe. Regionální oblasti mají stejné členění jako v učebnici. Všechny úkoly mají podobné zadání, většinou žáci doplňují vynechaná slova nebo odpovídají na jednoduché faktografické otázky. U několika otázek žáci pracují i se slepými nebo tématickými mapami, do kterých zakreslují a zapisují údaje. Žáci si také několikrát zkusí zpracovat klimadiagram podle údajů zadaných v tabulce. Celkově se dá říci, že úkoly z pracovního sešitu nevyžadují vysoké emoční zapojení dětí, jsou jednoduše konstruované a nemají příliš zajímavá zadání. Žáci v nich většinou jen reprodukují údaje, které se naučili. V příloze pracovního sešitu žáci najdou ještě poslední opakování Afriky v hravé podobě křížovky a osmisměrky.

4.5.2 JIŽNÍ AFRIKA

Kapitolu o jižní Africe uvozují tři krátké úkoly. Žáci mají pomocí atlasu nalézt státy, ležící jižně od 10° jižní šířky, dále zjistit, jaké podnebí vládne v jižní Africe a nakonec popsat, jaké nerostné suroviny se v této oblasti těží.

V první části výkladového textu si žáci doplní některé pojmy z fyzického zeměpisu, které v obecné části textu nebyly zařazeny (Madagaskar, Kalahari, Zambezi, Orange). Poté se text soustřeďuje na příchod Evropanů a jejich působení na jihu Afriky. V další části výkladu se autoři věnují už jen Jihoafrické republice, jakožto státu s rozvinutým zemědělstvím a moderním průmyslem. Velkou část kapitoly zabírá popis nerostných surovin a oblastí jejich těžby (je uveden i pojem „Witwatersrand“). Poslední část výkladového textu popisuje složení obyvatel Jihoafrické republiky (kmeny Bantu, Búry, Angličany, Asiaty a míšence). Z měst děti uslyší o Johannesburgu a Pretorii.

Ostatní státy jihu Afriky jsou už jen vyjmenovány. Poslední část kapitoly je oddíl s názvem „*Zapamatujte si*“. Popisuje zásoby diamantů, železné a měděné rudy v Angole, Zambii a v Zimbabwe. V Jihoafrické republice potom doly na diamanty a zlato. Poslední zmínka patří Bantům, a jejich zemědělství. Celý výkladový text není příliš souvislý. Chybí mi objasnění některých společenských jevů (proč do této části Afriky připluli Evropané, co je k tomu vedlo, proč tu zůstali apod.). Oproti tomu je v textu i hodně zbytečných faktografických podrobností (Witwatersrand, objevení diamantů v roce 1871 a zlata v roce 1884).

Cvičení na konci kapitoly zahrnuje tři úkoly. V prvním z nich mají žáci popsat přírodní podmínky jižní Afriky. Druhým úkolem je zjistit, na kterém místě ve světě je Jihoafrická republika v těžbě zlata, platiny, diamanty, manganových rud a rtuti. V poslední otázce mají žáci zodpovědět, jaké rasové složení má Jihoafrická republika. Ocenila bych, že tyto otázky vyžadují delší souvislé odpovědi, ale předpokládají víceméně pouze reprodukci naučených vědomostí. Další sérii otázek a úkolů mají žáci k dispozici v pracovním sešitě.

4.6 Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P., (2005): Zeměpis 7. Plzeň, Fraus.

TEXTOVÉ SLOŽKY

Úvod je napsán přímo pro žáky a má silnou motivační funkci. Žáci se dozví, kterým regionům světa se učebnice bude věnovat a v jakém pořadí jsou v učebnici řazeny. Úvod také výrazně upozorňuje na mezipředmětové vztahy a souvislosti zeměpisu s ostatními disciplínami. Součástí úvodu je i seznam symbolů používaných v učebnici. Nechybí ani upozornění na možnost rychlé orientace s použitím věcného rejstříku na konci učebnice.

Úvodní částí učebnice je opakování poznatků obecného zeměpisu ze šestého ročníku, na které bude regionální zeměpis navazovat. Významnou součástí opakovací kapitoly je i připomenutí principů práce se zeměpisným atlasem a s mapou (určování zeměpisné polohy, měřítko mapy). Tato opakovací část je doplněna o osnovu, podle které mají žáci postupovat při popisu konkrétního regionu. Jednotlivým regionálním kapitolám předchází tématický celek s názvem: „*Jak je svět rozdělen*“. Tato kapitola učí žáky lokalizovat regiony podle zvolených kritérií (pevniny a oceány, státy a jejich hranice, územní uspořádání států). Text učebnice pokračuje jednotlivými tématickými celky uspořádanými podle regionální návaznosti (Afrika, Atlantský oceán, Amerika, Antarktida, Indický oceán, Tichý oceán, Oceánie, Austrálie, Asie, Severní ledový oceán, Arktida). V předposledním tématickém celku se žáci vrátí pouze okrajově do Evropy (učivem o Evropě navazuje na tuto učebnici ve stejné edici učebnice pro osmý ročník). Posledním tématickým celkem je: „*Zeměpis o prázdninách*“. Tato poslední kapitola má především motivační funkci. Zabývá se prázdninovým cestováním, využitím internetu k plánování tras a upozorňuje na

možnosti informačních center. Součástí učebnice je i rejstřík nových pojmů, seznam použité literatury, obrazového materiálu a internetových zdrojů.

Učebnice má jednotnou grafickou úpravu kapitol, se kterou se žáci seznámí na přední předsádce. Kapitoly jsou většinou uvozeny kratšími motivačními texty, které jsou odlišeny modrou barvou písma. Jednotlivé světadíly jsou ještě prezentovány motivačními fotografiemi, na základě kterých mohou žáci uplatnit svoje dosavadní znalosti a například rozvinout s učitelem motivační diskuzi o daném kontinentu. Výkladový text je spíše stručný a místopisných pojmů je uvedeno poměrně málo. Důležité pojmy jsou v textu zvýrazněny tučně. Výkladový text uzavírá stručné shrnutí učiva, které má modré podbarvení textu. U některých kapitol („*Kolem břehů Afriky*“) výkladový text úplně chybí a je zcela nahrazen množstvím praktických úkolů, prací s mapou a úkoly k zamyšlení. Souvislý text je tak potlačen pouze na úvodní motivaci a závěrečné shrnutí. Poslední částí kapitol jsou: „*Otázky a úkoly*“. Na okrajové liště stránek žáci a učitelé naleznou množství podnětných úkolů, otázek a informací vztahujících se k výkladovému textu. Rozsah dvojstrany odpovídá většinou učivu jedné vyučovací hodiny.

K této učebnici existuje také **Pracovní sešit** a **Příručka pro učitele**, které spolu s touto učebnicí tvoří vzájemně se doplňující soubor, přičemž jednotlivé tituly zůstávají i samostatně použitelné. Úvod příručky pro učitele má několik částí, obsahuje úvodní slovo autora, dále jsou učitelům připomenuty pojetí a cíle základního vzdělávání na 2. stupni ZŠ v RVP ZV a také jednotlivé klíčové kompetence a jejich podstata. Úvod pokračuje návodem, jak pracovat s učebnicí, jak nejlépe využít informací na liště a obrazového materiálu učebnice, jak využít mezipředmětových vazeb nebo jak začlenit průřezová témata. Důležité je, aby učitel pochopil smysl změn, které uvádí RVP ZV tak, aby vnímal učebnici, pracovní sešit a příručku jako prostředků k dosažení očekávaných výstupů. Následuje seznam symbolů používaných v příručce upozorňující učitele například na vhodnou motivaci, na cíl daného učiva, na klíčové kompetence, na související průřezová témata apod. Příručka pro učitele také zachovává názvy kapitol, grafické symboly apod. jako v učebnici, čímž učebnici „kopíruje“ tak, aby se v ní učitel mohl snadno a rychle orientovat. Další důležitou součástí příručky pro učitele je tabulkově zpracovaný celoroční časově tematický plán učiva zeměpisu 7. ročníku. Následují jednotlivé kapitoly učebnice rozpracované do dílčích částí (motivace, klíčové kompetence, cíl, práce s učivem, průřezová témata apod.). Na konci příručky učitelé naleznou i správná řešení úkolů z pracovního sešitu, přehled doporučené literatury (odborné i pro žáky) a odkazy na další zdroje informací.

MIMOTEXTOVÉ SLOŽKY

První předsádka je využita k seznámení s učebnicí. Na příkladu jedné dvoustrany učebnice jsou popsány všechny důležité části kapitol (logo, obrázky, lišta, otázky, úkoly, zajímavé informace,..). Kromě tohoto počátečního seznámení je ještě v úvodu učebnice uveden seznam používaných symbolů. Tyto symboly označují různé otázky a úkoly, zajímavosti, domácí úkoly, shrnutí učiva, diskuzi, práci s mapou nebo skupinovou práci. Podle mého názoru, je těchto symbolů ale příliš mnoho (dohromady devět druhů), přičemž významy některých se svým charakterem vzájemně prolínají (například praktické úkoly často zahrnují práci s mapou, pro kterou je ale vyčleněn samostatný symbol).

Výrazným grafickým prvkem učebnice je okrajová lišta, která je zaměřená na propojení učiva s ostatními předměty a umožňuje také převádění teoretických poznatků do každodenního života. Tímto způsobem jsou výrazně posilovány mezipředmětové vztahy.

Každému tématickému celku je přiřazeno v horních rozích lišty specifické logo (Afrika – pyramidy, Amerika – indiánská čelenka, apod.), které označuje všechny stránky daného tématu. Tímto způsobem je orientace v učebnici výrazně zjednodušena.

Učebnice je díky použitému obrazovému materiálu pestrá. Kromě mimořádně kvalitních a vhodně volených fotografií nechybí ani družicové snímky, letecké snímky, grafy, nákresy a klimadiagramy. Mapy jsou přehledně zpracované, ale chybí jim vždy měřítko a v některých případech i název. Celková estetická úroveň učebnice je vysoká.

4.6.1 AFRIKA

Afriku autoři učebnice rozdělili na pět oblastí: severní Afriku, země Sahelu, země Guinejského zálivu, východní Afriku a jižní Afriku. Každému makroregionu se věnuje jedna kapitola. Oblast jižní Afriky je vymezena devíti státy: Angola, Botswana, Jihoafrická republika, Lesotho, Madagaskar, Malawi, Mosambik, Namibie, Svazijsko, Zambie, Zimbabwe. Jihoafrickou republiku blíže popisuje pouze jeden z odstavců výkladového textu kapitoly o regionu jižní Afrika.

Motivace

Učebnici nechybí motivaci vyčleněná, úvodní část textu. Objevují se v ní především úryvky z cestopisných knih, ale i ukázky z beletrie. V některých případech jsou tyto texty sice více informačního charakteru, ale přitom jejich poutavá forma zůstala zachována.

Významnou motivační funkci plní také lišta. Cílem informací a úkolů na liště je kromě propojování souvislostí také stimulace žáků k aktivní činnosti. Lištu je tak možné využít jak při práci v hodině, tak i pro práci s nadanějšími žáky, využít ji pro domácí úkol nebo jako motivační námět pro práci s internetem či doporučenou literaturou. Velmi motivující je rovněž velké množství pestrého a kvalitního obrazového materiálu.

Expoziční část

První kapitola s názvem: „*Kolem břehů Afriky*“ žákům představuje Afriku jako celek a popisuje její polohu. Je výrazně zaměřená na aktivní činnost ze strany žáka, protože její výkladová část je úplně redukována. Souvislý výkladový text je v tomto případě nahrazen sérií otázek a úkolů, prací s mapou a praktickými úkoly. Před závěrečným opakováním je zařazeno krátké shrnutí nejdůležitějších poznatků, které je ale, podle mého názoru, nedostačující. Na liště žáci naleznou další informace (např. o Suezském průplavu), zajímavosti (cesty mořeplavců v 15. století, pohyby Africké a Eurasijské litosférické desky) nebo náměty pro další práci. Faktografické pojmy, vztahující se k této kapitole žáci procvičí především s použitím pracovního sešitu.

Kapitola s názvem: „*Velmi starý kontinent*“ se věnuje především obecnému popisu povrchu Afriky. K vytvoření představ o různých tvarech reliéfů Afriky jsou k výkladu vhodně zařazeny fotografie Velké příkopové propadliny, Dračích hor, náhorní plošiny Kordofán a Čadské pánve. Velice názorné a zároveň motivující jsou pro žáky i družicové snímky zachycující vrchol Kilimandžára v letech 1984 a 1994, které zaznamenávají dramatický úbytek ledovcové pokrývky. Učivo této kapitoly je vhodně provázáno s učivem šestého ročníku (vznik pohoří, vnější geologické procesy, sněžná čára apod.). Oceňuji zpracování této kapitoly zaměřené místo na málo vypovídající faktografický přehled na podněcení logického uvažování žáků.

Další kapitola má název: „*Přírodní poměry Afriky*“. Je rozdělena na tři části, z nichž každá zaujímá rozsahem jednu dvoustranu. První část se věnuje podnebí, druhá vodstvu a třetí přírodním krajinám Afriky. Část textu o podnebí rozděluje tropický podnebný pás

v Africe na tři podnebná pásma: rovníkové, tropické střídavě vlhké a tropické suché podnebné pásmo. Problematika podnebných pásů je vhodně zjednodušena s ohledem na možnosti žáků. Část textu věnující se charakteristikám vodstva se opět zabývá především popisem obecných zákonitostí, proto je důležité vzbudit zájem žáků o místopisné pojmy, o kterých už slyšeli. V tomto směru na výkladový text učebnice vhodně navazuje příslušná část pracovního sešitu. Jednotlivé typy přírodních krajín (pouště, sahel, savany, tropické deštné lesy...) jsou v textu popsány obecně. Bohužel v tomto případě se žáci konkrétní faktografické pojmy (kromě Sahary) nedozví ani ve spolupráci s pracovním sešitem. Celá kapitola o přírodních poměrech Afriky je silně orientovaná na pochopení souvislostí a zákonitostí jevů a procesů v krajinné sféře.

Následující kapitola s názvem: „*Afrika včera, dnes a zítra*“ pojednává o socioekonomických podmínkách Afriky. Obecně popisuje zákonitosti nerovnoměrného rozmístění obyvatelstva, zmiňuje se o kojenecké úmrtnosti. Dále popisuje především pestré etnické složení obyvatelstva a rozšíření jazyků a náboženství. Bohužel pouze jako zajímavost je zmíněna koloniální minulost Afriky. Autoři zařadili i popis některých problémů tohoto kontinentu (nedostatek potravin a pitné vody, špatný zdravotní stav obyvatel, choroby). Myslím si, že by na tomto místě bylo vhodné připomenout i problémy přírodního charakteru, na které problémy obyvatel bezprostředně navazují – např. dezertifikaci apod.

Fixace

Celá učebnice je koncipována výrazně problémově a toto zaměření je patrné kromě výkladových textů především na její fixační části. V učebnici naleznou žáci a učitelé mnoho podnětů a odkazů, z velké části mezipředmětového charakteru, na tzv. liště. Často se objevují v průběhu výkladu zařazené praktické úkoly, práce s mapou nebo podněty k zamyšlení, které svou formou přispívají jednak k odlehčení učiva, ale také k jeho lepší fixaci. Na závěr každé kapitoly je také uvedeno stručné shrnutí učiva, které obsahuje základní pojmy a jejich vzájemné vztahy. Několik otázek a úkolů je zařazeno za každou kapitolou.

Jednoznačně největším přínosem k fixaci učiva je **pracovní sešit**, který je výraznou pomůckou a doplňkem k této učebnici. Pracovní sešit je rozdělen na stejné kapitoly a oddíly jako učebnice, což usnadňuje orientaci v něm. Žáci naleznou v pracovním sešitě velké množství zajímavých úkolů. Zkusí vytvořit tématickou mapu, doplňují chybějící

údaje v klimadiagramech nebo ve slepých mapách, zkusí vytvořit profil africké pevniny na rovníku. Zadání těchto úkolů jsou zajímavá a budou žáky bavit. Současně stimulují rozvoj aktivní tvůrčí činnosti i logické myšlení dětí. Početně méně zadání je orientováno na tradiční opakování faktografických pojmů. Tyto úkoly nemají ale nikdy nudnou formu. Žáci se při nich většinou mají možnost dozvědět i nějakou další zajímavost, která jim pomůže v zapamatování si daného pojmu (např. řeka Niger, kterou mají žáci do textu doplnit, je charakterizována jako řeka, jejíž jméno by v češtině znamenalo „Černý“ apod.). Velice oceňuji i návaznost na internetové zdroje informací, se kterými se žáci učí aktivně pracovat. Na závěr opakování Afriky je v pracovním sešitě zařazen netradiční a pro děti jistě dobrodružný a velmi zajímavý úkol. Žáci se mají pokusit vytvořit projekt Transafrické dálnice tak, aby propojili světadíl od severu k jihu. Podmínkou je, aby navržená trasa umožnila zlepšit hospodářství nejchudších oblastí, současně musí žáci ale respektovat přírodní podmínky (tvary reliéfu, vodstvo, národní parky), musí být realizovatelná a co nejlevnější. V tomto úkolu žáci integrují všechny informace o Africe, získané během učiva. Mohou se na okamžik vžít do situace skutečného projekčního týmu a i když je situace obtížně řešitelná, cenná je pro žáky především schopnost pracovat v týmu a obhájit svůj návrh.

4.6.2 JIŽNÍ AFRIKA

Již v úvodním motivačním úryvku se žáci dozví o apartheidu. I když pojem samotný není v ukázce ani dále ve výkladovém textu vysvětlen (uveden není ani ve výkladovém slovníčku pojmů, který je součástí pracovního sešitu), apartheidní atmosféra je výstižně vykreslena. Tento úvodní motivační text byl vhodně vybrán a lze jej využít nejen pro učivo regionální geografie, ale také jako námět pro některé z průřezových témat (Výchova demokratického občana, Multikulturní výchova) ŠVP konkrétní školy.

První odstavec výkladového textu žáky provede po krajině celé jižní Afriky. Zdůrazněny jsou hlavně odlišnosti od ostatních regionů Afriky. Na tuto část textu vzápětí navazuje práce s mapou. Žáci mají za úkol podle mapy zjistit, kterými africkými zeměmi prochází obratník Kozoroha, vyhledat největší poušť této oblasti a nejvyšší pohoří s jeho maximální nadmořskou výškou. Výkladový text dále pokračuje stručným popisem hlavních rysů zdejšího zemědělství (samozásobitelské i plantážnické hospodaření velkých ploch) včetně hlavních plodin. Zmíněno je i obrovské nerostné bohatství této oblasti. Objevuje se i pojem „Měděný pás“. Zdůrazněna je vyspělá průmyslová výroba

v Jihoafrické republice. Část výkladu popisuje také pestrou skladbu obyvatelstva. Poslední část obecného popisu celého regionu se týká ochrany přírody a cestovního ruchu. Dále už je výklad věnován konkrétním státům: Jihoafrické republice, Angole, Namibii a Madagaskaru. U Jihoafrické republiky je vyzdvížena především její vyspělost oproti ostatním zemím Afriky. Angola a Namibie jsou charakterizovány jako chudé státy s bohatým výskytem nerostných surovin, jejichž vývoj brzdí především dlouhotrvající politický neklid. U Madagaskaru autoři zdůraznili hlavní vývozní komodity: kávu, hřebíček a vanilku.

Otázek a úkolů je v této kapitole celkem pět. Z větší části zahrnují práci s mapou a otázky jsou víceméně směřovány faktograficky („*Které druhy nerostných surovin se v oblasti těží?*“, „*Vyhledejte největší řeky jižní Afriky. Kam se vlévají?*“ apod.). Pro děti bude zábavná a odlehčující práce s postranní lištou – mohou se zde dozvědět o diamantech a stanovování ryzosti drahých kovů, o prvních svobodných volbách v Jihoafrické republice nebo zajímavosti o ostrovu Madagaskar. Také se dozví, že na jižním pobřeží Afriky se vyskytují tučňáci a lachtani. Úkolem žáků je, pokusit se podle mapy oceánských proudů odhalit příčiny tohoto jevu.

K vizualizaci slouží obrysová mapa jihu kontinentu, na které je oblast jižní Afriky barevně zvýrazněna. Mapě bohužel opět chybí název i měřítko. Na fotografiích autoři uvedli jako typické znaky jižní Afriky Nelsona Mandelu, Kapské město, diamant a Křováky.

4.7 Lorenc, P. (1997): Daleké světadíly a oceány. Praha, Moby Dick.

TEXTOVÉ SLOŽKY

Autor směřoval úvod učebnice přímo pro žáky. Postupně popsal, které regiony světa budou žáci společně s učebnicí navštěvovat (obě polární oblasti, Afriku, Indický oceán, Austrálii, Oceánii, Tichý oceán, Ameriku a Atlantský oceán). Během této cesty by žáci měli využívat vědomostí, které si doposud v zeměpise osvojili. Autor předpokládá, že žáci si některé přírodní podmínky jednotlivých oblastí světa také budou schopni odvodit sami. Dále je objasněna orientace v učebnici. Autor připomenul i nutnost používání atlasu (nikoliv však konkrétního) a také slepých map a tabulek, které jsou přílohou této učebnice.

Všechny regiony, o kterých učebnice pojednává jsou sdruženy do několika velkých okruhů („*Krajiny chladu a horka*“, „*V zemi protinožců*“, „*Na severní i jižní polokouli*“, „*Samá voda*“). Tyto okruhy a jednotlivé regiony v nich jsou uspořádány víceméně podle regionální návaznosti. První kapitola představuje jakýsi úvod do regionálního zeměpisu. Popisuje rozdělení zemského povrchu na oceány a kontinenty. Podstatnou složku této kapitoly tvoří tabulka všech kontinentů a oceánů se základními údaji. Tématický celek Afrika je spolu s Arktidou, Antarktidou a Severním ledovým oceánem součástí prvního okruhu s názvem: „*Krajiny chladu a horka*“. Africe je věnováno celkem dvanáct kapitol. Čtyři první kapitoly popisují fyzicko-geografické složky kontinentu, jedna kapitola složku socioekonomickou. Zbývající kapitoly jsou věnovány jednotlivým makroregionálním oblastem (v počtu vždy dvou kapitol na jednu oblast). Kapitola poslední slouží k celkovému opakování Afriky. K učebnici jsou připojeny také přílohy, jejichž součástí jsou kromě slepých map, také tabulkové přehledy světadílů. Učebnici bych vytkla absenci seznamu použité literatury, obrazového materiálu nebo odkazy na jiné zdroje informací.

Všechny kapitoly v učebnici mají jednotnou strukturu, která je velice přehledná. Výkladový text je členěn na odstavce. Důležité pojmy jsou v textu zdůrazněny několika barvami: fialovou jsou vytištěny názvy států a hlavních měst, zelená značí pojmy ze zemědělství, lesnictví nebo rybolovu. Pro oblast průmyslu, dopravy a cestovního ruchu byla vyčleněna modrá barva, pojmy obecného charakteru jsou vytištěny tučně. Používání tolika barev považuji za nadbytečné. Myslím si, že by bylo dostačující, kdyby pro všechny zmiňované okruhy pojmů bylo vyčleněno pouze tučné písmo.

V průběhu výkladového textu se žáci setkají s výuku aktivizujícími prvky v podobě otázek a úkolů, které jsou od ostatního textu odlišeny červenou barvou písma. Na závěr každé kapitoly je zařazeno cvičení psané kurzívou a určené k opakování právě probrané kapitoly. Na závěr učiva o každém kontinentu žáci naleznou oddíl s názvem: „*!Zapamatujte si*“. Tato část textu je psaná tučným červeným písmem a naposledy shrnuje všechny důležité poznatky.

Výkladové texty jsou poměrně krátké, ale přesto výstižné. Autor v rámci nich nerozlišoval učivo hlavní od doplňujícího nebo rozšiřujícího. Vymezení rozsahu a obsahu základního učiva v tomto případě tedy zůstává závislé více na učitelově rozhodnutí. Zároveň je žákům tímto způsobem umožněno učit se pracovat s textem a učit se odlišovat důležité informace od méně důležitých.

MIMOTEXTOVÉ SLOŽKY

Orientační aparát učebnice (*dle D. D. Zujeva 1986*) představují barevné horní okraje stránek, které odlišují čtyři základní okruhy učebnice. Barvy si jsou ale bohužel navzájem dosti podobné, takže odlišení není tak nápadné. Žádné piktografické značky učebnice nepoužívá, ale přesto působí celkově přehledně.

Jedinými mimotextovými složkami zůstávají použité fotografie, mapy a mapové přílohy, nákresy, schémata a tabulky. Z těchto všech mimotextových složek bych ohodnotila jako nejzdařilejší fotografický materiál. Všechny použité fotografie jsou dostatečně velkého formátu a to i přesto, že učebnice samotná je formátu jen A5. Vysoká je i kvalita fotografií a oceňuji i výběr jejich témat – přes už klasické Kilimandžáro, pyramidy v Gíze nebo Suezský průplav až po hladovějící obyvatelstvo v Somálsku a exotické Baobaby. Méně zdařilé provedení mají v učebnici mapy. Zařazení některých map mezi výkladový text bez ohraničení působí značně neupraveně a snižuje přehlednost dané stránky. Mapy zobrazující státy a jejich hlavní města (např. střední Afriky) jsou díky velkému množství šipek a barevnému řešení také nepřehledné. Vhodné není, podle mého názoru, ani barevné zpracování ostatních mimotextových složek (tabulek, schémat, náčrtů). Použité barvy jsou velmi kontrastní a působí rušivým dojmem. Některým mapám chybí měřítko a všem mapám chybí název. Ocenila bych ale zařazení třech slepých map (Afrika, Austrálie, Amerika) jako přílohu učebnice. Tyto mapy nepostrádají měřítko ani síť zeměpisných souřadnic. Žáci si je mohou okopírovat a procvičovat podle nich svoje znalosti. Další součástí příloh jsou tabulkové přehledy světadílů (stát, rozloha, hlavní město, počet obyvatel, HDP, zajímavost). Nevhodné se mi zdá, že tabulky, týkající se Afrického kontinentu nekorespondují s učebnicí rozdělením na makroregionální oblasti.

4.7.1 AFRIKA

V této učebnici je Afrika rozdělena jednoduchým způsobem: na severní, střední a jižní část. Oblast jižní Afriky zahrnuje opět jedenáct států: Angolu, Botswanu, Jihoafrickou republiku, Lesotho, Madagaskar, Malawi, Mosambik, Namibii, Svazijsko, Zambii a Zimbabwe.

Motivace

Žádnou část, která by se specificky věnovala motivační funkci, tato učebnice bohužel nemá. Motivačně nepůsobí ani její mapová příloha. V tomto případě se tedy stávají jediným opravdu motivujícím prvkem učebnice fotografie doplňující výklad.

Expoziční část

První kapitola s názvem. „*Nejteplejší světadíl*“ popisuje polohu, rozlohu a členitost pobřeží Afriky. U číselného údaje rozlohy kontinentu se objevuje srovnání s rozlohou Evropy („*třikrát větší*“), což žákům zprostředkuje představu velikosti kontinentu lépe, než samotný číselný údaj. V části textu o Caesarovi a Kleopatře se v této kapitole objevuje mezipředmětová vazba na dějepis. Konkrétní pojmy členitosti pobřeží si žáci podle mapy vyhledávají sami. Text této kapitoly není příliš dlouhý, ale přesto autor žádnou podstatnou informaci nevynechal.

Druhá kapitola ve svém prvním odstavci popisuje poutavou formou vyhlídkového letu nad Afrikou obecně formy afrického reliéfu (plošiny, pánve, náhorní plošiny, příkopové propadliny). Konkrétní příklady těchto tvarů reliéfu mají žáci opět za úkol nalézt v atlase a doplnit do textu v učebnici. K této části učiva mají žáci přímo v učebnici k dispozici schematickou mapu povrchu Afriky. Druhý odstavec popisuje bohaté zásoby nerostných surovin, které přitahovaly i zájem evropských kolonizátorů. Žákům je vysvětlen jednoduchým způsobem i pojem „kolonie“. Kapitola končí výčtem nejdůležitějších nerostných surovin Afriky.

Na úvod kapitoly popisující rozložení podnebných pásů, mají děti za úkol zopakovat si některé pojmy z fyzického zeměpisu. Druhým úkolem je určit podle atlasu, které teplotní a vegetační pásy se rozkládají v Africe. Hned pod zadáním tohoto úkolu je ale umístěna mapa podnebné pásy zobrazující, takže žáci budou potřebovat atlas především pro popis rozložení vegetačních pásem Afriky. Výkladový text začíná upozorněním na poměrně rovnoměrnou polohu celého kontinentu podél rovníku. Další část textu kapitoly popisuje jednotlivé podnebné pásy s typickým typem vegetace a typem zemědělské činnosti. Poslední krátká část textu je zaměřena na rozmístění vegetačních výškových stupňů v závislosti na nadmořské výšce. Žáci mají za úkol, podle schématického nákresu výškových stupňů Kilimandžára popsat a vysvětlit, jak a proč se v této oblasti střídají typy krajin. Tuto kapitolu na konci doplňuje kvalitní fotografie skupina baobabů rostoucích

kolem cesty, po které jede automobil. Žáci si tak mohou díky srovnání s automobilem uvědomit velikost těchto starců savany.

Poslední kapitola fyzicko-geografického popisu Afriky má název: „*Nejen Nil*“. Žáci si na její úvod opět zopakují některé obecné pojmy učiva o hydrosféře. Výkladový text začíná rozdělením Afriky do úmoří oceánů a na bezodtokové oblasti (vysvětlen je i pojem vádí). Dále se text věnuje rozložení srážek a od toho se odvíjejícímu rozmístění afrických řek. Zmíněny jsou nejdůležitější řeky Kongo a Nil. Jednoduše a srozumitelně je přitom popsán důvod rozdílu v jejich vodnosti. Další důležité řeky Niger a Zambezi jsou představeny jako řeky oblastí střídavě vlhkých tropů, které z tohoto důvodu mají dostatek vody v období dešťů. Poslední část textu se věnuje africkým jezerům (především jezerům příkopových propadlin – Ukerewe a Tanganika). Poslední zmínka patří Viktoriiným vodopádům a jejich objeviteli Davidu Livingstonovi. Text této kapitoly vhodně doplňují dvě fotografie – Nil v oblasti Luxoru a krásné Viktoriiny vodopády.

Další kapitola popisuje Afriku z socioekonomické stránky. První její část se zaměřuje na rozmístění černošského a bělošského obyvatelstva (zmíněni jsou i Pygmejové a Křováci). S kmenem Masajů se děti seznámí díky fotografii doprovázející text. V této části textu ale nejsou příliš vhodně formulovány následující informace: „*Na Sahaře a severně od ní žijí hlavně Arabové, kteří nejsou původními obyvateli Afriky. V této oblasti Afriky byl vývoj silně ovlivňován Evropany a Araby. Proto je tam životní úroveň vyšší než v jižněji položených krajích.*“ Zavádějící se mi jeví spojování vyšší životní úrovně přímo s ovlivněním Evropany a Araby. Další odstavec se věnuje koloniální minulosti Afriky a získávání nezávislosti afrických zemí. Poslední oddíl textu popisuje nerovnoměrné rozložení obyvatelstva, lokalizuje především oblasti hustě zalidněné. Žáci poznají také pět největších měst Afriky i problémy, které přináší urbanizace.

Fixace

Fixaci učiva podporují úkoly a otázky, které jsou od ostatního textu odlišené červenou barvou písma. Žáci je naleznou na začátku kapitol nebo v průběhu výkladového textu. Většinou se tyto úkoly vztahují k opakování poznatků obecného zeměpisu, od žáků ale přitom není vyžadována jejich prostá reprodukce. Oceňuji především, že se objevují zadání, vyžadující vysvětlení pojmů vlastními slovy („*Zopakuj si učivo o hydrosféře a vysvětli, co je to úmoří, povodí, bezodtoková oblast, delta a vádí.*“). Úkoly, nacházející se

v průběhu výkladového textu jsou orientovány převážně na práci s atlasem, vyhledávání pojmů a jejich zakreslování do slepých map.

Na konci každé kapitoly mají žáci k dispozici krátké cvičení. Část úkolů je vždy směřována opět na zakreslování do slepé mapy. Zbývající část je orientována víceméně na pochopení a porozumění souvislostí, než na prostou reprodukci právě nabytých znalostí nebo na detailů uvedených v textu („*Které typy podnebí se vyskytují kolem rovníku? Čím se obě oblasti liší?*“ nebo „*Jak vznikla nejhlubší africká jezera?*“ apod.). V této učebnici je bohužel velmi málo úkolů, které by svým zadáním výuku jakkoliv odlehčovaly. Zadání úkolů nejsou příliš rozmanitá ani zajímavá a ve své podstatě jsou si navzájem i hodně podobná. Na žáky proto nepůsobí motivačně.

Na konci tématického celku o Africe je zařazena jedna kapitola, opakující poznatky o tomto kontinentu. Zadání jsou v této opakovací části již pestřejší, nalezneme zde úkoly na spojování pojmů, doplňování chybějících slov do vět, nebo opravování chybných tvrzení. Bohužel ani v tomto opakování nenalezneme otázky, které by více rozvíjely tvořivost žáků, učily žáky vyhledávat a zpracovávat informace nebo spolupracovat mezi sebou, komunikovat či vhodně argumentovat. Rovněž nenajdeme otázky, které by byly více problémově koncipované, vyžadovaly diskuzi nebo hledání řešení nějakého problému daného území.

K poslednímu zopakování poznatků z Afriky žákům slouží oddíl s názvem: „*! Zapamatujte si!*“. Žáci ho naleznou zařazený na konec celého tématického celku o Africe, až za opakovací kapitolou. Tento text obsahuje jen nejzákladnější informace týkající se Afriky.

4.7.2 JIŽNÍ AFRIKA

Oblast jižní Afriky popisují (stejně jako ostatní makroregiony Afriky) dvě kapitoly. První z nich s názvem: „*V jižním cípu Afriky*“ žáky seznamuje podrobněji s fyzicko-geografickou a socioekonomickou složkou této oblasti. Nejprve žáci zopakují vyskytující se typy podnebí a na to navazující rozdílné typy krajiny. Zmíněno je jezero Malawi na dně příkopové propadliny, řeka Zambezi s Viktoriinými vodopády, Dračí hory a řeka Orange. Popsán je pás bohatých nalezišť nerostných surovin táhnoucí se z Konžské republiky přes Zambii a Zimbabwe až do Jihoafrické republiky. Pojem „*Měděný pás*“ ale uveden není. Tento text pokračuje informacemi, které přibližují strukturu obyvatelstva. Text následujícího odstavce ale není příliš zdařile formulován: „*Původní obyvatelé Křováci*

obývají suché oblasti pouště Kalahari. Příjemné klima subtropů a velké nerostné bohatství tam přilákaly bílé přistěhovalce, hlavně z Nizozemska a z Británie.“ Bylo by vhodné, kdyby autor v druhé větě použil místo příslovce „tam“ například slovní spojení „na jih kontinentu“. Verze, která je v učebnici umožňuje, že žáci tento odstavec pochopí zcela jiným způsobem, než bylo původně myšleno. Další text je sice z hlediska informací v pořádku, není ale příliš stylisticky vydařený. Velice často se vyskytují slovní obraty typu: „je zde vyspělé zemědělství“, „v ostatních zemích je plantážnické zemědělství“ nebo „Na jihu žije více obyvatel ve městech a je zde modernější průmyslová výroba.“ Celý tento odstavec tak budí dojem nedostatečné slovní zásoby autora. Text této kapitoly doplňují fotografie Kapského města a černošského obyvatelstva v Jižní Africe. K opakování dětem slouží cvičení na konci kapitoly. Kromě klasických otázek typu: „*Jaké nerostné suroviny se těží na jihu Afriky?*“ čekají žáky i daleko složitější otázky, na které zřejmě žáci ani nebudou umět odpovědět. Taková je například následující otázka: „*Vysvětli, jak vznikla poušť Kalahari?*“.

Druhá kapitola má název: „*Černí a bílí na jihu Afriky*“. Jak už název napovídá, z velké části popisuje situaci v Jihoafrické republice. Jihoafrická republika je žákům představena jako nejbohatší stát Afriky a jedna z hospodářsky vyspělých zemí světa. Zmíněno je velké nerostné bohatství a na rozdíl od ostatních afrických zemí také rozvinutý zpracovatelský průmysl. Velká část textu popisuje apartheidní atmosféru před rokem 1993. Samotný pojem apartheid autor neuvádí. Z měst je zmíněna Pretorie, Johannesburg a Kapské město. Žáci se velmi krátce seznámí také se Zambií, Angolou a Mosambikem. Prostor na závěr kapitoly je věnován Madagaskaru. Žáci se dozví, že tato oblast má zcela odlišnou faunu a flóru než zbytek Afriky (proč tomu tak je, ale vysvětleno není). Poslední informací je, že obyvatelé se nazývají Malgaši a hlavní město je Antananarivo. Cvičení na konci této kapitoly zahrnuje opět otázky víceméně faktograficky zaměřené, otázky posilující především paměť žáků nebo otázky vyžadující jen mechanické vyhledávání pojmů v mapě, např.: „*Čím je oddělen Madagaskar od Afriky?*“ nebo „*Najdi na mapách Mauritius a Réunion.*“

4.8 Kühnlová, H. (2004): Zeměpis světa, kontinenty. Praha, Česká geografická společnost.

Tento pracovní sešit je určen ke všem učebnicím zeměpisu pro základní školy a víceletá gymnázia, které zahrnují následující kontinenty: Afriku, Ameriku, Asii, Austrálii a Antarktidu.

V úvodu autorka žáky seznámí s charakterem zadání úkolů prací, které v sešitě jsou. Tento pracovní sešit není určen jen pro poučení ale i pro zábavu žáků. Jeho první část se věnuje procvičování principů práce s atlasem (obsah, rejstřík, vysvětlivky, zeměpisné souřadnice, mapa časových pásem,..). Další jeho části jsou už orientovány na jednotlivé kontinenty.

Motivace

Kromě samotného úvodu v sešitě žádné jiné specificky motivační texty nenajdeme. Motivující je především celková úprava a vzhled sešitu. Sešit je velmi pestrý jednak charakterem a variabilitou zadání úkolů, ale i svojí mimotextovou složkou. Žáci zde mají k dispozici velké množství map, obrázků, tabulek, náčrtů, schémat a klimadiagramů. Oceňuji i zařazování fotografií. Líbí se mi, že pracovní sešit dává žákům možnost využití znalosti práce s počítačem. S pomocí internetu žáci mohou vyhledávat informace, zajímavosti z různých částí světa nebo i sestavovat tabulky či vyhledávat obrázky. Za motivující pokládám i množství didaktických her, které v pracovním sešitě nalezneme. Nejjednodušším typem jsou křížovky, osmisměrky a doplňovačky. Líbí se mi ale i složitější a náročnější typy her. Jedna z nich žáky potěší hned na vnitřní straně obálky. Tam žáci naleznou volná políčka, do kterých mají za úkol vlepovat čtverce s obrysem Afriky. Tyto čtvercové kartičky jsou na další stránce, ze které je musí žáci nejdříve vystříhat a poté správně složit. Vznikne tak vlastní originální mapa, do které žáci budou později zapisovat i některé údaje. Nápadité je i lepení vystřižených obrysů jednotlivých světadílů na papír. Žáci si musí při řešení tohoto úkolu vybavit jakousi „mentální mapu“ světa a správně odhadnout vzájemnou polohu kontinentů. Stejně zajímavá je i tvorba „plastické“ mapy povrchu Afriky. Nevýhodou těchto her je ale jejich velká časová náročnost.

Fixace

Malá část úkolů v tomto pracovním sešitě slouží k prostému opakování faktografických pojmů, ale ani tohle opakování není jen ve smyslu memorování. Faktografické pojmy jsou v tomto případě alespoň ukryty v křížovce, osmisměrce nebo ve slovních přesmyčkách. Většina úkolů a cvičení je ale směřována více problematičtěji a některá zadání jsou přímo praktického charakteru. Téměř v každé kapitole se nachází také práce s mapou – slepou mapou nebo přímo s atlasem.

Afrika je v tomto pracovním sešitě rozdělena na tři makroregionální oblasti: severní, tropickou a jižní. Tomuto rozdělení ale odpovídá jen kapitola zaměřená na africké státy, takže pracovní sešit lze velmi dobře použít jako doplněk i učebnici s odlišným dělením Afriky.

Pracovní sešit se věnuje opakování důležitých částí fyzicko-geografické složky kontinentu od povrchu, členitosti pobřeží, přes nerostné bohatství a podnebí, až k vodstvu. Ve většině těchto kapitol slouží žákům především slepé mapy, které vybarvují nebo do nich zanáší údaje. Tyto mapy jsou dostatečně velkého formátu. Chybí jim měřítko, ale důležité rovnoběžky (kromě mapy podnebných pásem) znázorněny jsou. Početně hodně úkolů žáky čeká v kapitole určené opakování podnebí Afriky. Některé z těchto úkolů budou pro děti ale značně složité. Především mám na mysli zadání, týkající se srážkových úhrnů měst v jednotlivých podnebných pásmech. Během těchto úkolů se žáci mimojiné dozví, co znamená, naprší-li v nějaké oblasti například 5 mm srážek. V kapitole určené opakování vodstva Afriky žáci víceméně využívají vlastní kreslené mapy, které si připravili. Do těchto map postupně zakreslují řeky, jezera, okrajová moře a oceány a nakonec i bezodtokové oblasti. Líbí se mi především poslední část: „*Otázky pro volný čas*“. Tyto otázky se týkají především nedostatku vody a žáky nutí přemýšlet nad množstvím vody, které doma spotřebují a nad tím, jak by se jejich každodenní život musel změnit, kdyby vodu nosili ze vzdálené studny v omezeném množství jako je tomu v mnoha rodinách v Africe. Toto téma se tak dotýká také okruhů průřezového tématu „*Enviromentální výchova*“.

Otázek a úkolů, opakujících socioekonomickou oblast, je také velké množství. Zahrnují témata: „*V krajině žijí lidé*“, „*Africká města*“, „*Kolik lidí žije v Africe*“ a „*Africké státy*“. Během těchto okruhů si žáci opět dotváří svoji mapu, do níž znázorňují velká města. Této části bych vytkla, že žákům představuje jako hlavní město Nigérie Lagos. Velice se mi líbí úkol, ve kterém žáci dokreslují, podle zadané tabulky, jednoduché grafy růstu počtu

obyvatel Afriky a Evropy v letech 1950 -2000. Následně tyto grafy porovnávají a vyvozují vlastní závěry. U tohoto úkolu oceňuji především prvky syntézy v myšlení, které žáci musí použít.

Většina úkolů v tomto pracovním sešitě je jednoznačně problémově orientovaných. Otázky a úkoly jsou ale v některých případech časově velmi náročné a myslím si, že z tohoto důvodu pro jejich zařazení do výuky budou učitelé obtížněji hledat časový prostor.

4.9 Brucker, A., Filser, K.,(1999): Begegnungen 9. München, Oldenburg.

TEXTOVÉ SLOŽKY

Tato učebnice je součástí ucelené řady učebnic pro druhý stupeň základní školy. Už překlad názvu nám napoví mnohé o kompozici této německé učebnice. Do češtiny by se dal název přeložit jako „Setkání“. Nenalezneme v ní pouze zeměpisná témata, ale propojuje významně zeměpis s dějepisem a občanskou naukou. Kompozice této učebnice je zcela jiná, než jsme zvyklí z našeho prostředí. Učebnice popisuje osm velkých témat: „Rozdělené Německo“, „Demokracie v Německu“, „Evropa na cestě ke sjednocení“, „Zvrat v Německu a na Východě“, „Život ve spojeném světě“, „Jistota a mír“, „Islám a Evropa“, „Na cestě k nové vlasti“. Nenalezneme zde systematický popis nějakého regionu, ale tématické celky jsou zaměřeny vždy na jeden problém, kterému se autoři věnují globálněji a pokud možno v co nejširších souvislostech. Učebnice svým uživatelům neposkytne systematický přehled nějakého „vědního oboru“, ale mnohem více se zaměřuje na celkové porozumění světu. Texty jednotlivých kapitol jsou většinou souvislé a poměrně rozsáhlé.

MIMOTEXTOVÉ SLOŽKY

Čeho si všimneme na první pohled, je rozsah a obsah mimotextových složek. Mimotextové složky jsou vždy minimálně stejného rozsahu jako složky textové, většinou ale mírně převažují. Zaujal mě i jejich obsah. Kromě klasických „moderních“ fotografií jsou žákům představovány i fotografie dobové, starodávné obrazy, rytiny, soudobé dokumenty, spisy, korespondence nebo karikatury. Často se objevují úryvky článků z tisku, různé náčrty, grafy, schémata, plakáty. Mapy jsou vysoké kvality, měřítko, legendy

a názvy map nikdy nechybí. Fotografie velmi často zobrazují protiklady světa (např. hladovějící africké děti versus obezita v rozvinutých zemích) a nevyhýbají se ani poměrně krutým záběrům válečných konfliktů, uprchlíků nebo nemocných lidí. Kvalita všech mimotextových složek je mimořádně vysoká.

Motivace

Za mimořádně motivující považuji celkovou skladbu učebnice a především využívání mimotextových složek, které nás zaujmou na první pohled svou odlišností od těch z našeho prostředí. Mám pocit, že v Německu se děti učí právě z těchto mimotextových složek víc, než z vlastního výkladového textu.

Expoziční část

Afrického kontinentu se dotýká tematika „*Život ve spojeném světě*“. Celý tento tematický okruh je nejprve představen sérií motivačních fotografií z celého světa a krátkým motivačním textem. Díky tomuto textu si žáci uvědomí „globálnost“ života nás všech („*Jíme čínské jídlo, nosíme americké jeansy nebo oblečení s africkými vzory, naše hodinky pravděpodobně pochází z Japonska, jíme ovoce z jižní Afriky. Během sekundy si můžeme zatelefonovat příbuzným do Brazílie.*“). Tento motivační úvod představí celý tematický celek a žáky uvede do problematiky. První kapitola tohoto celku žákům popíše „*Jeden den v našem spojeném světě*“, což znamená, že žákům jsou představeny události jednoho dne ve světě pomocí tučně zvýrazněných vět: „*Každý den vzroste počet obyvatel Země o čtvrtmilionu*“, „*Každý den zemře na světě 30 000 dětí následkem hladu*“ apod. Ke každému z těchto témat se žáci v dalším textu dozví bližší informace. Další kapitolou je popis jedné z rozvojových zemí světa. V nabídce učebnice jsou tyto rozvojové země tři (Bangladéš, Peru a Mali). Žáci a jejich učitelé mají možnost výběru, kterou z těchto zemí si zvolí. Každá z těchto zemí je velice detailně popsána. Popis se netýká jen fyzicko-geografických a socioekonomických složek krajiny, ale žáci se dozví i mnohé z historie státu, jeho kultury a z běžného každodenního života zdejších obyvatel. Stejným detailním způsobem jsou popsány následně i Spojené státy americké, coby představitel vyspělého hospodářství a ekonomiky. Žáci tak mohou okamžitě srovnávat konkrétní rozdíly kvality života v obou zemích. Tematický celek uzavírají kapitoly o G7 a o programu pro 21. století - Agendě 21.

Fixace

Fixační část je v této učebnici nazvaná „*Pracovní pokyny*“. Nikdy se nevyskytují otázky, které by se týkaly faktografie nebo opakování nějakých pojmů. Tato stránka není v celkovém pojetí učebnice důležitá. Úkoly pro žáky jsou především diskusní, nutící žáky vytvářet si vlastní názory na historické a jiné události, jejich důvody a také důsledky (např. „*Vyprávěj cestu, kterou prošel stát Mali na cestě od bohatství k bídě.*“ nebo „*Objasni výšku zadlužení Mali a porovnej ji s jeho HDP.*“). Celá fixační část a vlastně i celková struktura učebnice vyžaduje zájem a vysoké emoční zapojení dětí. Tato učebnice se mi jeví více „otevřená světu“ než je tomu v případě našich učebnic. Přesto si nejsem jistá její přiměřeností věku a emoční vyspělosti žáků.

5. Shrnutí hodnocení učebnic

Ve srovnání s učebnicemi, podle kterých jsem se na základní škole učila já, je zřejmých několik trendů, kterými se vývoj učebnic ubírá. Je to především posílení mimotextových složek a jejich kvalitnější zpracování, které je dáno i vyspělejšími technologickými možnostmi. Dnešní učebnice jsou pestré a z hlediska poměru textových a netextových složek daleko více vyvážené. Snaha zaujmout a podnítit zájem žáků o látku se projevuje silněji a stává se již standardem, že učebnice má nějakou vyhrazenou, specificky motivační část. Expoziční části textu kladou větší důraz na důsledné vysvětlování jevů a posilování mezipředmětových vazeb. Jako kvalitnější by se dalo taktéž ohodnotit zpracování fixačních částí učebnic. V dnešní době jsou učební úlohy chápány jako prostředek, kterým jsou žáci uváděni do požadované aktivity. Daleko méně se vyžaduje prostá faktografická reprodukce znalostí.

Jako velmi kvalitně zpracovanou po **motivační** stránce, hodnotím učebnici autorů: *Voženílek, V., Demek, J.,(2001): Zeměpis 2 – Zeměpis oceánů a světadílů*. Tato učebnice je kvalitně graficky zpracovaná, jednotlivé kapitoly uvozují krátké motivační texty se zajímavými informacemi. I fixační části by se daly do jisté míry hodnotit jako motivující. Motivační texty nechybí ani v pracovním sešitě, který je k této učebnici vydán. Další výborně motivačně zpracovanou učebnicí je učebnice autorů: *Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P.,(2005): Zeměpis 7*. Této učebnici také nechybí motivační texty a velice kladně

hodnotím „lištu“ učebnice, která obsahuje velké množství motivačně zajímavých podnětů. Za dobře motivačně zpracovanou považují také učebnici autorů: *Holeček, M., Janský, B., Tlach, S.,(2005): Zeměpis světa 1.* U této učebnice oceňuji motivační úvody kapitol, které tvoří úryvky z cestopisů a knih se zeměpisnou tematikou. Naopak nejmenší pozornost motivaci je věnována v učebnici: *Demek, J., Mališ, I.,(2000): Zeměpis pro 6. a 7. ročník ZŠ – Zeměpis světadílů.* Tato učebnice ani její pracovní sešit žádný specificky motivační oddíl textu nemá a motivačně slabě působí i kvalita obrazového materiálu.

Nejlépe zpracovanou **expoziční** část má podle mého názoru učebnice: *Holeček, M., Janský, B., Tlach, S.,(2005): Zeměpis světa 1.* Jejím výkladovým částem nechybí žádné podstatné informace a učivo je přehledně rozděleno na základní, rozšiřující a zpestřující. Učivo vyžadující pochopení má dobrou podporu v názorných ilustračních materiálech. Nejhůře zpracovanou výkladovou část textu má opět učebnice: *Demek, J., Mališ, I.,(2000): Zeměpis pro 6. a 7. ročník ZŠ – Zeměpis světadílů.* V expoziční části textu postrádám vzájemnou návaznost učiva a chybí vysvětlení některých jevů (vznik příkopových propadlin, důvody zaostalosti afrických zemí). Některá témata jsou v učebnici zpracována nedostatečně (vodstvo).

U **fixačních** částí učebnic kladně hodnotím snahu změnit dosavadní přístup v tvorbě otázek. Pozornost je více věnována úkolům s rozvíjícím charakterem, úkolů orientovaných na faktografii ubývá, nebo mají uvolňující, výuku odlehčující charakter. Problémově koncipovanými a rozvíjícími otázkami a úkoly se vyznačují učebnice: *Voženílek, V., Demek, J.,(2001): Zeměpis 2 – Zeměpis oceánů a světadílů.* a učebnice *Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P.,(2005): Zeměpis 7.* K těmto oběma učebnicím je vydán i pracovní sešit, ve kterém děti naleznou také jednodušší faktografické otázky a procvičí i práci s mapou. Zpracování fixačních částí nepovažuji za zdařilé u učebnice: *Demek, J.,(2005): Mimoevropské světadíly.* Úkolů je početně málo, přestože pracovní sešit k učebnici není. Fixační části jsou zaměřené převážně faktograficky a nemají příliš velkou didaktickou hodnotu.

Dobře **graficky**, a tím pádem vizuálně, na mě působí opět učebnice: *Voženílek, V., Demek, J.,(2001): Zeměpis 2 – Zeměpis oceánů a světadílů.* a *Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P.,(2005): Zeměpis 7.* Tyto učebnice jsou dostatečně „pestré“ a přitom zůstávají přehledné. Kapitoly mají jednotnou strukturu členění a mimotextové složky velice kvalitní zpracování.

Spolupráci s atlasem světa doporučují autoři v předmluvě či úvodu téměř všech učebnic. Tento požadavek chybí pouze učebnici: *Voženílek, V., Demek, J.,(2001): Zeměpis*

2 – *Zeměpis oceánů a světadílů*. Konkrétní atlas světa je žákům doporučen jen v učebnici (resp. v její Metodické příručce): Červinka, P., Braun, R., (1994): *Afrika, Austrálie a Antarktida*.

Z mého hodnocení nejlépe vychází učebnice: Voženílek, V., Demek, J.,(2001): *Zeměpis 2 – Zeměpis oceánů a světadílů*. a Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P.,(2005): *Zeměpis 7*. Tyto publikace, podle mého názoru, vyhovují dnešním požadavkům moderního vyučování. Kvalitně jsou kromě motivačních a expozičních částí zpracovány i přílohy těchto učebnic. Nechybí digitální snímky nebo odkazy na webové stránky. Fixační části kapitol jsou vhodně doplněny pracovními sešity. K učebnici Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P.,(2005): *Zeměpis 7*. je podrobně zpracována i kvalitní příručka pro učitele.

Určitým problémem učebnic byla jejich nejednotnost v rozdělení Afriky na makroregionální oblasti. Některé učebnice Afriku dělily jednodušším způsobem na tři oblasti (severní, střední a jižní). V rámci hodnocených učebnic je nezvyklé členění na čtyři oblasti v učebnici Voženílek, V., Demek, J.,(2001): *Zeměpis 2 – Zeměpis oceánů a světadílů*. Rozdělení Afriky na pět oblastí se vyskytlo u tří učebnic. Dvě z těchto učebnic (Demek, J.,(2005): *Mimoevropské světadíly*. a Demek, J., Mališ, I.,(2000): *Zeměpis pro 6. a 7. ročník ZŠ – Zeměpis světadílů*.) ale mají zároveň horší kvalitu výkladových textů, což je, podle mého názoru, v rozporu se složitějším členěním afrických makroregionů. Nejčastěji byla oblast jižní Afriky vyčleněna jedenácti státy: Angolou, Botswanou, Jihoafrickou republikou, Lesothem, Madagaskarem, Malawi, Mosambikem, Namibií, Svazijskem, Zambii a Zimbabwe. Tohoto vymezení se tedy budu držet i v návrhu svého učebního textu.

Do učebnic také stále více pronikají i problémově pojaté otázky a úkoly (u některých i převažují), i když je pochopitelné, že s pojetím RVP ZV zatím pracují jen nejnovější učebnice.

6. Návrh učebního textu

6.1 Učebnice

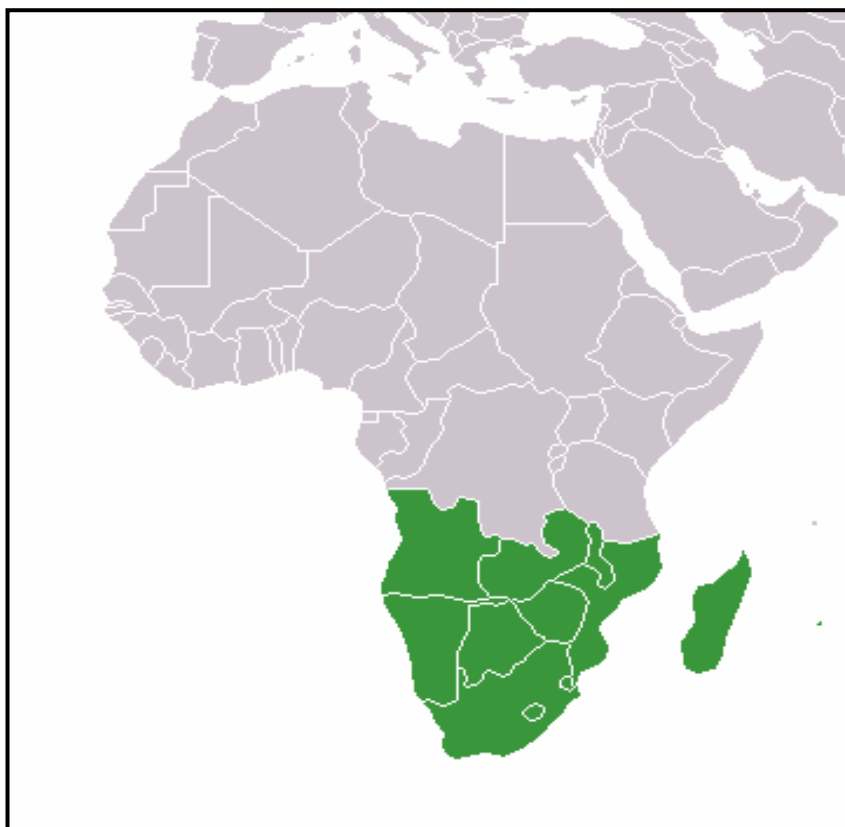
JIŽNÍ AFRIKA

Stojíme před úchvatným přírodním divadlem, fantastickým svou mohutností. Možná jen dvě nebo tři desítky metrů nás dělí od zlomu řeky. Široká kilometrová hladina Zambezi se ohýbá v ladném oblouku a celá se řítí do stovacetimetrové propasti, ve které vře peklo. Z kotle se žene prudký stoupající víchr, unáší miliony drobných kapiček vodní tříště. Jakmile se vítr jen trochu obrátí, zkrápí nás déšť Viktoriiných vodopádů.

(P. Bárta: Dobrý den, Afriko)

Mapa oblasti jižní Afriky

1000 km

- Pokus se podle této mapy popsat polohu jižní Afriky.
- Jaký je rozdíl mezi pánví a náhorní plošinou?
- Co znamená pojem „bezodtoková pánev“? V atlasu (str. 16-17) vyhledej všechny bezodtokové pánve v Africe.
- Popiš, kudy v jižní Africe prochází obratník Kozoroha.

POVRCH

Jižní Afrika spadá do oblasti tzv. „vysoké Afriky“. Její povrch tvoří rozsáhlé plošiny s centrální bezodtokovou pánví, kterou vyplňuje poušť **Kalahari**. Rovinatý povrch jejího dna leží ve výškách okolo 1000 m. n. m. Tato poušť je pokryta suchomilnou trnitou vegetací a místy i písečnými přesypy. V Namibii, při pobřeží Atlantského oceánu nalezneme extrémně suchou poušť **Namib**, dosahující až k březní čáře. V jihovýchodní části kontinentu nalezneme **Dračí hory**, které dosahují výšek okolo 3500 m. n. m.

Mlžná poušť Namib

Od moře vanou studené, vodou nasycené větry, které v kombinaci se suchým vzduchem z pouště způsobují vznik mlh. Jedna část této pouště má příznačný název: „Pobřeží koster“. Rezavějící vraky starých lodí jsou němým důkazem bouří, neproniknutelných mlh a zrádných proudů, které si již vyžádaly nespočet životů námořníků.

Pobřeží koster

- Zjisti podle mapy oceánských proudů (atlas str. 16 -17), jak se nazývá proud Atlantského oceánu, který obtéká jihozápadní pobřeží Afriky. Je studený nebo teplý? Jak tento proud působí na podnebí pouště Namib?

VODSTVO

Veletokem této oblasti je řeka **Zambezi**, která ústí do Mosambického průlivu. Na hranicích Zambie a Zimbabwe řeka padá do hloubky 128 metrů a vytváří tak krásné **Viktoriiny vodopády**. Pod těmito vodopády je Zambezi přehrazena a tvoří významnou vodní nádrž jménem **Kariba**. Další

velkou řekou je do Atlantského oceánu ústící **Orange**. Pro četné vodopády a peřeje je nesplavná. Nejjižnějším jezerem Velké příkopové propadliny je jezero **Malawi** (Njasa).

jezero Malawi při pohledu z vesmíru

Viktoriiny vodopády na Zambezi

- Pokus se popsat a vysvětlit vznik příkopové propadliny. Proč jsou jezera příkopových propadlin tolik hluboká?
- V pracovním sešitě vyřeš první tři úkoly.

PODNEBÍ

Oblast jihu Afriky spadá do oblasti dvou podnebných pásů. **Tropický podnebný pás** můžeme rozdělit na dvě pásma: **střídavě vlhké** (oblast savan) a **suché** (oblast pouští a polopouští). Jižní část kontinentu je pod vlivem **subtropického podnebného pásu**. Na podnebí má samozřejmě vliv i nadmořská výška.

- Vysvětlí obecně, jak se mění podnebí se vzrůstající nadmořskou výškou.
- V pracovním sešitě vypracuj úkol číslo 4.

Typickou rostlinou savan jsou „lahvovité stromy“ – baobaby.

Rostlinou pouště Namib je Welwitschie.

PŘÍRODA

Území jižní Afriky sahá do oblasti **střídavě vlhkých tropických lesů** na severu, přes pásmo **savan**, **pouští** a **polopouští** až k pásmu **subtropické vegetace** na samém jihu.

Ostrov **Madagaskar** oplývá fascinující flórou a faunou, kterou nikde jinde na světě nenalezneme. Svůj původ má v prehistorickém vývoji ostrova, který způsobil, že živočišstvo a rostlinstvo se zde vyvíjelo izolovaně. Nejznámějším představitelem zdejší fauny jsou **lemuři** – zástupci řádu poloopic.

Velkým lákadlem a také jednou z nejstarších rezervací na světě je **Krügerův národní park**, kde žije velké množství typických jihoafrických zvířat (sloni, lvi, antilopy, zebry, žirafy, hroši, nosorožci). Tento park zasahuje z republiky Jižní Afrika až za hranice Mosambiku a Zimbabwe.

lemur kata z Madagaskaru

slon africký v Krügerově NP

- Krügerův národní park je nejstarším na africkém kontinentu. V cestovním průvodci, popisujícím cestu tímto národním parkem se dočteme: „Nezapomeňte si s sebou vzít antimalarika!“ Dokážeš vysvětlit proč?
- V pracovním sešitě si přečti zadání úkolu číslo 5. Do příští hodiny si připrav podklady pro debatní klub.

NEROSTNÉ SUROVINY

Oblast jižní Afriky je **bohatá na zásoby nerostných surovin**. Nejvýznamnější oblastí je tzv. **Měďný pás**, táhnoucí se z Demokratické republiky Kongo přes Zambii, Zimbabwe až do Jihoafrické republiky. Kromě měděných rud (které mu daly jméno) se v této oblasti těží také kobalt, chrom, zlato, platina a další nerostné suroviny. Většina zemí ale nemá dostatečně vyvinutý zpracovatelský průmysl, proto tyto suroviny často vyváží nezhodnocené v surovém stavu.

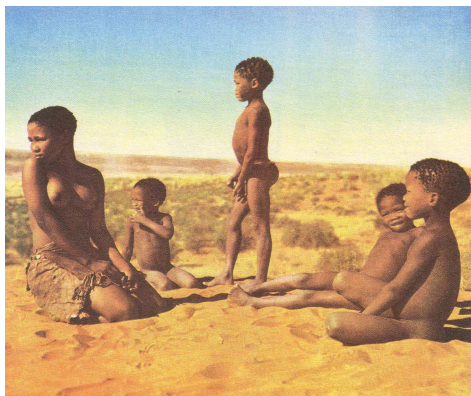
- Pomocí šestého úkolu v pracovním sešitě zjistíš, které nerostné suroviny se v jednotlivých státech těží.

OBYVATELSTVO

Skladba obyvatelstva této části kontinentu je pestrá. **Černošské obyvatelstvo** je reprezentováno kmeny **Bantu** (jsou menší a tmavší pleti než súdánské národy, žijící v oblastech jižně od Sahary). Zbytky prapůvodních obyvatel - **Křováků (Sanů)** se živí primitivním lovem a sběrem stejně, jako jejich předkové před pěti tisíci lety. Jsou malí a drobní, světlejší pleti. Kdysi žili v celé jižní Africe od Zimbabwe až k mysu Dobré naděje dávno před tím, než do této oblasti přišli Bantuové ze severu. Z této oblasti byli ale vyhnáni. Dnes najdeme malé skupiny Křováků v poušti Kalahari v Botswaně a v jihovýchodní Angole.

„Křováci byli kdysi lidmi pastvin a zurčících potoků. V podmínkách pouště se naučili existovat jen z nutnosti přežít. Běloši osídlující jižní Afriku je hnali na sever a nepokládali je ani za lidské bytosti. Búrští farmáři na ně pořádaly hony jako na škodnou.

(M. Krejčí, 1992. Křováci – naše živé pouto s pravěkem. Lidé a země.)

Křováci v Kalahari.

Obyvateli Kalahari jsou i roztomilé surikaty

Mezi starobylé kmeny patří i pastevečtí **Khoínové (Hotentoti)**. **Přistěhovalci** evropského a asijského původu tvoří menší skupinu obyvatelstva především v republice Jižní Afrika. Obyvatelé ostrova Madagaskar – **Malgaši** patří k mongoloidní rase a jsou jazykově, způsobem života i zvyklostmi bližší obyvatelům jihovýchodní Asie. Největšími **problémy** jsou šířící se epidemie **AIDS**, vysoká kriminalita, nezaměstnanost a bída černošského obyvatelstva.

- Víš, co je to AIDS? Který vir ho způsobuje, jak se nemoc projevuje a jak se přenáší? Proč je vysoké procento nakažených právě v Africe?

Shrnutí učiva

Převážná část povrchu jižní Afriky je tvořena rozsáhlými plošinami. Centrální část vyplňuje poušť Kalahari, pobřeží u Atlantského oceánu zase poušť Namib. Na jihovýchodě najdeme Dračí hory. Veletokem je řeka Zambezi se známými Viktoriinými vodopády. Do Atlantského oceánu ústí řeka Orange. Největším jezerem je Malawi. Většina území spadá do tropického podnebného pásu, který na jihu přechází v subtropický.

Celá oblast vyniká bohatstvím nerostných surovin, především barevných kovů, zlata, diamantů, uranu. Nejvýznamnější naleziště jsou v oblasti Měďného pásu.

Převažuje zde černošské obyvatelstvo, ale na jihu nalezneme také přistěhovalce z Evropy a Asie.

NA JIHU KONTINENTU

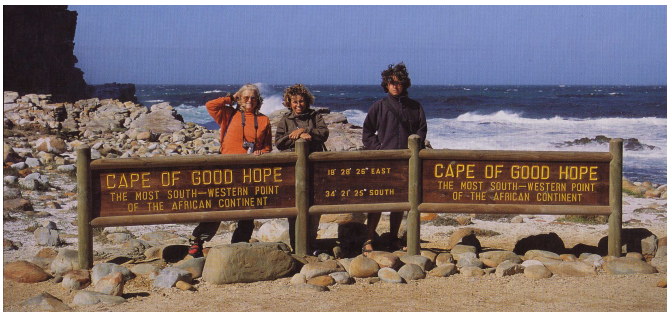
Republika Jižní Afrika

(dříve Jihoafrická republika – JAR)

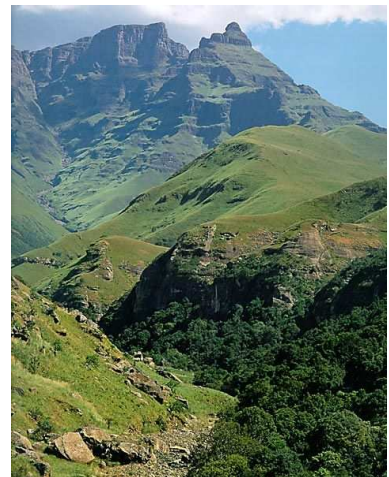

„Viš, JAR je taková jedna velká změt lidí, kultur a názorů. V žádné jiné zemi na světě nežije dohromady tolik etnik. Aby to bylo všem jasné, vypadá podle toho i naše vlajka. Je to chaos barev, čar a geometrických tvarů“

(L. Kinkorová, P. Drbohlav: V rytmu Afriky)

Mys Dobré naděje – místo, kde se místí vody Indického a Atlantského oceánu.

Symbolem Jižní Afriky jsou také Dračí hory.

Hlavními městy Jihoafrické republiky jsou **Pretorie** a **Kapské město**. Velkými městy jsou i **Johannesburg** a **Durban**.

- V atlase (str. 104) vyhledej všechna zmíněná města. Jsou některá z nich i významnými přístavy?

Původními obyvateli této republiky byli Sanové, Khoinové a bantuské kmeny. Roku 1488 pobřeží objevili **Portugalci**, samotná kolonizace ale začala založením zásobovací stanice pro lodě na nejjižnějším cípu Afriky až v roce 1652. Z této stanice poté **Nizozemci** (zde se jim říká Búrové), **Britové** a **Němci** osídlili celou jižní Afriku. Při postupu do vnitrozemí často

docházelo ke střetům s původním obyvatelstvem, ale i mezi bílými kolonisty navzájem. Výsledkem těchto nepokojů byly búrské války, v nichž Británie zvítězila a Jižní Afrika se stala její kolonií až do roku 1961, kdy získala nezávislost. Vláda bílé menšiny razila politiku **apartheidu**, která separovala černochoy od bělochů a odpírala jim stejná práva. Tento režim zanechal milióny lidí v tíživé chudobě a kvůli němu se stát dostal do mezinárodní izolace. Téměř celý svět se postavil proti krutosti tohoto režimu. Teprve demokratické volby v roce 1994 přinesly Jihoafrické republice většinovou černošskou vládu. Prezidentským vítězem těchto voleb se stal **Nelson Mandela**, který získal i Nobelovu cenu za mír v boji proti apartheidu.

- Pokus se zjistit, kdo roku 1488 jihoafrické pobřeží objevil. (Použit můžeš internet, encyklopedie apod.)
- Existuje v textu zmíněná „zásobovací stanice pro lodě“ dodnes?
- Z alespoň dvou různých informačních zdrojů zjisti bližší informace o apartheidu. Můžeš poté pro své spolužáky připravit krátký referát.

Z úvodního textu vyplývá, že **obyvatelstvo** Jižní Afriky je opravdu pestrého složení. Kromě černochoů různých kmenů a bílých přistěhovalců z Evropy (Búrové neboli Afrikánci) zde nalezneme i početnou skupinu přistěhovalců z Asie.

- Pomocí atlasu vyřeš sedmý úkol v pracovním sešitě.
- Kolik obyvatel má Jihoafrická republika? Použij tab. 1 v přílohách učebnice.

Jednou z věcí, která na jih Afriky lákala tolik přistěhovalců bylo především **přírodní bohatství**. Obrovskou vlnu přistěhovalců způsobil objev zlata a diamantů. Evropané hloubili doly a postupně z této oblasti vytvořili **nejrozvinutější zemi** na africkém kontinentu. Z tohoto bohatství měla užitek jen menšina obyvatel. Černošská většina zůstává i nadále chudá. Jihoafrická republika je největším světovým producentem **zlata**, světově významná je i těžba platiny, diamantů, chromu, manganu, uranu. Významná je i těžba černého uhlí, železné rudy, stříbra a mědi.

- V atlase (na str. 104) lokalizuj nejvýznamnější hospodářskou oblast jihoafrické republiky. Které nerostné suroviny se zde nejvíce těží?

Jihoafrická republika má oproti ostatním jihoafrickým zemím plně **rozvinutý zpracovatelský průmysl**. Také kvalitní komunikace a rozvinuté služby z ní činí prosperující zemi.

Tuto velkou díru (Big Hole) u města Kimberley vyhloubili desetitisíce kopáčů v honbě za diamanty. Díky svému průměru 500 metrů je největší „dírou“ na světě, která kdy vznikla lidskou rukou. Kráter je od roku 1914 mimo těžební provoz.

Zemědělství se dá rozdělit na dva hlavní směry: tržní zemědělství se orientuje na vývoz produktů (kukuřice, ovoce, vinná réva, maso, ovčí vlna) a domorodí zemědělci zásobují místní trh (pšenice, proso, cukrová třtina). Velký význam má i rybolov.

Symbolem Kapského města je známá Stolová hora, která se tyčí do výšky 1086 metrů nad městem. Na její vrchol je možné vyjet za pár minut lanovkou, která je vybavená otáčecí podlahou, aby žádný z návštěvníků nebyl ochuzen o nádherný výhled.

Noční Kapské město

Ostatní země jižní Afriky

Angola, Botswana, Namibie, Zambie, Zimbabwe

Tyto státy jsou charakteristické převládajícím **těžebním průmyslem** a zemědělstvím převážně samozásobitelského typu.

Angola Má bohaté přírodní zdroje, mezi něž patří hlavně velké zásoby **ropy**, zlato a diamanty. Má úrodnou půdu, která se ale kvůli dlouholeté válce využívá minimálně. Většina obyvatel se živí samozásobitelským zemědělstvím.

Botswana byla v době koloniální nadvlády Británie poměrně chudá. Zásadní zlom přišel, když byla v zemi objevena naleziště **diamantů**. Mezi

lety 1975 až 1990 rostlo její hospodářství díky diamantům nejrychleji na celém světě. Hrozbu pro budoucí rozvoj botswanského hospodářství představuje nemoc **AIDS**. Podle některých odhadů se průměrný věk obyvatel sníží do roku 2010 na 30 let. Následkem toho se může hospodářský růst snížit až o polovinu.

Namibie je významným producentem diamantů, těží se ale také zinek, uran, stříbro a jiné rudy. Významný je také chov karakulských ovcí a mořský rybolov.

Zambie, Zimbabwe – také jejich průmysl je založen především na těžbě a zpracování nerostných surovin. Mezi hlavní nerostné suroviny patří především **měď**, ale i chrom, nikl, kobalt.

Malawi, Mosambik – jsou velmi chudé státy, v nichž převažuje primitivní **samozásobitelské zemědělství**. I přes to musí většinu potravin dovážet.

Madagaskar – je závislý na tradičním zemědělství. Velmi významná je produkce **koření** na vývoz (vanilky, hřebíčku). Pro domácí spotřebu se pěstuje především rýže.

- V pracovním sešitě vypracuj úkoly 7 – 9.

Shrnutí učiva

Jižní Afrika je vyspělý průmyslový stát s intenzivní zemědělskou výrobou. Má vysoký podíl na těžbě nerostů, je největším světovým vývozcem zlata. Má i dobře vyvinutou dopravní síť. Hospodářství přesto negativně ovlivnila dlouhodobá izolace, která byla způsobena politikou apartheidu. Životní úroveň bílých a černošského obyvatelstva zůstává velmi rozdílná i přesto, že apartheid byl v roce 1994 zrušen.

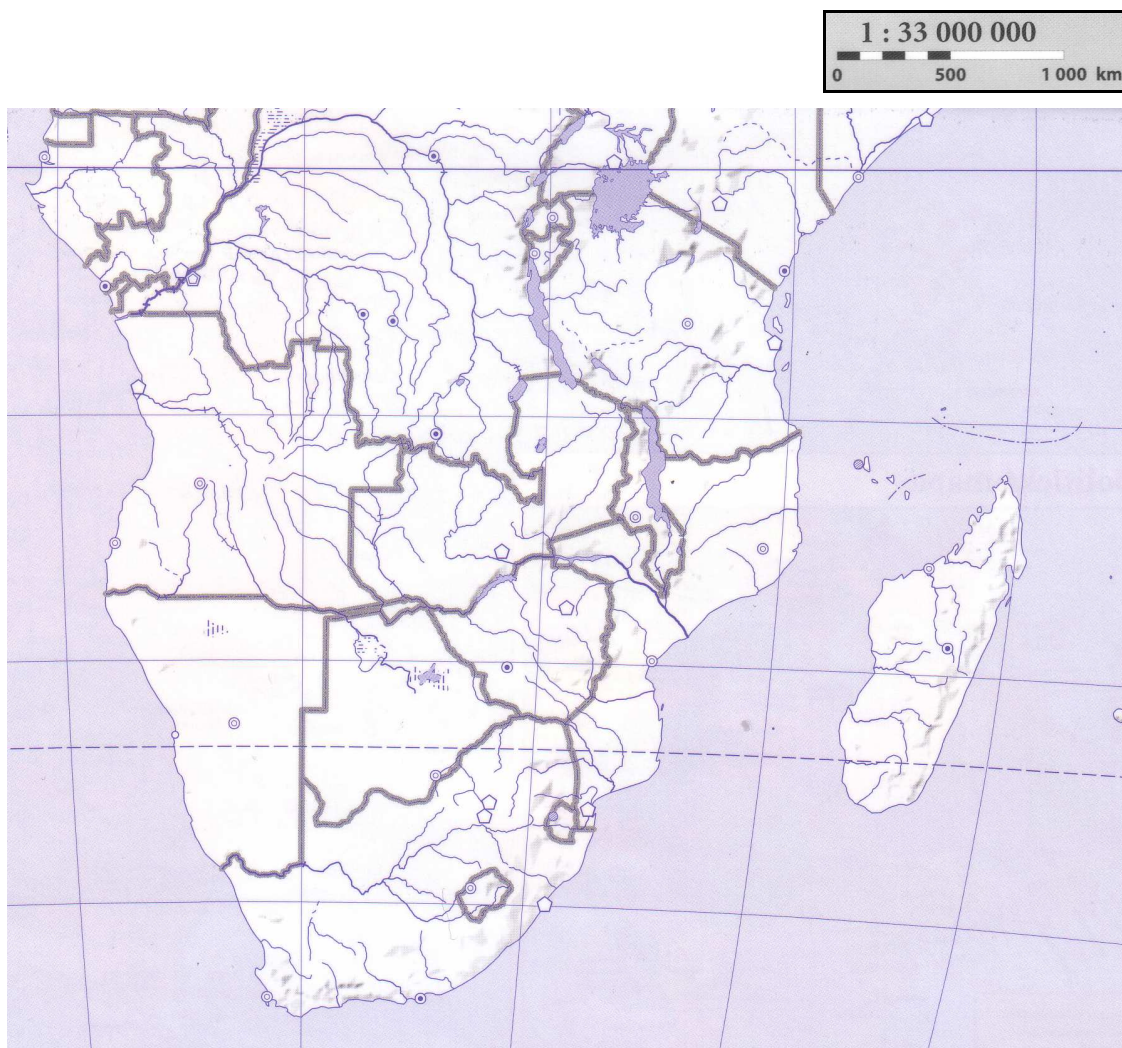
Ostatní státy jsou méně rozvinuté, převládá těžební průmysl nebo samozásobitelské zemědělství. Zpracovatelský průmysl je na nízké úrovni.

Velkým problémem celého makroregionu je vysoké procento obyvatelstva s nemocí AIDS.

6.2 Pracovní sešit

JIŽNÍ AFRIKA

POVRCH, VODSTVO

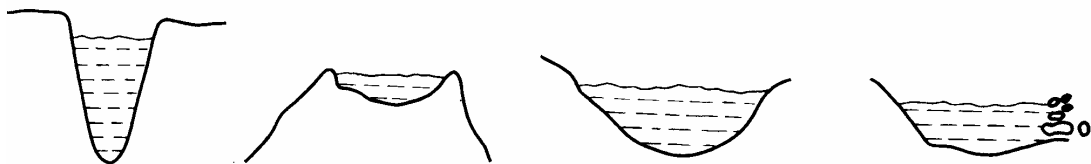

1) Pokus se do vět doplnit správné pojmy a zakresli je obyčejnou tužkou do slepé mapy. (správnost zakreslení si ověř v atlase na straně 100, nepřesnosti oprav). Zvýrazni žlutě obratník Kozoroha.

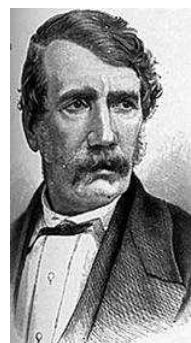
- Ostrov je čtvrtý největší na světě a najdeme ho asi 400 km východně od africké pevniny, od které ho dělí průliv. Nalézá se v oceánu.
- Poušť zaujímá velkou část státu Botswana. Tuto poušť tvoří vysoká náhorní plošina.
- Poušť nalezneme na západě kontinentu, kde těsně přiléhá až k břehům oceánu.

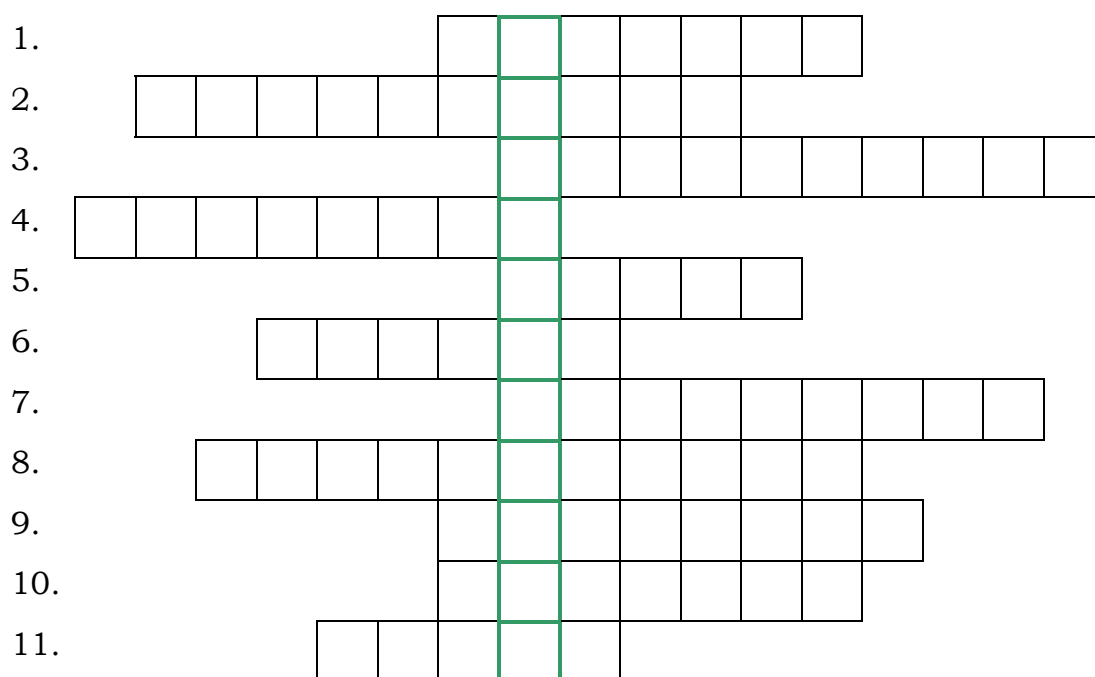
- Na jihovýchodě afrického kontinentu se zvedají hory, s nejvyšším vrcholem ve výšce 3482 m. n. m.
- Veletok jižní Afriky, řeka, ústí do Mosambického průlivu. Na hranicích Zambie se Zimbabwe se tato řeka řítí dolů do velkolepých vodopádů. Pod těmito vodopády je řeka přehrazena a tvoří vodní nádrž
- Podél oslnivě modrého jezera, nejjižnějšího jezera ve Velké příkopové propadlině, leží stejnojmenný stát.
- Řeka protéká republikou Jižní Afrika a vlévá se do Atlantského oceánu. Její jméno by v češtině znamenalo „pomeranč“ nebo „oranžový“.

2) Prohlédni si pozorně všechny obrázky znázorňující různé typy jezer. Který z nich by mohl v průřezu schematicky znázorňovat jezero Malawi? Správnou odpověď zakroužkuj.

3) Vylušti křížovku. V tajence nalezněš jméno muže z obrázku – skotského cestovatele, který v roce 1855 objevil vodopády, které pojmenoval podle britské královny Viktorie. Africký název vodopádů v překladu znamená „kouř, který hřmí“.

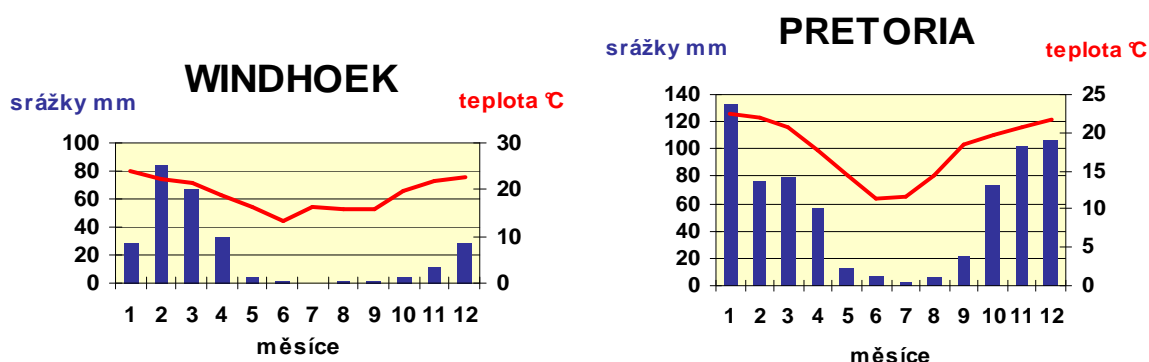
1. Tvar povrchu, který je pro jižní Afriku charakteristický.
2. Název oceánu, který Afriku omývá ze západu.
3. Vodopády, které byly pojmenované po britské královně.
4. Poušť, rozkládající se v centrální části jižní Afriky.
5. Poušť jižní Afriky, rozkládající se při pobřeží Atlantického oceánu.
6. Řeka jižní Afriky, ústící do Atlantického oceánu.
7. Nejjižnější místo (mys) afrického kontinentu.
8. Pánev, ze které voda neodtéká do oceánu, ani povrchovou či podzemní cestou.
9. Obratník, procházející jižní Afrikou.
10. Oceán, obtékající Afriku z východu.
11. Tvar povrchu, charakteristický pro poušť Kalahari.

Kolem roku 1886 tyto vodopády zmapoval Dr. Emil Holub.

Pokus se o Dr. Emilu Holubovi zjistit nějaké další informace.

PODNEBÍ

- 4) Srovnej oba grafy (klimadiagramy), které znázorňují chod průměrných měsíčních teplot a celkový měsíční úhrny srážek ve dvou městech. Ve kterých podnebných pásch tato města leží? (Pomůže ti atlas). Ve kterých měsících prší nejvíce a nejméně? Kdy je nejtepleji a naopak nejchladněji?

Svoje výsledky si zapiš:

Windhoek:

.....

Pretoria:

.....

PŘÍRODA

- 5) Přečti si pozorně následující úryvek:

Na obloze se blyští tisíce a tisíce zářivých hvězd a hvězdiček. Jacob se plíží společně se svými kumpány mezi trnitými akáciemi suché buše. Opatrně našlapují, aby jim pod nohama nepraskla ani jedna větvička. Prst drží na spoušti pašovaných kalašnikovů. „Tam, tam!“ ukazuje vzrušeně Nkosazana na obrovského sloního samce pasoucího se na mýtince opodál.

„Kolikpak kilo asi váží jeho kly? Kolik za ně utržíme randů?“ honí se hlavou Jakobovi.

Slon zpozorní. Chvilí stojí bez hnutí a pak se rychlými skoky rozbíhá ke skupince pytláků. Hrozivě troubí do tiché noci. Jakob chce střílet, ale náboj mu uvízl v hlavni. Z jeho kalašnikova nevyšla ani jedna jediná střela. Nkosazana střílí jako smyslů zbavený. Všechny jeho střely se ale zvířeti záhadně vyhýbají, jako by byly očarované. Jen Trevorovi se daří trefit se. Prostřeluje slonovi ucho, pak umísťuje několik zásahů do svalnaté nohy a do kůže na boku.

(L. Kinkorová, P. Drbohlav: V rytmu Afriky)

Pytláctví je v Africe velkým problémem. Žirafy a zebry jsou často zabity jen kvůli ocasu, cennou kořistí jsou především slonovina a rohy nosorožců. Situace je ale ještě komplikovanější, neboť vzhledem ke špatné hospodářské a politické situaci i ozbrojeným střetům v mnoha zemích tohoto kontinentu lidé hladoví a sebeohroženější druh zvířete je pro ně mnohdy jediným zdrojem potravy. O tom, že jinde na světě zoologické zahrady dělají vše pro to, aby se zvířata vrátila na místa, odkud byla vyhubena, domorodí obyvatelé nic nevědí.

Jako zástupce zvířat, která asi nejvíce trpí problémem zvaným pytláctví, by jistě mohl být vybrán **slon**. Sloní kly jsou jediným zdrojem slonoviny, která byla lidmi vždy vysoce ceněna a žádána. Kvůli slonovině bylo zabito mnoho slonů a tato nádherná zvířata byla lovci téměř vyhubena. V roce 1979 žilo v celé Africe asi 1,3 miliónu divokých slonů. Roku 1989 byl v důsledku pytláctví jejich počet snižen na pouhých 600 000. Pozornost světové veřejnosti vedla k zavedení mezinárodního zákazu obchodu se slonovinou. Lidé přestali do jisté míry slonovinu kupovat, její cena klesla a obchod začal upadat.

Také **nosorožci** jsou dnes na pokraji vyhubení. Poptávka po produktech tradiční medicíny či suvenýrech z nosorožčích rohů podporuje pytláctví. Dvoukilový roh může na černém trhu dodnes přinést zisk 30 až 60 tis.

amerických dolarů. Jestliže si uvědomíme otřesnou chudobu rozvojových zemí Afriky, pochopíme, proč pytláctví dosud přežívá. Nosorožci tak doplácují na podivné prolínání prosperity a chudoby. Zatímco jedni si mohou dovolit platit za rohy astronomické částky, chudého domorodce živí upytlačený nosorožec po celý rok nikoli masem, ale díky rohu, za který mu překupník vyplatí pár set dolarů.

Založte si ve třídě debatní klub. Rozdělte se na dva týmy. Jeden tým má za úkol pytláctví obhajovat, druhý tým naopak obhajovat jeho nepřijatelnost. Souhlasné a nesouhlasné názory zapisujte na tabuli. Takto debatujte deset minut, poté si role obou týmů vyměňte.

Hořící slonovina, rohy nosorožců a zbraně pytláků na demonstraci podporující mezinárodní zákaz lovu ohrožených zvířat v roce 1992 v Zambii.

NEROSTNÉ SUROVINY

6) Pokus se do slepé mapy oblasti jižní Afriky obyčejnou tužkou vyznačit oblast tzv. „Mědného pásu“, poté si svoje vyznačení oprav podle mapy nerostných surovin (atlas str. 104).

Podle stejné mapy zapiš, co se nejvíce těží v:

Zambii:

Zimbabwe:

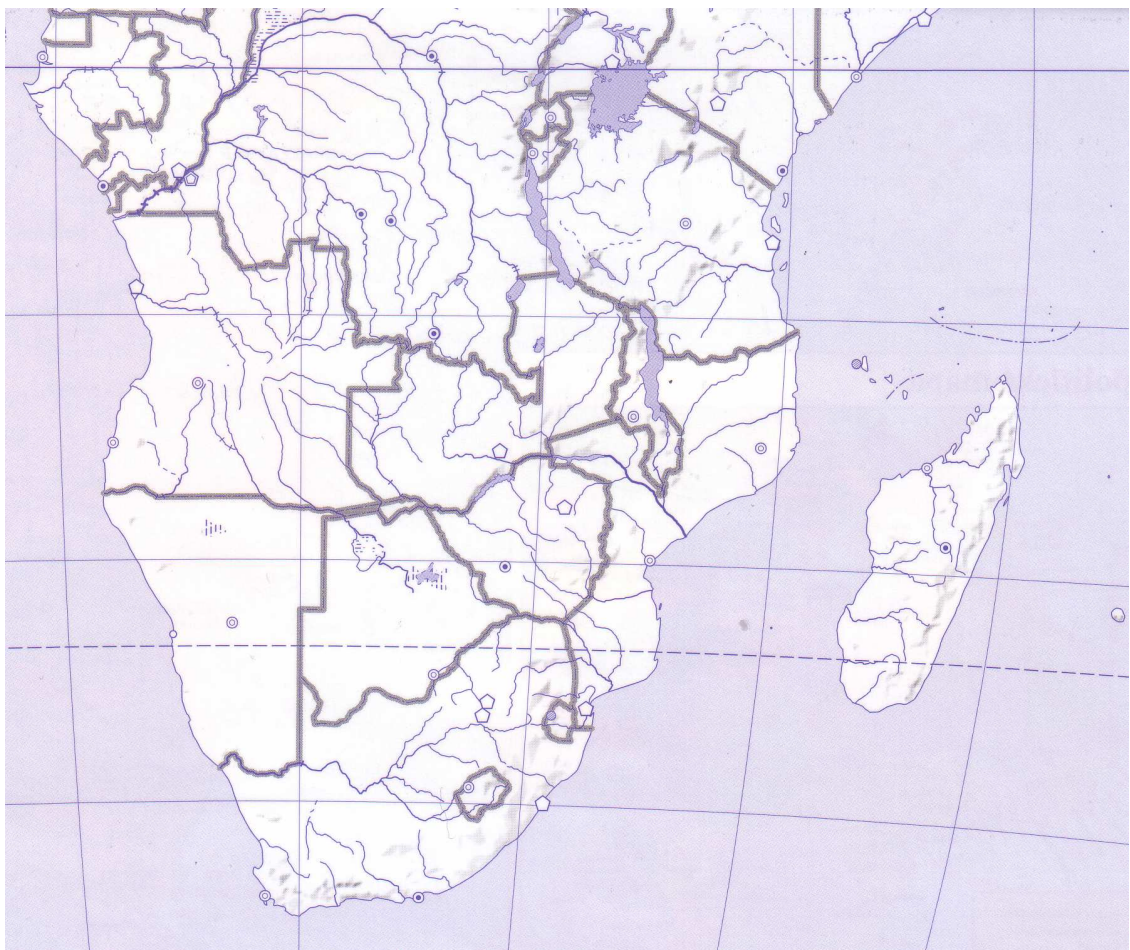
Botswaně:

Republice Jižní Afrika:

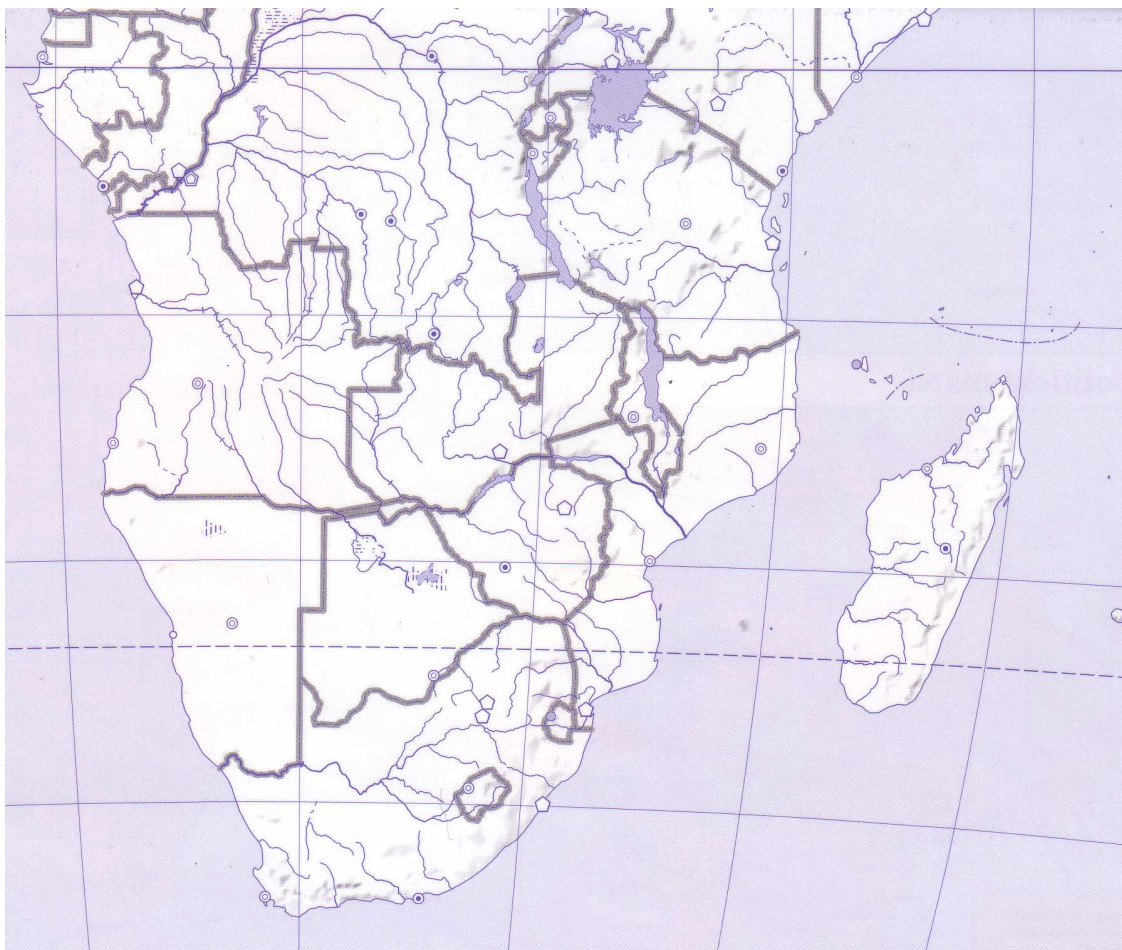
Namibii:

Do mapy ještě nejdůležitější nerostné suroviny vyznač. Použij stejné značky jako v atlase. Nezapomeň zpracovat legendu.

Legenda:

STÁTY A OBYVATELSTVO

7) Pokus se podle mapy hustoty zalidnění (atlas str. 103) zakreslit neosídlená místa a naopak oblasti s nejvyšší hustotou zalidnění v jižní Africe. Barevnou škálu si zvol sám. Červeně doplň názvy států a zeleně názvy jejich hlavních měst.

neosídleno

nejhustší osídlení

8) Podle tabulky číslo 1. na konci učebnice sestav pořadí tři nejlidnatějších států jihu Afriky a údaje si zapiš do následující tabulky.

Pořadí	Stát	Počet obyvatel
1.		
2.		
3.		

9) Podle údajů v tabulce 1. na konci učebnice se pokus sestavit jednoduchý sloupcový graf znázorňující počet obyvatel v produktivním věku nakažených virem HIV v jednotlivých státech jižní Afriky. Až to budeš mít, státy mezi sebou porovnej. (Tip: musíš si nejprve vypracovat měřítko osy „y“, na ose „x“ budou jednotlivé státy znázorňovat sloupce v tloušťce 0,5 cm).

SLOVNÍČEK

Africký národní kongres (ANC) – sociálně demokratická politická strana republiky Jižní Afrika, která po pádu apartheidu v roce 1994 zvítězila v prvních svobodných volbách.

Afrikánci (=Búrové) – novější označení (používané až po búrské válce) pro potomky holandských, francouzských a německých přistěhovalců v Jižní Africe.

AIDS – soubor příznaků a infekcí, který je následkem poškození imunitního systému člověka virem HIV.

antimalarika – léky proti malárii

apartheid – výraz, označující rasistickou politiku tzv. odděleného soužití obyvatel různých ras. Výraz pochází z holandštiny a znamená „odloučení“ nebo „oddělení“. Apartheid byl oficiální politikou Jižní Afriky v letech 1948 – 1990. Projevoval se oddělením dopravních prostředků pro bělochy a tzv. barevné obyvatelstvo. Černošské obyvatelstvo nemělo přístup do kin, restaurací, parků, pláží, škol, nemocnic a jiných zařízení a veřejně přístupných míst určených bělochům.

Bantu – skupina národů, národností a kmenů, jejichž jazyky patří do skupiny benue-kongon nigero-konžské větve kongo-kordofánské rodiny. Dělí se na několik kulturně odlišných skupin.

baobab – strom rodu *Adansonia*. Centrum jeho výskytu je na ostrově Madagaskar, ale i v Africe. Tyto stromy jsou známé pro svoji schopnost zadržovat vodu uvnitř lahvovitého kmene. Nejvyšší jedinci dosahují výšky až třiceti metrů. Stáří některých se odhaduje na několik tisíc let.

bezodtoková pánev – území uvnitř kontinentu, ve kterém neprobíhá odtok do oceánu, povrchovou ani podzemní cestou. Řeky ústí do bezodtokových jezer, bažin nebo končí v pouštích.

břežní čára – dosah moře na pobřeží při největším přílivu.

Búrové (viz Afrikánci)

búrské války – války mezi Britskými a búrskými (holandskými) kolonizátory Jižní Afriky v letech 1880 – 1881 a 1899 – 1902. Důvodem byla především touha po kontrole území, kde se nacházela bohatá

naleziště nerostných surovin. Díky technicky lépe vybavené armádě je vyhráli Britové.

delta – akumulace materiálu vějířovitého tvaru při ústí řeky do moře či jezera. Řeka se v místě delty větví na několik ramen. Název pochází od řeckého písmene „delta“, připomínající deltu Nilu.

Hotentoti (viz Khoinové)

Khoinové (zastarale Hotentoti) – kmen, žijící v jižní a střední Namibii a v Jižní Africe. Původně žili ve východní Africe, ale odtud byli vytlačeni bantuskými kmeny na jih.

kolonizace – proces osídlování území.

Křováci (Sanové) - khoisanský kmen žijící rozptýleně v Angole, Botswaně, Namibii, JAR a v Tanzanii (celkem asi 50000 osob), hlavně v polopouštních a pouštních oblastech, kam byl vytlačen bantuskými kmeny a bělochy.

lemur - patří do řádu *primátů*, podřádu *poloopice*. Lemuři patří mezi ohrožené druhy.

malárie – infekční nemoc hojně rozšířená v tropické a subsaharské Africe. Je způsobena parazitickými prvky rodu *Apicomplexa*. Přenašečem na člověka je komár rodu *Anopheles*.

Malgaši - souhrnné označení obyvatel Madagaskaru, složeného z několika etnických skupin. Původ Malgašů není dosud objasněn.

náhorní plošina – plochá nebo mírně zvlněná část zemského povrchu, ležící ve vyšší nadmořské výšce - vždy nad 200 m. n. m.

Nelson Mandela - je bývalým prezidentem Jihoafrické republiky a jedním z jejích hlavních bojovníků proti apartheidu. V roce 1993 obdržel Nobelovu cenu míru.

Nobelova cena - mezinárodní cena, udílená od roku 1901 za objevy ve fyzice, chemii, lékařství, za literaturu, za boj za mír a od roku 1968 rovněž za ekonomii.

peřeje - zbytek bývalých vodopádů. Vznikají na vrstvách a pruzích tvrdších hornin probíhajících napříč říčním korytem.

polopoušť - rostlinná formace přechodného typu mezi stepí nebo savanou a pouští. Polopoušť se vyznačuje krátkým obdobím vegetace v některém ročním období s deštěm.

poušť - rostlinné formace v suchých a teplých oblastech Země, většinou ležící uvnitř kontinentu. V pravé poušti trvá sucho po celý rok. Vegetace je řídká, s jednotlivými bezlistými keři a polokeři, suchomilnými bylinami a sukulenty. Suchomilná, převážně skrytě žijící zvířena: členovci, plazi, stepokur, tarbík, fenek, velbloud, některé druhy antilop. Celoroční život se udržuje pouze v okolí pramenů (oázy) nebo na dně občasných vodních toků (vádí).

průliv - zúžená část světového oceánu rozdělující části pevnin, spojující oceány, oceán s mořem, moře i jejich části.

příkopová propadlina – sníženina tektonického původu (složená z ker zemské kůry), kde střední kra je zapadlá nejhloběji.

Sanové (viz Křováci)

savana - rostlinná formace v tropických a subtropických oblastech s převládajícími porosty vysokých trav a bylin, s řídce roztroušenými dřevinami.

Podnebí savany se vyznačuje výrazným střídáním období sucha a období dešťů. Typická zvířena: kopytníci, zejména antilopy, zebry a žirafy, i četné šelmy, například lev a hyena.

subtropická vegetace - znamená území se suchým klimatem, rozkládající se v širokém pruhu po obou stranách tropického pásma.

surikata - je denní a pospolitě žijící šelma z čeledi *promykovití*. Je rozšířená na suchých otevřených planinách v jižní Africe, žije i na poušti Kalahari.

tropický les - rostlinná formace rozšířená v rovníkových oblastech s velkým množstvím srážek, rovnoměrně rozložených na celý rok. Vyniká velkou rozmanitostí rostlinných a živočišných druhů.

vodopád - příkrý až svislý stupeň v říčním korytě, přes který přepadá vodní tok.

Welwitschie – podivuhodná pouštní rostlina. Najdeme ji pouze v poušti Namib a dožívá se až 2000 let.

Tab. 1 - Makroregion Jižní Afrika

Stát	Hlavní město	Rozloha (km²)	Počet obyvatel (mil./r. 2005)	Hustota zalidnění (obyv./km²)	% obyv. (15-49) nakažených HIV
Angola	Luanda	1 246 699	15,9	12,8	3,7
Botswana	Gaborone	585 371	1,8	3,1	24,1
Lesotho	Maseru	30 350	1,8	59,3	23,2
Madagaskar	Antananarivo	581 540	18,6	32	0,5
Malawi	Lilongwe	94 079	12,9	137,1	14,1
Mosambik	Maputo	784 089	19,8	25,3	16,1
Namibie	Windhoek	823 291	2,0	2,4	19,6
Republika Jižní Afrika	Pretoria	1 221 040	45,2	37,0	18,8
Svazijsko	Mbabane	17 200	1,1	64,0	33,4
Zambie	Lusaka	740 710	11,7	15,8	17

www.worldbank.org

Odkazy na další zdroje informací

Anděl, J., Mareš, R. (1999): „Starý svět“ – Asie, Afrika. Olomouc, nakladatelství Olomouc.

Kolektiv autorů (2004): Kontinenty – Austrálie, Oceánie, Afrika. Praha, Universum: Euromedia Group – Knižní klub.

Murray, J. (1994): Afrika. Praha, Nakladatelský dům OP.

Kolektiv autorů (2003): Velká encyklopedie zeměpisu. Praha, nakladatelství Svojtka&Co.

Kolektiv autorů (2000): Encyklopedie Zeměpis světa. Praha, Columbus.

Šára, P., Herink, J. (2003): Poznáváme svět v číslech. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti.

Internet

<http://www.bedekr.cz/staty/afrika/default.htm>

<http://www.zemepis.com/>

<http://www.afrikaonline.cz/>
<http://www.ikoktejl.cz/magaziny/koktejl/>
<http://www.humanitasafrika.cz/>
<http://www.unicef.cz/>
<http://www.lideazeme.cz/>

<http://www.fao.org/>
<http://www.worldbank.org/>
<http://www.who.int/en/>
<http://www.un.org/esa/africa>

7. ZÁVĚR

Hlavním cílem mojí diplomové práce bylo vytvoření učebního textu pro druhý stupeň základní školy a nižší ročníky víceletých gymnázií týkajícího se makroregionální oblasti jižní Afriky. Této části diplomové práce předcházela didaktická analýza zeměpisných učebnic a pracovních sešitů, které dnešní trh na téma Afriky nabízí.

Analýza učebnic mi umožnila uvědomit si, jak výrazně kvalitativně se jednotlivé učebnice liší. Velký rozdíl spatřuji především v celkovém pojetí učebnic, což je ale pochopitelné z hlediska aktuálnosti zavádění RVP ZV, na který zatím zareagovaly jen některé tituly. Učebnice se ale výrazně lišily i v jiných ukazatelích. Některé byly informačně chudé nebo postrádaly důležitou logickou posloupnost textů. Odlišnosti jsem vnímala i z hlediska mimotextových složek učebnic, která byly v některých případech značně výrazné. Většina učebnic neuváděla ke spolupráci konkrétní atlas a v jednom případě autoři o spolupráci s atlasem vůbec neuvažovali. Kvalitativně odlišné bylo i pojetí a zpracování fixačních částí učebnic. Podle očekávání u starších učebnic převládaly faktograficky pojaté otázky a úkoly nad problémově koncipovanými, které by nutily žáka samostatně přemýšlet a propojovat učivo do souvislostí.

Při tvorbě vlastního učebního textu jsem vycházela z analýzy učebnic, pracovních sešitů a metodických příruček stejně jako z encyklopedií, odborné didaktické literatury a kurikulárních dokumentů. Aktuální data jsem doplňovala podle v seznamu literatury uvedených internetových adres. Ve svém textu jsem se snažila vyvarovat chyb, které jsem spatřovala u hodnocených učebnic, ale současně jsem z kladně hodnocených skutečností čerpala inspiraci pro vlastní text.

Protože na základních školách je častou praxí půjčování učebnic a tudíž učebnice není většinou vlastnictvím žáka, svůj učební text jsem zpracovala pouze z motivačního a expozičního hlediska, bez možnosti dopisování údajů či vyplňování různých úkolů žáky. Pro lepší pochopení a fixaci učiva jsem vytvořila zvlášť pracovní sešit, který je silně provázaný s učebnicí.

Během tvorby učebního textu jsem se snažila klást důraz na motivační části (motivačně zaměřené texty i fotografický materiál). Základní učivo jsem zpestřila i různými zajímavostmi tak, aby motivačně působilo na žáky samo o sobě. Do pracovního sešitu jsem se kromě opakování faktografie snažila zařadit i problémově koncipované otázky, otázky vyžadující analýzu, syntézu, pochopení učiva v širších souvislostech a jeho aplikaci

v nových situacích. Zařadila jsem i jednu u nás stále ještě netradiční formu výuky, jakou je debatní klub, jehož hlavním cílem bylo nejen rozvíjet komunikační dovednosti žáků, ale také působit na jejich žebříček hodnot. Mnou vytvořený učební text i pracovní sešit předpokládají použití konkrétního atlasu, který by měl, podle mého názoru, zůstat stále základní pomůckou při výuce zeměpisu.

8. SEZNAM PRAMENŮ

Literatura:

- Anděl, J., Mareš, R. (1999): „Starý svět“ – Asie, Afrika, encyklopedický přehled zemí. Olomouc, Nakladatelství Olomouc, 399 s.
- Bárta, P.(1971): Dobrý den, Afriko.Praha, Středočeské nakladatelství a vydavatelství,152 s
- Bateman, E., Egan, V. (2002): Encyklopedie Zeměpis světa. Praha, Columbus, 512 s.
- Božoň, P. (2002): Jižní Asie – učební text s mapovou přílohou pro ZŠ a nižší ročníky gymnázií. katedra geografie, PF JČU, České Budějovice, 60 s.
- Brewer, D., Clark, J., Horton, C. (1997): Planeta tajuplných světů. Praha, Reader's Digest Výběr, 432 s.
- Brucker, A., Filser, K.,(1999): Begegnungen 9. München, Oldenburg, 223 s.
- Červinka, P., Braun, R. (1994): Afrika, Austrálie a Antarktida, Metodická příručka k učebnici zeměpisu pro základní školy. Praha, Scientia, 47 s.
- Červinka, P., Braun, R. (2001): Afrika, Austrálie a Antarktida. Praha, Scientia, 59 s.
- Demek, J (2005): Mimoevropské světadíly. Praha, SPL – Práce, 132 s.
- Demek, J., Mališ, I. (2000): Zeměpis pro 6. a 7. ročník ZŠ - zeměpis světadílů, Pracovní sešit. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 56 s.
- Demek, J., Mališ, I. (2000): Zeměpis pro 6. a 7. ročník ZŠ - zeměpis světadílů. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 80 s.
- Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P. (2005): Zeměpis 7, pracovní sešit. Plzeň, Fraus, 52 s.
- Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P. (2005): Zeměpis 7, příručka pro učitele. Plzeň, Fraus, 128 s.
- Dvořák, J., Kohoutová, A., Taibr, P. (2005): Zeměpis 7. Plzeň, Fraus, 128 s.
- Gostelow, M. (2000): Jižní Afrika. Bučovice, Ro-to-m, 144 s.
- Herink, J., Tlach, S. (2006): Základy zeměpisných znalostí. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti, 118 s.
- Holeček, M., Janský, B., Tlach, S. (2005): Zeměpis světa 1. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti, 56 s.
- Cheikh Mašková, T. (2005): Severní Afrika – učební text pro 2. stupeň ZŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií. katedra geografie, PF JČU, České Budějovice, 69 s.
- Kalhous, Z., Obst, O. (2003): Didaktika sekundární školy. Olomouc, UPPF, 186 s.
- Kinkorová, L., Drbohlav, P. (2005): V rytmu Afriky. Brno, Jota, 274 s.

- Knemeyer, T., Knemeyer, B. (2004): Jihoafrická republika. Praha, nakladatelství Jan Vašut, 128 s.
- Kolektiv autorů (1987): Země světa 2, Afrika, Amerika, Oceánie. Praha, Nakladatelství Svoboda, 478 s.
- Kolektiv autorů (1998): Regionální zeměpis II. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti, 48 s.
- Kolektiv autorů (2003): Velká encyklopedie zeměpisu. Praha, Svojtka & Co., 640 s.
- Kolektiv autorů (2004): Kontinenty – Austrálie, Oceánie, Afrika. Praha, Euromedia Group, 79 s.
- Kovařík, J., Veverka, B. (1980): Kartografická tvorba. Praha, ČVUT, 180 s.
- Krejčí, M., 1992. Křováci - naše živé pouto s pravěkem. Lidé a země, 3 (XLI): 138 - 141.
- Kühlová, H. (1997): Vybrané kapitoly z didaktiky geografie I. Karolinum, UK, Praha, 55 s.
- Kühlová, H. (1999): Kapitoly z didaktiky geografie. Karolinum, UK, Praha, 145 s.
- Kühlová, H. (2004): Zeměpis světa, Kontinenty, pracovní sešit. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti, 41 s.
- Kühlová, H., Affolter, R. (1998): Jak znám Afriku a Austrálii, pracovní sešit. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti, 33 s.
- Lorenc, P. (1997): Daleké světadíly a oceány. Praha, Moby Dick, 118 s.
- Murray, J. (1994): Atlasy civilizací a kultur. Afrika. Zlín, Nakladatelský dům OP, 96 s.
- Němec, J. (2000): Metodika zpracování a úprava diplomových prací. Plzeň, ZUPF, 53 s.
- Průcha, J. (1998): Učebnice: teorie a analýzy edukačního média. Brno, Paido, 148 s.
- Skokan, L. a kolektiv (2000): Hospodářský zeměpis 1. Praha, Fortuna, 136 s.
- Šára, P., Herink, J. (2003): Poznáváme svět v číslech. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti, 104 s.
- Šupka, J., Hofmann, E. (1990): Vybrané kapitoly z didaktiky regionální geografie. Brno, MU, 66 s.
- Urbanová, J. (2006): Západní a Střední Afrika – učební text pro 2. stupeň ZŠ a nižší ročníky víceletých gymnázií. katedra geografie, PF JČU, České Budějovice, 118 s.
- Valenta, M. (1997): Koncepce a tvorba učebnic. Olomouc, UPPF, 64 s.
- Vilímeček, V. a kolektiv (1996): Zeměpisný slovníček. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti, 55 s.
- Votrubec, C. (1977): Afrika. Praha, nakladatelství Albatros, 179 s.
- Voženílek, V., Demek, J. (2001): Zeměpis 2 – Zeměpis světadílu a oceánů. Olomouc, Pedagogické nakladatelství Prodos, 58 s.

Voženílek, V., Demek, J. (2001): Zeměpis 2 – Zeměpis světadílů a oceánů. Pracovní sešit. Olomouc, Pedagogické nakladatelství Prodos, 32 s.

Internet:

<http://www.vuppraha.cz/>
<http://www.msmt.cz/>
<http://www.rvp.cz/>
<http://www.bedekr.cz/staty/>
<http://www.afrikaonline.cz/>
<http://www.klimadiagramme.de/afrika/>
<http://www.ikoktejl.cz/>
<http://www.unicef.cz/>
<http://www.ncgs.cz/>
<http://www.fotogalerie.sopka.cz>
<http://www.worldbank.org/afr/>
<http://www.photo-gallery.cz/>
<http://www.divoch.net/>
<http://www.vesmir.cz/>
<http://www.kilimadjaro.cz/>

Jiné zdroje informací:

Kolektiv autorů (2007): Školní atlas světa. Praha, Kartografie, 176, s.

Obrysová mapa Afriky (2005): Praha, Kartografie.

Růžička, J. (2007): CD-ROM Afrika – Zeměpis a zahraniční průvodce. OMEGA software team.

Sobota, K., Sobotová, M. (1996): Zeměpisný náčrtník. Praha, Nakladatelství České geografické společnosti, 60 s.